ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૪ થો.

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૪ થો.

સુધારાનો સાર કે ફૅશનનો માર !
અથવા
આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ.

દોહરો.

કલ્યાગરો છે દીકરો ગુણવંતી છે નાર,
જેના ઘરમાં તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર.

લખનાર
ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.
રાયપુર-અમદાવાદ.

પ્રકાશક
હરિભાઇ દલપતરામ પટેલ.
શાહાપુર-અમદાવાદ.

મુલ્ય એક રૂપિયો.

આવૃત્તિ ૨ જી. પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૩. સને ૧૯૧૭.

અમદાવાદ શહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિભાઈ દલપતરામે પોતાના "ગ્રન્થોદય" પ્રેસમાં છાપી.

स्रग्धरा छंद

वंशोविश्वावतंसोजनुरनुपहतंस्वान्तमौन्नत्यक्रान्तं ।
लीलाशीलानुकूलाक्षपितकलिमलाकापिविद्यानवद्या ॥
वाणीवेणीगुणानांसमाधिकयशसांसाधिकासाधिकाश्रीः ।
श्रीमद्गौरीमयूरीमुदिरपुरहरत्वत्कृपायाविपाकः ॥

श्रीप्रमाणसहस्री आचार प्रकरण.

શ્રી પાર્વતી રૂપી મયુરીને મેઘ રૂપ એવા હે શંકર! જગતમાં આભૂષણ રૂપ વંશ, હાનિ રહિત જન્મ, ઉન્નતિ ભરેલું હૃદય, શીલને અનુકુલ લીલા, કલિયુગના મલને નાશ કરનારી નિર્દોષ વિદ્યા, ગુણના પ્રવાહ રૂપ વાણી, અને અધિક કીર્ત્તિને સાધનારી લક્ષ્મી એ બધું જે પ્રાપ્ત થાય તે તમારી કૃપાનુંજ પરિણામ છે અને ત્યારેજ ધન્ય ગૃહસ્થાશ્રમ ગણાય છે.

શ્રીપ્રમાણસહસ્રી—આચાર પ્રકરણ.

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદિર.

સ્નેહરશ્મિ.

યુગલ કાવ્ય.

દોહરા.

ઉભય જગતી જ્યોતમાં, અણસમજુ અટવાય;
અલગ અજબ રીતે થઇ, જન મનમાં પસ્તાય.
ધારા ધાર પરે ધરે, પણથી પોતે દેહ;
સંપાદન સ્હેજે થશે, વ્યાસ કવિનો સ્નેહ.
અંધાને કર આરશી, અંધકાર દેખાય;
ગર્ધવ સાકર જો ગળે, પ્રાણ પલકમાં જાય.
અન્ય જનો નજરે જુએ, અલગ એકથી એક;
અંતે બંને એક રૂપ, અજબ ધરાવે ટેક.
વિવિધ રંગે રાજતા, વિવિધ રંગ પરખાય;
રંગ સંગનો કારમો, અનુભવથી હરખાય.

શંકરલાલ-ચંદ્રભાણ.

દોહરો.

રંગે હૃદય રસિકનું ચિત્તમાં કરી ચમકાર,
કવિતા કે લલિતા સદા રીઝવી કરે થનકાર.

કહ્યાગરો દીકરો

" प्रज्ञया वा विसारिण्या यो बलेन धनेनवा ।
धुरं वहति गोत्रस्य जननी ते न पुत्रिणी ॥ "

" જે પુત્ર સર્વ ઠેકાણે પ્રસરતી બુદ્ધિથી, બળથી અને ધનથી બધા ગોત્રનો કારભાર ચલાવે છે, તેવા કુળદીપક પુત્રના જન્મથીજ માતા ભાગ્યશાળી અને પુત્રવાળી કહેવાય છે."

ઔશનસ સ્મૃતિ.

" को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूला पूरणाढकैः ।
वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रुयते पिता ॥ "

" કોઠીના પૂરવાના માપ જેવા ઘણા પુત્રોથી કોણ ધન્યવાદને પાત્ર થયું છે ? કોઈ નહિ ! પણ કુળમાં દીવા રૂપ કુળને ટેકો આપનાર એક પુત્ર સારો, કારણ કે જે પુત્રથી તેનો પિતા પણ પ્રખ્યાત થાય છે. "

શુક્રનીતિ.

" पात्रं नतापयति नैव मलं प्रसूते स्नेहं
न संहरति नैव गुणान्क्षिणाति ।
द्रव्या वसान समये चलतां न धत्ते
सत्पुत्र एष कुलसद्मनि काऽपिदीपः ॥ "

" કુલવાન ગૃહમાં સત્પુત્ર રૂપી એક વિલક્ષણ દીવો છે, જે દીવો બીજા દીવાની માફક પાત્રને તપાવતો નથી, મેલને ઉત્પન્ન કરતો નથી, સ્નેહને સંહારતો નથી, ગુણનો ક્ષય કરતો નથી અને દ્રવ્યનો અવસાન સમય આવે તો પણ જે ચપળતાને ધારણ કરતો નથી. "

શ્રીપ્રમાણસહસ્રી.

ગઝલ.

હૃદય મંદીરમાં રાખી નિહાળે દીવ્ય દૃષ્ટિથી;
પૂજે છે પ્રેમ વૃષ્ટિથી ધરામાં ધન્ય તે સુતને !
રગેરગમાં રમી રહી જ્યાં અજય એ ધુન્યની શક્તિ;
વૃથા એ વિણ આશક્તિ ધરામાં ધન્ય તે સુતને !
સમાધિમાં ઉપાધિમાં કે વ્યાધિમાં વિભુ સમ તે;
ગણે ગણના ધરીને નેહ ધરામાં ધન્ય તે સુતને !
ચરણ પિતુના ચુમે પ્રીતે નિયમ નિત્યે જે પાળીને;
શંકર સ્નેહે નિહાળીને ધરામાં ધન્ય તે સુતને !

શંકરલાલ—ચંદ્રભાણ.

ગુણવંતી નાર

" स्त्रीभिर्भर्तृवचः कार्यमेष धर्मः परः स्त्रियाः ।
आशुद्धः संपत्तिक्ष्येह महा पातक दूषितः ॥ "

" સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામીનું વચન પાળવું, કારણ કે એ સમાન બીજો ધર્મ નથી; તેમ સ્વામીનાં વચન પાળવાથીજ સ્વર્ગ મળે છે. જેમ કોઇ પણ મનુષ્ય ઘણાં પાપો કરવાથી પાતકી ગણાઈ પવિત્ર થવા ઇચ્છે છે તેમ સ્વામીનું વચન એજ ધર્મ છે એમ માની તેની આજ્ઞામાં રહેવું." પ્રસંગ રત્નાવળી.

" अहंकारं विहायाथ काम क्रोधौ च सर्वदा ।
मनसो रंजनं पत्युः कार्यनान्यस्य कुत्रचित् ॥ "

" સ્ત્રીએ પોતાના મનનો અહંકાર તથા મનના ખરાબ વિચારો અને ક્રોધ એઓને ત્યાગ કરી હમેશાં પોતાના તન મનથી સ્વામીને પ્રસન્ન કરવામાં પ્રયત્ન કરવો, પણ તેનાથી વિરૂદ્ધપણે વર્તી બીજી જગ્યા પર મનને રાખવું નહિ કેમકે સતીને પોતાના પતિ કરતાં અધિક દેવતા પણ નથી."

ચાણાક્ય નીતિ.

नैतादृशंदैवतमस्तिकिंचित्सर्वेषुलोकेषुसदैवतेषु ।
यदापतिस्तुष्यतिसर्वकामान्लभेत्प्रकामंकुपितश्चहन्यात् ॥

" સ્ત્રીઓને સ્વામીની સેવા કરવી એજ આ જગતમાં મુખ્ય ધર્મ છે, અને જ્યારે સ્વામી પ્રસન્ન થાય ત્યારેજ પોતાના મનના મનોરથ પરિપૂર્ણ થાય છે અને જ્યારે સ્વામી કોપાયમાન થયા કે તમામ મનોરથ નાશ પામે છે માટે સતીએ પતિને સર્વદા પ્રસન્ન રાખવા." માનવધર્મ શાસ્ત્ર.

ગઝલ.

ઝુલાવે પ્રેમ પારણીએ હૃદય મંદીરમાં રોજે,
હરે વ્યાધી ખરે મોજે મીઠી બુલબુલ નારી એ !
ધરે ભોગો ભલા ભાવે રૂડા દાવે રમાડીને,
લલિત લગની લગાડે છે મીઠી બુલબુલ નારી એ !
વસુધામાં સુધારસનું કરાવે પાન પ્રીતેથી,
અચળ શાંતિ સદા સીંચે મીઠી બુલબુલ નારી એ !
વૃથા છે સ્વર્ગનાં સુખો ફ્ના છે દીલનાં દુઃખો,
શંકર સંતુષ્ટ તો કરતી મીઠી બુલબુલ નારી એ !

શંકરલાલ—ચંદ્રભાણ.

પ્રસ્તાવના.

સંસારિક વસ્તુ, સરલ ભાષા અને રસિક કાવ્યોથી રસાએલી નવલકથા વિબુધ વાંચકવૃંદમાં કેટલે બધે દરજ્જે અધિક રૂચીકર અને પ્રિયકર થઇ પડેછે એ માનવું હવે મુશ્કેલ રહ્યું નથી. વર્તમાન વખતનો વર્તમાન દશકો નવલકથાને વાસ્તે ઘણોજ ઉત્તમ અને બંધબેસ્તો છે, એમ જો કહીએ તો તે અયોગ્ય ગણાશે નહિ. ભાષાની ભભક, વસ્તુની રસિકતા અને નિર્દોષતા અને સાંપ્રત સમયની તાદૃશ્ય સ્થિતિ અસરકારક રીતે રજુ કરતી નવલકથાઓ દરેક આર્યજનના ઘર ઘરનું ભુષણ થઈ પડી છે. રસિક અને નવીન નવલોની કદર ગુજરાતી પ્રજામાં જેવી જોઇએ તેવી થતી નથી, એવું કહેનારાઓ અત્યારે મિથ્યા પ્રલાપ કરે છે; કેમકે જનમંડળનાં મન હવે દિન પ્રતિદિન કાંક વધારે ને વધારે સંસ્કારી અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળાં થતાં જાય છે. નવલકથાઓની વસ્તુ વધારે ભાગમાં વધારીને વધારવી અને તેથી વાંચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચી લખાણની કસોટી કરાવવી એ રસમને કેટલાક લેખકો સારી સમજે છે ત્યારે કેટલાક તે તરફ અણગમો બતાવે છે; પણ તેનો યોગ્ય પ્રત્યુત્તર સારૂ વધારે જમાનાની જરૂર છે.

કુંદન અને **કુસુમ** નવલકથાના ત્રણ ભાગ કરતાં આ ભાગમાં વસ્તુસંકલનાને સારી રીતે વધારી, તેને રસ અને ભાવથી અજવાળી વધારે તંગ કરવામાં આવી છે. કપિલાનું નવુંજ દર્શન વાંચકવર્ગને કરાવવામાં આવ્યું છે, અને તેની સાથે

સુંદરલાલ બારીષ્ટરને પણ કાંક નવાજ રંગઢંગમાં રંગી રંગાવીને બતાવવામાં આવેલ છે. કુંદન અને હીરાલાલના હૃદયપ્રદેશ પરથી વ્યવહારનો પડદો ખસેડી તેમને નવીન પ્રદેશમાંજ મૂકવામાં આવ્યાં છે. કેસર અને કાન્તાને પણ સુધારાની વિજય પતાકા હાથમાં આપી સ્વતંત્રતાના પ્રદેશમાં ઘણીજ આગળ વધારી છે. કુસુમને જમાનાના ટપલા, ખત્તા અને ઠોકરો ખાતી કરી પુરાણી પરનાલિકાના પંથમાં ચઢાવવામાં આવી છે. ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજીને પણ દુનિયા ઝુકતી હય ઝુકાનેવાલા ચહીએ એ પ્રમાણે જમાનામાં ઝુકાવ્યા છે; અર્થાત દરેક પાત્ર પાસેથી દરેક કાર્ય ઘણી ઝડપબંધ અને ચાનકથી લેવામાં આવ્યું છે; જે વાંચેથી ખાત્રી થશે.

(બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.)

વસ્તુ કથાનક વિકાસનો અંત અંતરમાં આલેખાય છે, તેમ છતાં કદરદાન આલમની અભિરૂચી વધવાથી ચોથા ભાગની પણ બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવામાં આવી છે. વર્ત્તમાન વિગ્રહની મોંઘવારીમાં સારી સારી નવલકથાઓ પણ મુદ્રણની છાપ અને કાગળ સાથે રૂશણાં કરે છે, તો પ્રસ્તુત નવલકથા જર અને જહેમતનો ભોગ આપી ઉત્તરોત્તર અધિક ચિત્રદર્શન કથા સાથે મુદ્રણમંદિરની સૌંદર્યતામાં ઝબોળીને મુદ્રાંકિત કરવામાં આવે છે. વાંચકવૃંદની જીજ્ઞાસાને તૃપ્તિ કરવામાંજ લેખક અને પ્રકાશક ઉભયસ્વ ફરજ બજાવી કૃતાર્થ થાય છે.

રાયપુર પખાલીની પોળ
બગડાવાડ—અમદાવાદ.
વસંતપંચમી—સંવત ૧૯૭૩.

લી.
રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

સુંદરી સ્વરૂપ.

ગરબી.

ધન્ય જેને ઘેર સુઘડ છે સતિ,
સંસાર વિષે ધન્ય જેને ઘેર સુઘડ છે સતિ—૦
સર્વથા સુખી છે સતિનો પતિ,
સંસાર વિષે ધન્ય જેને ઘેર સુઘડ છે સતિ—૦
અતિથી આવે તો કદી વિમુખ જતો નથી,
જમાડી જમે છે સહુને સતિઃ—૦
સાચવે વિવેક ઘેર નામ ન્યુનતા નથી,
સર્વદા સુકાળ છે સંતોષથીઃ-૦
સદ્‌ગુણ ઘરેણે રૂડી સાધવી છે શોભતી,
પૂર્ણ પતિવ્રત થકી ઓપતીઃ—૦
નમ્રતા વિવેક સુલાવણ્યતા થકી ભરી,
પ્રભુએ બનાવી પ્રેમી પૂતળીઃ—૦
પતિને તો પ્રભુના સમાન ગણી પૂજતી,
કંથનો કભાવ જોઇ ધ્રુજતીઃ-૦
સાસરામાં સર્વને સુસ્નેહથી બોલાવતી,
પારકાં પોતિકાં કરી સ્થાપતીઃ—૦

સુબોધ ગરબાવળી.

મારી આ ભૂમિ ગુજરાત!

ઉધોર છંદ.

ગાતા ગાંધર્વો દિવ્ય ગાન દેતા દેવતા સન્માન,
એવા રાજવિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦
પૂરણ પ્રેમના જે પાત્ર ગુણિવલ્લ જેહનાં છે ગાત્ર,
એવા પ્રેમ વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦
કર્યાછે દેશ હિતનાં કાજ કોરે કરી જીવન સુખ સાજ,
એવા ધર્મ વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦
મુકીને મોહ મમત ને માન ભજ્યા છે ભાવથી ભગવાન,
એવા ભક્ત વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦
સાચવ્યું સત્ય છાંડી સર્વ ઘટમાં અલ્પ ધરીયો ન ગર્વ,
એવા સત્ય વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦
રચિને રસિક રૂડા ગ્રંથ દાખવ્યો ધર્મ નીતિનો પંથ,
એવા કાવ્ય વિરની માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦
કુંદન ક્યારી કુદરત બાગ કલ્પ્યાં આપે સુખ અથાગ,
એવી કામધેનુ મીઠી માત મારી આ ભૂમિ ગુજરાતઃ—૦

અનુક્રમણિકા.

સ્નેહાંજલી.

પરમ સ્નેહી મિત્ર !

હરીભાઇ દલપતરામ પટેલ.

અમદાવાદ.

દોહરા.

દક્ષ પરિક્ષક કાવ્યનો વિબુધ ને વિદ્વાન.
ધર્મ કર્મમાં રાજતો હરીભાઈ ગુણવાન;
રખિયલ્લ બીજો કવિ તણો, સાહિત્ય શોખી સુજાણ,
કુમક કરતો કારમી હરીભાઇ ગુણવાન.
પંથ બતાવી પાધરો આપીને સન્માન,
ચીલે ચઢાવી સુખી કરે હરીભાઈ ગુણવાન;
વારી વારી પરહરી હંસ કરે પયપાન,
અવગુણમાંથી ગુણ ગૃહે હરીભાઈ ગુણવાન.
મિત્ર ધર્મના મર્મને જાણે પરમ ધિમાન,
મોંઘો રણછોડ મિત્ર છે હરીભાઈ ગુણવાન.

લી. સ્નેહાંકીત.

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

ભાગ ૪ થો

(આવૃત્તિ બીજી.)

કુંદન અને કુસુમ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ
બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

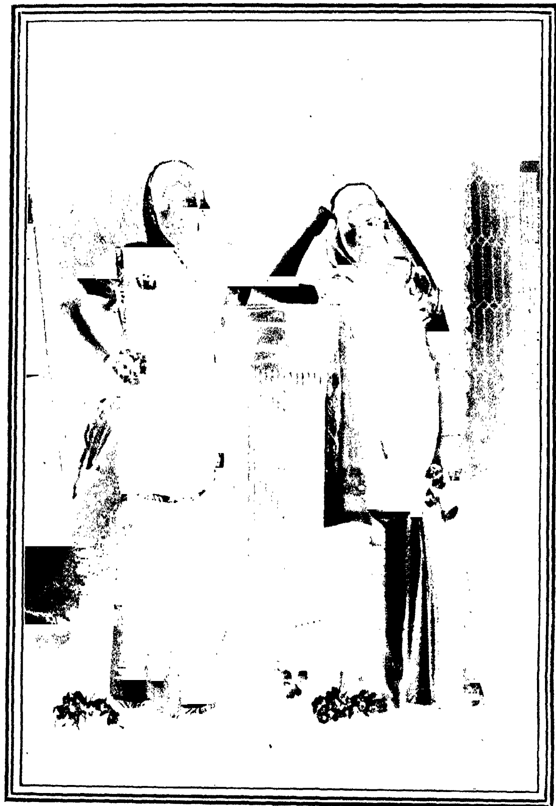

મંગળ ગીત.

પદ.

શાન્તં સ્વરૂપ સુખ સાગર તું,
કમળનયન કમળાવર તું:—૦
એક અનેક રૂપે અવિનાશી,
વ્યાપ્ત ચરાચર વિભુ સુખરાશી;
અચળ અસંગી અમર અભંગી,
મંગળ કર નટ નાગર તું:—૦

(ચિત્ર ૧ લું.)   " કુંદન અને કુસુમ. "

॥ શ્રી પરમાત્મને નમઃ ॥

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ,

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફૅશનનો માર ?

ભાગ ૪ થો.

પ્રકરણ ૧ લું.

અર્ધાંગનાનો ત્રાસ કે વારાંગનાનો વિલાસ ?

દોહરો.

ભાગેલ તોપણ ભામની, અજવાળી પણ રાત;
ડાહ્યો પણ દારૂડીયો, અંતે જાત કજાત.

સંગતિ ઉપરજ શોભાનો આધાર છે. તપેલા લોઢા ઉપર જળનું બિન્દુ પડે તો તે તત્કાળ નાશ પામે છે, એજ બિન્દુ કમળપત્ર ઉપર હોય તો મોતીના દાણા જેવું શોભી રહે છે,

એજ બિન્દુ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં સમુદ્રની છીપની વચ્ચે પડયું હોય તો સુંદર મુક્તાફળ બંધાય છે, અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ ગુણની પ્રાપ્તિ સંગતિની પાત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે.

ખાખ છે ખાનદાની બધી તેહની જુવતી જેની નહિ જાર પામે,
રાખ છે શાખ દસ બાર વિસ લાખની ઠીક ઠરી ના રહે નારી ઠામેઃ
ધિઃક અધિકાર દરબાર ને ડેલીઓ ધિકતી જ્યાં રહે પત્ની ધામે,
લાજને લાયકી રદ બધી તેહની વ્યર્થ વામાંગીને જેહ ડામે.

જે પુષ્પમાં સુગંધી હોય ત્યાંજ ભમરાઓ ભમે છે, જે સરોવરમાં જળ હોય ત્યાંજ હંસ બેસે છે, જ્યાં લીલું ઘાસ હોય ત્યાંજ ઢોરો ચારો ચરવા દોડી આવે છે, અર્થાત્ જ્યાં સ્વાર્થ સરે તેવું હોય તેનીજ પછવાડે માણસો વીંટાઈ વળે છે; બાકી તેના તેજ માણસો હોય પણ જો પોતાનો સ્વાર્થ પાર પાડવાને તેઓ અશકત બન્યા હોય તો તેમનો કોઇ ભાવ પણ પૂછતું નથી.

* * * *

" જાણો તો વશીકરણી વિદ્યા જાણજો,
અબળા સેંજે સબળ થશો સંસારજોઃ
મંતર જંતર તંતર જુઠાં ભામણાં,
જીભે મીઠાં મન મીઠાં સુખ સારજોઃ—૦
જાપ અજપ પ્રીતિ નામ જપો મનથી તમે,
વ્રત પતિ સેવા તન મનથી સચવાયજોઃ

દીક્ષા લ્યો રતિ પતિની સાચી નિર્મળી,
માગો વર પર સુખમાં ભેદ ન થાયજો:—૦
પ્રેમ તણો રસ ઝીલ્યો સીતા રામશું,
એ રસ પીધો ગોપી શામ શરીરજો:
સાવિત્રી મીરાં સર્વે એમાં મળ્યાં,
દ્રૌપદી તારા મંદોદરી સતી શિરજો:—૦
દોરી પ્રેમ તણી જગજીવન જાણજો,
એણે બાંધ્યાં નવ છોડયાં છોડાયજો;
રૂપ રંગ રસ સાંધ્યાં ઉખડે સેંજમાં,
અંગ પડે પણ પ્રેમ નહીં પલટાયજો:—૦
પ્રેમ થકી જગ ભાસે સઘળું એકમાં,
એક રસે દૃઢ ભક્તિ ભજે ગુણવાનજો;
મૂરખ પ્રેમ મણિનું તેજ ન ઓળખે,
અથડાઈ મરતાં પણ ન લહે સાનજો:—૦
વશ તેને પ્રભુ જે રસ જાણે પ્રેમનો,
વૃક્ષ જંતુ જલ જનનો તે શો ભારજો;
વિષ અમૃત ઝટ અગ્નિ શીતળ ઉકળે,
એવાંને મુજ વંદન વારંવારજો:—૦"

આત્મનિમજ્જન.

"અરે પ્રભુ મારા જેવી રાંક રામા ઉપર આ શો ગજબ? દુ:ખનાં વાદળ ઉપર વાદળ! એક કુટેવ ભૂલાવતી નથી ત્યાં તો બીજી ત્રણ કુટેવ સામટી સ્વામીનાથને લાગુ પડે છે. ઉપદેશ આપી આપીને હારી, વિનવણી કરી કરીને વાજ આવી, ખોળા પાથરી પાથરીને થાકી અને છેવટે ઝાઝુ કહેતાં માર ખાઇ ખાઇને પણ ત્રાસ પામી, તોપણ એ ભગવાન તો એના એજ રહ્યા!!

સુધારાના સંગમાંથી કાઢતાં ફૅશનના ફંદમાં ફસાયા અને ફૅશનનાં ફંદમાંથી બચાવતાં ઉલટા અવળા લપમાં લપટાયા! અરેરે હવે તો દારૂ અને ગુણકા બંનેના દુરવ્યસનમાં સપડાયા! છાકટા વહીગએલા અને નીકળીગએલા વર્ણપાર વર્ણસંકર ભાઇબંધોની સોબતે ચડી ઉલટા દીનપ્રતિદીન અનાચારમાંજ અથડાવા લાગ્યા! પહેલાં તો મારી સાથે પણ હસી ખુશીથી કાંક વાતચીત કરતા, વખત આવે ઠઠ્ઠા મશ્કરીથી ખીલાવતા પણ હતા, હવે તો સાવ મારા સામું પણ જોતા નથી. બસ આખો દીવસ હૅાટલમાં દોસ્તદારો સાથે ભટકવું અને રાતે મોડા ઘેર આવી ખાધુ ન ખાધુ કરી ગુણકાને ઘેર નાચ મજરો જોવા સારૂ જવું અને ત્યાં જઇ ખુબ રંગપાણી ઉડાવી રાત્રે રસ્તામાં અડગડીઆં અને લથડીઆં ખાતા ઘેર આવવું, એજ હવે એ શીખ્યા છે! પ્રભુ આવી વિચિત્ર લીલા તારી શી! આવી કુટેવો એમને શી રીતે લાગી? હરિ હરિ બી. એ પાસ થએલા ગ્રેજ્યુએટને આવું લપ કયાંથી વળગ્યું! જે સ્વપ્ને પણ સંભવે નહિ તે અનુભવે આવી પડયું! હર હર હર પરમાત્મા આ બધું બી. એ સુધીનું જ્ઞાન બૅાટલમાં બાળ્યું; તમામ સંસ્કૃત લીટરેચરનું ધાર્મિકપણું હૅાટલમાં વટાળ્યું અને બ્રાહ્મણપણું પવિત્ર બ્રહ્મતેજ કંદોઈના સેવગાંઠીયા અને મારવાડીનાં ભજીઆમાં ઉકાળ્યું!! વડીલની ઉજ્વળ કીર્તિ રંડીબાજીમાં ધુળધાણી કરી! તમામ નીતિ રીતી ધર્મ અને આર્યત્વ સુધારા, ફૅશન અને રંગમાં રોળ્યું!! ઘેર માંદાં માબાપ રોગથી પીડાઈ તરફડીઆં માર્યા કરે અને એ બહાર તાળીમિત્રોના સંગમાં લ્હેર કરે! અરેરે આતે શો જુલમ! જમાનાનો

કેવો કાળો કેર! આ નવ વાગ્યા પણ હજુએ ન આવ્યા! શી રીતે ઘેર આવે? ઘેર ગોઠતું હોય ત્યારેને ઘર સાંભળે! એમનો જીવ ઘટમાં હોય ત્યારે ઘર સાંભળેને! આ રાંધી રસોઇ ટાઢી થઈ ગઇ; પણ હાય....એ ન આવ્યા! હું મુંઈ અપાર ઉમંગ લાવી આતુરતાથી અને ભાવથી રૂપાળી રસોઇ કરૂં પણ ભાવનાં ભોજનીયાં એમનાં એમ ઠરી જાય, કરમાઈ જાય અને બગડી જાય પણ એ મંગળમૂર્તિ ન આવે તે નજ આવે! આવી અવળી ટેવ પડી તે કયમ કરીને ટળે! આવા ઢંગ તે શી રીતે જાય! હુંતો થાકી, એમનાથી વાજ આવી, પ્રભુ તોબા, પણ એમને લાજ નજ આવી.

* * * *

"રાંધી રસોઇ બધી થાય ટાઢી
વ્હાલા તણી ટેવ સદાય આડી
કનડે સદા કંથ થઇને અનાડી
માડી દુઃખી થઉં હવે દાડી દાડી"

આ પ્રમાણે નિસાસા ઉપર નિસાસા નાખતી સાધવી કુસુમ ઝરૂખામાં આવી બારીનું બારણું ઝાલી મધુકરની વાટ નિહાળવા લાગી; આવી સ્થિતિમાં ઘણીવાર સુધી તે ઉભી રહી, છેવટે દશ વાગવા આવ્યા પણ મધુકર સાહેબનાં દર્શન તો નજ થયાં; એટલે અકળાઇ અમુઝાઇ એક શેતરંજી પાથરી આડી થઈ; પાડોશમાંથી પોતીકી સ્થિતિને અનુસરતું એક મધુરૂં ગાન સંભળાવા લાગ્યું; કુસુમ ગાન સાંભળવામાં કાંક કાંક તદલીન થવા લાગી, જોડે જોડે નિંદ્રાને પણ જરા જરા ભેટવા લાગી!

" વર્ષા ઋતુ સમીપ આવે
પતિ વિયોગી હું નારજો
સખી કોઈ સમજાવજો
પિયુડો પરદેશ જાય—વર્ષા."

આએ મારા જેવી ભાગ્યશાળી લાગે છે! આનું જીવતર પણ મારા જેવું ઓશિયાળું જણાય છે; ઠીક,

" મેઘરાજા જ્યમ ચાતકી ઉપર
અમૃત રસ જળધાર ઉતારે
કેશ છુટા છોડી સરિતા દોડી
સાગર સ્વામીને મળતી જો—પિયુડો૦"

આ ગાંડી અમથી આકાશ પાતાળમાં ઉડતી જણાય છે, નકામી બાવળને બાથ ભરતી લાગે છે! હાથે કરીને પોતીકી કીંમત કરાવવા પ્રયત્ન કરતી જણાય છે.

" પૂર વેગે પડે વર્ષાધારા
નદી સરોવર પુર અપારા
ત્યમ ત્યમ જાગે વિરહ જ્વાળા
તરફડીને મરતી જો—પિયુડો."

"આમ બરાડા પાડે કઠોર હૃદયના નઠોર નાથને દયા નજ આવે! એતો ઉલટા ખુશી થાય! હાડીઆને મન હસવું અને દેડકાનો પ્રાણ જાય પણ અવળચંડા સ્વામીનું હૃદય તો દયા નજ ખાય!!"

" ચપળા ચમકે ગગન માંહી
હૃદય મારૂં ધડકે જો
પિયુ વિયોગે જીવ નિરાશ
તલપી દાસી ફરતી જો—પિયુડો."

તારે મરવું હોય તો ખુશીથી મર! એમને ક્યાં દરકાર છે? આર્યસંસારમાં નારીની ખોટ નથી! એ નારીની તો ખાણુ છે ખાણુ!!"

"સ્નેહ ગિરીવરને વાદળીનો
મળતાં ત્યારે લ્હાવો લેતાં ચુંબનનો
મોર કળા કરી આનંદનાં આંસુ
આપી પ્રિયા હરખાવે જો—પિયુડો."

મિત્રકથાનક.

ભોગ તારા, પાડ બરાડા નિરાંતે! કાંઇ ધંધો તો જોઇએને!

"આ પ્રમાણે કુસુમ ઉપાલમ્ભ આપવા લાગી, એટલામાં કારમો અવાજ આવ્યો! "ખોલો"

"એ ઉઘાડું!"

"ખોલો તાકીદસે ખોલો!"

કુસુમ શ્વાસભરી એકદમ બારણું ઉઘાડવા નીચે ઉતરી પડી; સાહેબ બહાદુર મી. મધુકરજી આજે રોજના કરતાં ત્રણ-ગણાં કુસુમનાં નયન મોડા સુધી તણાવી છેવટે ધમપછાડા કરતા જુવાનીનું જોર દાખવતા બારણાની સાંકળ ખખડાવવા લાગ્યા!

"અરે ખોલો, જલદીસે ખોલો!"

"અલ્યા ભુંડા જરા ઘોડો તાણી બાંધ, ઉઘાડે છે!"

"આ ઘાંયજાની પેઠે સાહ્યાં ઘરડાં વચમાં બોલી ઉઠયાં, અરે ખોલો!"

"અલી કુસુમ ઝટ ઉઘાડને બાપા મારાતો કાન કુટી ગયા!"

"એ ખોલાને ઝટ ઉઘાડી ઘરમાં દાખલ કર, નહિ તો તીસરી કરશે!"

"હચો આવો પધારો, ઉઘાડતાં ઉઘાડતાંમાં મીજાશ જતો રહ્યો; રડી ત્રણે નીસરણી મારે તો ઉતરવીને, કે તમારા અવાજ સાથે મારે ચોકમાં ભુસ્કો મારી ઉઘાડવું !"

"અલ્યા મધુકર હવે તો મૂરખા સમજ !!"

"બી કવાએટ યુ ડોન્કી, અમ નહિ ખોલા તુમ ખોલા!"

"મેર મારા રોયા બાપને ખોલા કહેવાય, જરા તો લાજ!"

"હોલ્ડ યોર ટંગ યુ ઠચરી નહિ તો મારેગા !"

"હચો હશે હવે તમે તમારી મેળે ઉપર ચડો! તમે બધાં બોલવું રહેવા દ્યો, નહિ તો વાત વધી પડશે !!"

"શું એના બાપનું કપાળ વધી પડશે, આતો બી. એ થયો એટલે માબાપને ગાળો ભાંડતો ધમકાવતો થયો !!"

"હાં....ઓલ રાઈટ....ધેટસ ઇટ ગ્રેજ્યુએટ, બી. એ એટલે તમામ લોકો મારાથી બીએ એવો હું ગ્રેજ્યુએટ બી. એ. સમજ્યા યુ મેન ?"

"એ અમે તો કયારનાંએ સમજ્યાં છીએ; જો સાંભળ તારા જેવા બણુચક બેવકુફ ઉદ્ધત અને ઉખડેલ બી. એ. ને વાસ્તે છાપામાં એક કવિતા છે, જોઃ—

કવાલી.

"બીએ કો કુદ લે બીલ્લે લગાદી ડોકમેં ઘંટા,
તુરંગોકે કીએ કીલ્લે લગાદી ડોકમેં ઘંટાઃ—૦
કહીં હોદોકા હોંસીલે હવા ખાતા રહે હરદમ,
જબ્બે કર જર લીયા ઝબ્બા રહી ફીર ગોખમેં ઘંટાઃ—૦

કલર હુયે કોટ ના ધોતી ન પેજામા હુયે પેન્ટલુન,
ફશે ફૅશનકે ફંદેમેં સમાલી શોખમેં ધંટાઃ—૦
લગાકે તનપેં તાઉસકે પરોંકે કુદતે કૌએ,
પડે દો કામકી લાતે નીભાતે નોંખકી ધંટાઃ—૦
બનાતેં હુયે બુઝર્ગોંકા કહીં બીલ્લે પુલીશ ફૅલો,
ચશમ ફુટે ચશમસેં ક્યા મીલી હ્રય મોખમેં ધંટાઃ—૦
લગા પરકા પરદોકી અકલકી નકલ કરતે હુયે,
બડી જહેમતસેં ડાલી હુયે ગલેકી તોખમેં ધંટાઃ—૦
ગઈ સબ ગાલકી લાલી હુવા તન ખુનસે ખાલી,
મીલે ના નૂર મરદોંકા જવાની જોખમેં ધંટાઃ—૦
બિચારી જોરૂકી દેખો જલાકે ખૂબ જીંદગાની,
બનાદી મેમકી સુરત બજે બુરોંખમેં ધંટાઃ—૦
બી. એ. કા કુદને વાલે બુઢાપા લે જવાનીમેં,
હજારૂ હો ગયે અંધે અરે હાય ચશ્મમેં ધંટાઃ—૦
ન હિંદોમેં મઝા દેખા કીરસ્તાનોકી હૉટલમેં.
ઉડાતે બ્રાન્ડીકી બૅાટલ દીખાતે લોકમેં ધંટાઃ—૦
ઢુંડે કયા ખાકમેં ફત્થર ભગાતે ભોંકતે કુત્તે,
બડે બીલ્લે બી. એ. પાતે બજાતે ચોકમેં ધંટાઃ—૦
કહે મંદિર મસ્જીદાં સબી તોફાનકી તાલીમ,
ધરમકા માર દે ધપ્પા ધરોંકી ધંટીમેં ધંટાઃ—૦

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“બી કવાએટ બી કવાએટ યુ ડફર ડોન્ટ બોધર માય હેડ ફૉર નથીંગ! અરે ચુપ રહો, મારૂ માથુ ન ફોડાવો!”

“એ માથુ તો હવે ફોડશે સુધારો! ફૅશન ગરદન પકડીને કર લેશે ત્યારે કાંઈ પણ ઉધારો નહિ ચાલે! જ્યારે જમાનાની

ઝાડુ પડશે ત્યારેજ તમારા જેવા અર્ધદગ્ધની આંખ ઉઘડશે !"

"લ્યો હવે ઉપર ચાલો! આ નકામી માથાફોડ શી? લ્યો હુંડો મેડે ચડો." કહી કુસુમ મધુકરને બળ કરી પરાણે મેડે ઘસડી ગઈ; મધુકર પણ બડબડતો બડબડતો ઉપર ચઢયો. ડોસા વિઠ્ઠલદાસ અને ડોશી ધનલક્ષ્મી પણ દાંતીયાં કરતાં મોં વકાસી બેસી રહ્યાં. મધુકર રાતોમાતો થઈ મેડામાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો; કુસુમ પણ હાથથી મિજાજ ગયેલો જોઈ છાનીમાની એક ખુણામાં લપાઈ રહી. છેવટે હરફર કરતાં થાક લાગ્યો ત્યારે મધુકર હીંચોળાખાટ ઉપર બેસી હીંચવા લાગ્યો. કાંક શાન્ત પ્રકૃતિમાં મધુકરને જોઈ લાગ તપાસી કુસુમે વાત કરવા માંડી.

"લ્યો હવે કૃપા કરી કપડાં કાઢશો! જમવા ઉઠશો ? આ રાંધ્યુ તો બધું ટાઢુ ગોરૈયા થઈ ગયું !"

"ભોગ તારા !"

"ખરેખર ભોગ મારાજ છે. છે કાંઇ તમારે પંચાત ?"

"એ મારે તો માથા ઉપર ટોપી અને આ ઘરની લગામ તને સોંપી !"

"એટલે હું શું કરૂં મરૂં !! હું તે કેટલાનું સાંભળું ? જે આવે તે મને ઠોંસો ઘાલે !"

"નસીબ તારાં, હું ક્યાં કહું છું કે તું બધાનું સાંભળ ? જે કોઈ કહેવા આવે તેને એક એક ધોલ ધરી દેને !?"

"વાહ વાહ, પછી બહુ સારી આબરૂ નીકળશે હો!"

"જહાન્નમમાં ગઇ તારી આબરૂ, ચલાવ ખાવા પીરસ,

મને તો ભૂખ લાગી છે !"

"આ બધાં કારસ્તાનજ ભુખનાં છે. એ જો બરાબર લાગતી હોય તો તરતજ વહેલા વહેલા ઘેર પધારો !!"

"એ ગભરાઇશ નહિ, બંદાને વાસ્તે હૉટલ તૈયાર છે !"

"તમારા હૉટલમાં દેવતા મૂકે, મારા રડયા હૉટલેજ બધો દેશ બગાડી નાખ્યો !!"

"લે હવે લાંબી ટુંકી જવાદે, અને જેમ થતું હોય તેમ થવા દે !!"

કહી મધુકરે એક પછી એક એમ કપડાં ઉતારવા માંડયાં; છેવટે પહેરવાનું અબોટીયું કુસુમ પાસે માગ્યું; આમ કુસુમે ભોજનની થાળી પીરસી પાટલો ઢાળી પાણીબાણી ભરી બધું તૈયાર કર્યું.

"આ અબોટીયું કયાં બળી ગયું ?"

"અરે ખમ્મા કરે અબોટીઆને ! આમ બળ્યું બળ્યું શું કરો છો ?"

"તો ઇડીઅટ ઝટ અબોટીયું શોધી આપ !"

"જરા ધીરા થાઓ મારા વ્હાલા, લ્યો હું શોધી આપું !!" કહી કુસુમ આખા મેડામાં અબોટીયું શોધવા લાગી; પણ અબોટીયું જડયું નહિ, છેવટે અબોટીયું સાહેબની ખુરશી તળેથી નીકળ્યું; તે સાહેબે લઇ પહેર્યું અને ઝટ પાટલા પર બેસી ગયા.

"જરા હાથ પગ તો ધુઓ કે એમને એમ રોટલાસ્નાન કરવા બેસી ગયા ?"

"આ સાલ્લી ઘરમડીએજ દેશનું સત્યાનાશ વાળ્યું, ચાલ રાંડ ચુપ થા; ચાલ નથી ધોતા હાથ પગ, તું કોણ મને કહેનારી!"

"બળ્યું આમ વાતવાતમાં ચીડાઈ શું જતા હશો? લાવો હું હાથ પગ ધોઇ નાખું." કહી કુસુમ એક લોટામાં પાણી લાવી અને એક કથરોટ લાવી.

"લ્યો આ કથરોટમાં તમારા ચરણ મૂકો!"

"આનુંએ મગજ આજ ચસ્કી ગયું જણાય છે; એ સ્ટુપીડ હું તે કાંઈ દેવલો બેવલો છું!"

"એ મારે મન તો તમે દેવથી પણ અધીક છો! લ્યો હવે લાવો પગ હું મારા હાથથી ધોઉં." કહી કુસુમે મધુકરના હાથ પગ ધોયા; હાથ પગનું પાણી જે કથરોટમાં પડયું તે તમામ લઇ પી ગઇ અને પછી મધુકરને હાથમાં વીંઝણો લઈ પવન નાખવા લાગી; મધુકર પણ નીચું જોઈ ઝાપટવા લાગ્યો, અને કુસુમ પંખો કરવા લાગી; મધુકરને કાંઇ પણ કદર કુસુમના પવિત્ર પ્રેમની ન થઇ.

વ્હાલા આમ વાતે વાતે શું કામ ખીજાતા હશો? આમ હસકે ઠસકે માબાપને છણકા થતા હશે. ગરીબ બિચારાં ડોસા ડોસી તમારી હાડ છેડથી છેક અરધાં થઇ ગયાં; એમની સેવા ચાકરી કરવાને સમયે તમે તેમને નાહક વિના વાંકે સંતાપ્યા કરો છો., તે તમે ઠીક નથી કરતા! જુઓ જુવાની તો ચાર દીવસની ચાંદની છે!"

"હાં....માટેજ તેની ખરી મઝા માણવી! જે ઇન્સાન જુવાનીમાં દિવાનો થતો નથી તે તદ્દન નાદાન હેવાન છે!"

કહી મધુકરે હાથ ધોઇ નાખ્યા; તરતજ કુસુમે પાન બીડી તૈયાર કરી સોપારી કાતરી કાચની રકાબી તેમના આગળ ધરી, મધુકરે પાન સોપારી ખાધી અને પછી ચીરૂટ સળગાવી હીંચકા ખાવા લાગ્યો; આમ કુસુમ પણ વાળુ કરવા લાગી.

"મારા મરીનાનાં કપડાંનો સુટ શેમાં મૂકયો છે ?"

"આ સામેની ટ્રંકમાં છે અને આલપાકાનો સુટ પેલા કબાટમાં છે !"

"મારા રૂશીયન લેધરના બૂટ શેમાં છે ?"

"હું હમણાં કાઢી આપું છું, અત્યારે બ્હાર ક્યાં જવું છે?"

"મારે જરા કામ છે !"

"પણ આજ તો શુકરવાર થયો !"

"એટલે ?"

"કલબ બંધ હશે, નાટક પણ નહિજ હોય તો પછી ક્યાં જવું છે ?"

"તેની તારે પંચાત !"

"હાજ તો !"

"એટલે તું મારી શેઠ એમને !"

"ના મારા વ્હાલા હું તો તમારી લુંડી !"

"તો પછી ટકટક શાને કરે છે ?"

"તો વ્હાલા આજે દશ વાગતાં તો તમે આવ્યા; હવે અગીયાર વાગશે, તો પછી હવે તમે ક્યાં જવા ધાર્યું ?"

"મન ચ્હાય ત્યાં, તું કોણ મને પૂછનાર !"

"એટલોએ મારો અધિકાર નહિ કે ?"

"બિલકુલ પણ નહિ!"

"અરે પણ આટલી મોડી રાતે તમે ક્યાં જશો? કોઇ ડાહ્યા માણુસ આમ તમારી પેઠે મધરાત સુધી બહાર ન ભટકે હો!"

"પણ બંદા તો ભટકવાના!"

"ત્યારે હવે હું એકલી શું કરૂં?"

"હાથમાં માળા લઇ પ્રભુનું ભજન કરો!"

"મારો તો કાંઇ પણ હક્ક દાવો તમારા ઉપર નહિ ને? સદાય મારે કરમે છતા સ્વામીનાથે વિજોગ! આખો ભવ ભટકવામાં જવાનો!?"

"બસ અમે તો લાલ લોક મન ર્‌હાય ત્યાં મ્હાલીએ!"

"બહુ સારૂ, જેવી તમારી મરજી! તમને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો; અમારાં અમે ભોગવીશું!" કહી કુસુમે એકદમ હાથ ધોઇ નાખ્યા અને મધુકરનાં કપડાં તથા બૂટ કાઢી આપ્યાં: ગરીબ કુસુમની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં; પણ મધુકરને કાંઇ પણ અસર થઇ નહિ; મધુકરે તમામ કપડાં પહેરી લીધાં; કુસુમે બૂટ પહેરાવ્યાં, ટોપીને બ્રશ મારી હાથમાં આપી, પાછળથી કોટને પણ બ્રશ મારી સાફ કર્યો અને રૂમાલમાં સેંટ નાખી હાથમાં આપ્યો. મધુકરે બરાબર ઠાઠમાઠ કરી ખુંખારો કર્યો અને મૂછોનાં અણીઆં ઊંદરની પૂંછડી સમાન ઝીણાં બારીક આંગળી આકાશ ભણી ઉંચાં કર્યાં અને પોતે હાથમાં આયનો લઇ મોં જોવા લાગ્યો.

"લ્યો હવે ચાળા મૂકી દ્યો!!"

"કેમ બરાબર ટેસબંધ ડ્રેસ થયો છે ને?"

"હવે બધું ટેસમાં ને ટેસમાં બોલ્યું; હવે તો કાંક ડાહ્યા થાઓ! અતિમાં મઝા નહિ! દુનિયામાં દરેક કાર્યની હદ હોય છે; અતિ સર્વ ખોટું.

* * * *

"અતિ ગર્વથી રાવણે રીદ્ધિ હાણી,
સીતા કષ્ટ પામી અતિ રૂપવાળી;
પતાળે દબાયો બળિ ખુબદાને,
અતિ સર્વ ખોટું જુઓ કંથ ગ્નાને."

"તારા લવારાની તલમાત્ર પણ અસર મને નહિ થવાની સમજી દીવાની?"

"પણ તમે અત્યારે જાઓ છો કયાં? એ તો કહો, પછી ભલે જવું હોય તો જાઓ!"

"એ બંદા અત્યારે મોંઘાજાનને ઘેર જાય છે, સમજી?"

"જરા બોલતાં લાજો!"

"એ તું લાજ તું!"

"તમે લાજો!"

"તારામાં એવા શા રામ કે તારો ધણી ગુણકાને ઘેર જાય!"

"જેને કુશકા ખાવાની ટેવ પડી હોય તે કુશકાજ ખાય!"

"એ તું ખા કુશકા, બંદા તો પકવાનમાંજ મારવાના ભુસ્કા."

"નાથ વિચારો, સમજણ રાખો, ડાહ્યા થાઓ, ગુણકાને ઘેર જઈ કોઇ સુખી થયું નથી એ સુત્ર હમેશાં યાદ કરો!"

તો બેવકુફ ગુણકાને ઘેર જવાથીજ મનુષ્યને માણુસાઇ પ્રાપ્ત થાય છે. અગાઉ મોટા મોટા ડાહ્યા પુરૂષો પોતાના ઉછરતા બાળકોને હુંશિયારી આપવા સારૂ વારાંગનાને ઘેર મોકલતા તેટલા સારૂ '**वारांगना राज्य सभा प्रवेश**' એ સુત્ર મોટા પંડિતોથી લખાયું છે!

"એ બધું એ તુત જુઠું. પરનારી નર્કનીજ બારી!!"

"અરે પરનારી એજ પ્રેમની અટારી!"

"નાથ પરનારીમાંજ નાચનારા કંઈકિ કાળની નાથે અધવચ રણમાં નથાયા!!"

"અંતે જગતમાં નામના તો થઈ!"

"શેની ધુળની નામના; નામનાવાળા કંઇક ખુવાર થયા પરનારીની યારીની નામનામાં; અને અંતે થયા બદામના ને નામના!!"

"છટ્ નોનસન્સ."

"ગરીબનું કહ્યું માનો નહિ તો પસ્તાશો; પછી પાછળથી કંઇએ સુધરશે નહિં; બુંદની બગડી હોજથી નહિ સુધરે!!"

"પરનારીની મઝા તો કાંઈ ઓરજ છે! એનો દોર પરણી નારીમાં નજ મળે!"

"પરણી નારીમાં જે કાંઇ સાચુ સુખ મળે તેનો સોમો અંશ પણ પરનારીથી નજ વળે!!"

"બેવકુફ પ્રેમનો બજાર તો જુદોજ છે!!"

"પ્રેમનો બજાર પરણેતરના પવિત્ર વ્યવહારમાંજ છે!"

" એ વ્યવહારમાંજ કલેશ અને દુ:ખ છે, જેનો હું પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરૂં છું ! "

" એ કલેશ અને દુ:ખ તો વ્યભિચારમાંજ છે ! "

" પ્રેમના બજારમાં વ્યભિચાર છેજ નહિ ! "

" મન અને દીલના વિમળ આચારવિચારમાંજ પ્રેમનો બજાર છે બાકી બધો વ્યભિચાર છે ! "

" પરણેતરના વ્યવહારમાં હરદમ ઈર્ષા અને આંસુજ રહે છે તેમાં પ્રેમ હોતોજ નથી ! "

" પ્રેમની પવિત્ર ગ્રંથી પરણેતરની સાથેજ ગંઠાએલી છે."

" પરણેતરની સાથે તો મારફાડ અને ડંડાબાજીજ જોડાએલી છે ! "

" એટલે જગતથી અવળુ દૃષ્ટાંત તમે સાબીત કરવા માગો છો તે કદાપી કાળે સાબીત થશે નહિ. પ્રેમના બજારમાં વ્યભિચાર છેજ નહિ એવું કહેનારા ખાંડ ખાય છે અને અંતે હાથે કરીનેજ પાયમાલ થાય છે ! "

" પરણેતર તો એક લાકડે માંકડુ વળગાડવાની બાજીગરની બાજી છે, અર્થાત્ સર્વદા તેમાં ઝગડાની માયાની ઈંદ્રજાળ રહેલી છે ! "

" એવું તો તમારા જેવા મનફર અંકુશ વગરના અને સુધરેલા ચુવાનો કહેશે ! "

" ખરેખર હું સત્ય કહું છું કે પરનારીમાં સુખ છે અને પરણી નારીમાં દુ:ખ છે ! "

"પરનારીમાં મોહ છે અને પરણી નારીમાં પવિત્ર પ્રેમ છે; પ્રેમ સર્વદા અચળ, અડગ અને કાયમ રહે છે અને મોહ વખત જતાં દુનિયાના વ્યવહારથી ઓછો થઇ ઉતરી જાય છે અને અંતે સદન્તર નાશ પામે છે !"

"પ્રેમનું પિછાન મોહથી થાય છે અને તે મોહ પરણી નારીમાં જેટલા જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં નહિ હોવાથી પ્રીતિનું સત્ય સ્વરૂપ પિછાની શકાતું નથી; અને પરનારી સર્વદા મોહનો ભંડાર હોવાથી પ્રીતિનું ઉત્તમ પિછાન ત્યાં જલદી થાય છે !"

"મોહ નાશવંત છે અને પ્રેમ અમર છે !"

"પણ મોહ વિના પ્રેમ ઓળખાતો નથી માટે પરનારીમાં મોહ સારૂ અથડાવું પડે છે; અને છેવટે પરનારીના મોહથી પ્રેમની ખરી ખુબી ભોગવાય છે !"

"આવા કપોળ કલ્પિત સિદ્ધાંતો આર્યઘરસંસારના સાચા સુખનું સત્યાનાશ કાઢશે ! આવો અવળો વિતંડાવાદ તમારા દીલની મલીનતા દર્શાવે છે !"

"મૂરખ, પરનારીમાં ભાવ છે અને પરણી નારીમાં રૂશણાં છે !"

"એ રૂશણાંથીજ ભાવ ઓળખાય છે અને એ ભાવથીજ પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે !"

"એ રૂશણાંથી પરણી નારીને અચ્છી રીતે મેથીપાક મળે છે; અને ભાવ તો પરનારીની આંખના પલકારામાંજ પ્રગટ થઇ રહે છે !"

"એ ભાવ નહિ પણ ઝેર !"

" એ બધું તમારામાં ! ત્યાં તો મેરે માલીક, મેરે પ્રાણ, મેરે જાન, મેરે નવ્વાબ, મેરે સરકાર, મેરે ખાવિંદ, મેરે દિલદાર એવાં સાકરીયાં ગળ્યાં ગળ્યાં મીઠાં મીઠાં વચનોના વરસાદ !! બસ ઘડીક ગયા કે આનંદમાં ગરકાવ ! સ્વર્ગનું સઘળુ સુખ, પ્રીતની તમામ મઝા અને મોહિનીની મધુરી મીઠાસ પરનારીના પાસમાંજ આવી મળે છે ! "

" બહુ ભણીને અંતે આવો અવળો સાર કાઢયો ! વિદ્યાની પાત્રતા પરનારીમાંજ પીછાની ! નીતિના સિદ્ધાંત પરનારીમાંજ શોધ્યા ? "

" જી હા; જે કાંઈ મેં જોયું તેમાં સારામાં સારૂ પરનારીમાં જોયું !! "

" આટલા દીવસ સારામાં સારૂ સુધારામાં જોયું; પછી ફૅશનમાં જોયું, અને હવે પરનારીની યારીમાં જોયું; છેવટે તમારૂં મનડું તો પરનારીમાંજ મોહ્યું ને !! "

" એ પરનારીમાં રસ છે અને પરણી નારીમાં આંસુ છે !"

" આંસુ વગર રસ ચખાતો નથી; આનંદથી રસ ઉડી જાય છે ! "

" એ બધુચક રસ તો આનંદથી ઉલટો બમણો તમણો વધે છે; આંસુથી તો રસ ગળી જાય છે ! આંસુના વાસવાળી પરણી નારી છેડા વાળી ધણીનાં છાજીયાં લેછે, અને આનંદવાળી પરનારી પોતાના યારને જોતાં પલકમાં ફીદા ફીદા થઈ ફીદાગિરીનો વરસાદ વરસાવી રસને છલકાવી નાખે છે ! "

" ત્યારે તમે તો હવે પરનારીના હિમાયતી થયા; પણ

વ્હાલા એટલુંજ યાદ રાખજો કે જે પુરૂષ પરણી નારી પરહરી પરનારીને ચ્હાય છે, તે પુરૂષ ગોળ મૂકી ખોળજ ખાય છે!"

"અરે તેજ સુખેથી ધાનની વિવિધ વાની બનાવીને ખાય છે. પરણીના રોટલા અને પારકીનાં ઘેબર! પરણીનાં પાણી અને પારકીનાં દુધ! પરણ્યા પુરૂષની કીંમત પરણી ના જાણે પણ પારકી તેની ખરી મૉજમઝા માણે!"

"પરણીના રોટલા સદાય નભે, અને પારકીનાં ઘેબર ચાર દીવસની ચાંદની! પાસે હોય ધનમાલ તો પારકી સદા પ્રેમમાં ગુલતાન નહિ તો અલ્લા એક બદામ, લાત મારી ઓટલા પર કાઢી ઘડીકમાં કરે બેહાલ! પરનારીના સંગી ધાનની ધુળ કરીને ખાય છે, પૈસે ટકે હેરાન થાય છે, ઈજ્જત આબરૂથી જાય છે અને ટકાના તોલુ થઈ વિના મુલે બજારમાં હરાજ થાય છે!"

"નર તો ભ્રમર છે. ત્રાંબાના ઘડા માંજ્યા એટલે સાફ; અજવાળ્યા કે ઉજળા! વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધીદાર કુસુમોના માલીક ભમરાજ છે! એને સુમનની શી દરકાર! જ્યાં સુગંધી ત્યાં ભમરો!"

"ઘર ઘરના ઉમરે ભટકનારા ભમરા આખરે કમળમાંજ કેદ થાય છે અને હસ્તી પદે ચંપાઇ પ્રભાતે પ્રાણ રહિત થઈ પરલોકમાં જાય છે! ભમરો ભમતી જાત છે. તેનું દૃષ્ટાંત નરને લાગુ પડતું નથી!"

"અરે ભમરો તો રસ અને પરાગનો ભોગી! કાચી કળીને કાજ જીવન પ્રાણ આપનાર એક ફકત ભમરો છે, અને તેની કદર કરનાર ફકત એક કળી છે!"

"એ કળીને છેતરનાર પણ ભમરોજ છે. એક ઘડીકમાં છેહુ દેતાં ભમરાને લાજ ન આવે!"

"એ ભમરાને ભમાવનાર કળી છે! ભમરો તો બિચારો ભોળો છે કેમકે:—

" ભાન તજી ભમરો ભમે, કાચી કળીને કાજ;
નમન કરી વિનવે કળી, દે રસ વ્હાલી આજ. "

"નમન તો નફટપણાનાં! જ્યાં સુધી ગરજ ત્યાં સુધીજ નમન કેમકે:—

" એક તજી બીજે ભમે, ભમરો ભમતી જાત;
કાયા સોંપે કારમી, કળી જપે દીન રાત.

"અરે ભમરો તો ઉમાલી છે. ગુલાબનો નવાબ છે! ફુલ્લા દીલનો દીલબર છે! કમળ દીલદારનો સરકાર છે! આખા પ્રેમ-નગરનો નગરશેઠ એજ ભમરો છે. પ્રીતિધન પ્રેમીને ધીરનાર ભમરો છે!"

"તમે ભમરાને પ્રેમનગરનો નગરશેઠ કહેતા હો તો મુઓ એ નગરશેઠ, પાકયો પત્થર માને પેટ! આખા ગામની એંઠ અને નાકનું ગંધાતું લીંટ!"

"તું તારે ફાવે તેમ બોલ પણ નર તો ભ્રમર છે!"

"કાળો નાગ નાણાથી ભરેલા ભંડાર ઉપર બેસી ખુશી થાય પણ એને કુબેરભંડારીની ઉપમા અપાય? નજ અપાય! કાળો કાગડો મોતીના ઢગલા ઉપર બેસી મોતીની ચાંચ ભરી ભલે હરખાય પણ કાગનો હંસ તે નજ કહેવાય!"

"તારા જેવા પતંગીઆ કમળની પાંખડી ઉપર બેસી

કમળ જોઈ પુમાઈ જાય પણ પતંગીઆ તે ભમરો નજ થાય!"

"કસ્તુરીમાંથી કાંદાનો વાસ નીકળે ત્યારે એ કસ્તુરી કોનું મન હરે? સુખડમાંથી એરંડાનો વાસ નીકળે તો પછી સુખડનું કોણ તીલક કરે?"

"માટીથી જો વજ્રનો ચુરો થાય, પાણીથી પત્થર પીંગળી જાય અને તુંબડાથી જો સાગર તરાય તોજ એ વાત થાય!"

"એવા ખોટા દાખલા જવા દો! પરનારી નર્કની બારી એ સૂત્ર હમેશાં યાદ કરો! ભમરાને નગરશેઠ બનાવવાની આકાશ પાતાળની વાત મૂકી દો! બાવળને બાથ ન ભરો! ધુમાડાના બાચકામાં અંતે ધુમાડોજ થશે!"

"પતંગીચું ભલે દીવા પાસે જાય અને દીવાને ખાંઉ ખાંઉ કરી ખુશી થાય પણ અંતે પતંગીઆનો તો જીવજ જાય; બાકી દીવાને તો કાંઈ ન થાય!"

"આમ ઝાઝુ બોલે મગજ બગાડી બેસશો. આ શું લવારો? ભમરો શું? નગરશેઠ શું? પરનારીની હિમાયત શી? તમારે તે આવા અવળા ધંધા શું કરવા કરવા પડે? કોઈ સાંભળશે તો વર્ણમાંથી કાઢી નાખશે! ગમાર, ગુણહિણા, નફ્ટ અને કુલાંગાર મનુષ્યના મોંમાંથી કડવાં ઝેર જેવાં વેણ નીકળે તેમ અત્યારે તમારા મોંમાંથી નીકળ્યાં! કાનમાંથી કીડા ખરે તેવાં વેણ તમે ઉચ્ચાર્યાં! વિદ્વતાનો ઉપયોગ તો સારો કરતાં શીખ્યા? ઉપમા, અલંકાર અને દૃષ્ટાંત તે પરનારીની હિમાયતમાંજ વપરાય ને! જરા લાજો હું તે તમને શું વધારે કહું! તમારા જેવા કેળવાએલા ગ્રેજ્યુએટ બી. એ. ને કહેતાં મને અતિશય બળાપો થાય છે!

મારી રડી ભમરાની આટલી બધી ફીલસુફી ચલાવતાં તમારૂં માથુંએ ન દુખ્યું ?"

"અરે એ તો તત્વજ્ઞાન છે."

"શું રંડીબાજીનું તત્વજ્ઞાન? વિદ્વતા તે શું વ્યભિચારની-જ અંગભૂત ?"

"અરે કાળિદાસ પંડિત કોણ હતા? એક મોટા ફીલોસૉફર તત્વજ્ઞાની અને મહાન્ કવિશ્વર હતા? પણ તેમનું દીલ કયાં હતું ?"

"ગુણકાને ઘેર !"

"બતાવ ત્યારે બીજે કયાંઈ હોય તો ?"

"હવે લાજો! તમારા જેવા એકને પાપે અનેકનાં નસીબ પર તાળાં દેવાશે !"

"હવે પગ હેઠે રેલો અને વાત પડી મેલો! એવી વાત તું કરે છે કેમ ?

"તમારે ફાવે તેમ કરો પણ હવે મારો કેડો મૂકો! તમને નવગજના નમસ્કાર !"

"ઠીક ત્યારે બંદા આ ચાલ્યા બહાર; વેલ લેડી સાહેબજી?"

"તમારા સાહેબજીમાં પૂળો મૂકો હજુ પણ એ ને એજ વાત ગુણકાનીજ હિમાયત !"

"હાં એ તો પહેલે ચઇએ! ફર્સ્ટ રંડી એન્ડ ધેન યુ!"

"અરે શું ધેન યુ ધૅન યુ; તમને તે કાંઈ ધેન યુનો મેન્યા થયો !"

"હાં....હમ તો અબી રંડી કે ઘર ચલા જાયગા !"

"ત્યાં જઈનેજ જખ મારશો ત્યારેજ પાંશરા થશો; હવે જરા સાંભળો આ છોકરવાદી છોડી દો !"

"બોલો તુમ ક્યા બકતે હો ?"

"હું બકું છું કે ભસું છું પણ તમારા કલ્યાણનીજ વાત કહું છું; તેમાં મારો કાંઈ સ્વાર્થ નથી; જુઓ:-

* * * *

"પુરૂષ પરનારીનો પરધાન ખાય ખડ મૂકી ખાસુ ધાન;
સુંદરી દે નહિ ઘર સનમાન વાસી જેમ પડયું રહે પકવાન;
હૈયું કયમ હસી મળેરે ફટ ફટ થાય બધે હેવાનઃ—ખાય૦
ગળી કુંડ ગંધાતો ગંદો તેમાં કરવું સ્નાન;
મીઠા મેવો ઘરનો મૂકી છેવટ છણવું છાણ,
થાય આખર અરે અપમાનઃ—ખાય૦
મધ ખૂટયું મધપુડાને શું માખી દેશે માન;
જોબન જોણું થાય વગોણું વંઠે આગળ વાન.
સમજુને એ છે આખર સાનઃ—ખાય૦

"ઢેમ ફુલ રાસકલ તુમ બ્હોત બકવા કરતે હય મગર અમારા કાન તેરી બતીયાપે નહિ ધરતે હય! ચલ ઉઠ દૂર થા. જહાન્નમમાં જાવ, અમ તો પરસ્તાનમેં ચલ જાતે હય!" કહી મધુકર એમદમ ધબડ ધબડ કરતો હેઠે ઉતરી પડયો, કુસુમ મોં વિકાસી તેના ભણી જોઇ રહી; છેવટે બધું પત્થર ઉપર પાણી થયેલું જોઈ કપાળ પર હાથ રાખી રોવા લાગી.

"અરેરે પૂંછ વિનાના ખર અને ખીસ્સાના તર એવા જે નર જેને કર્મે જડ્યા તે બાપડીના તો અવતારજ છુટી પડયા !

જે સુંદરીને એનો ધણી ચ્હાય છે તે તો ઘેર બેઠીજ ગંગા ન્હાય છે! હરિ હરિ હરિ, શિવ શિવ શિવ, જે કર્મે લખ્યું તે ભોગવ્યા વિના સિદ્ધિ નથીજ! એ ગમે તેવા ભુંડા પણ મારા ભગવાન એ છે! એ ગમે તેવા કુડા પણ મારો ઉદ્ધાર એમના હાથથીજ છે! બીજા રૂડા મારે શા કામના? માટે પાને પડેલું ઉત્તમ માની સુધારી લેવામાંજ સાર છે! એથીજ સફળ સંસાર છે! હશે આમ પ્રસંગોપાત કહેતાં કહેતાં પણ કોક દીવસે એ સુધરશે!" કહી કુસુમ એક કોથળો પાથરી સૂઇ રહી; આમ લાલસાહેબ મધુકરજી મોંઘા નાયકાના ઘર ભણી આવ્યા! મોંઘાજાન પણ મધુકરની દોસ્તી થવાથી માલપાણી સારી રીતે મારતી હતી. મધુકરે મોંઘાજાનની સુધારાસમાજમાં સ્ત્રીઓને નૃત્ય સંગીત શીખવવા સારૂ નિમણુંક કરાવી આપી હતી. મધુકર પણ કેટલાક હૈયાના ફુટેલ મેમ્બરને મોંઘાને ઘેર લઇ જતો હતો, અને ત્યાં સારી રીતે રંગપાણી ઉડાવરાવી તેમનું પાણી કરાવતો હતો; મોંઘાને મળતા માલપાણીમાં મધુકરને પણ ચોથો ભાગ મળતો હતો; એટલે અંધા લુલાની જોડી સરખી રીતે બની રહી હતી. મોંઘા મધુકરને ચ્હાતી હતી, અને મધુકર મોંઘાને ચ્હાતો હતો; બંને જણાં અન્યોઅન્યમાં સ્વાર્થની બાજી ખેલતાં હતાં; જે કોઇ બાજીમાં વચ્ચે ચડી જાય તેનો અચ્છી રીતે ખુરદો થતો હતો. જ્યારથી મોંઘાની મધુકરને મ્હોબત થઇ હતી ત્યારથી મધુકર હમેશાં કુસુમનો ત્યાગ કરી તિરસ્કાર કરી મારફાડ કાંઇ પણ વાંક વગર કરી તેને પરહરી આખી રાત મોંઘાને ઘેર ગાળતો હતો; ત્યાં જેટલું પીવાય અને ખવાય તેટલું ખાતો

પીતો હતો. આજકાલ તે છેક વર્ણુપાર જતો રહ્યો હતો. તેણે ખુલ્લી રીતે દારૂ, ગુણકા અને માંસમાટીનું સેવન કરવા માંડયું હતું. ઘડીકમાં તે ભાનમાં અને ઘડીકમાં તે બેભાનમાં જેમ આવે તેમ બકતો હતો. ઘડીક હિંદીમાં બોલતો ઘડીક અંગ્રેજીમાં બોલતો અને ઘડીક ગુજરાતીમાં બોલતો નહિ તો પચરંગી ભાષામાં પચરંગી વાતચિત કરતો હતો. અજાણ્યો માણસ જો તેને એકદમ પ્રથમ વાર જુએ તો તરતજ તેની ગાંડામાં ગણતરી કરે એવી તેની હાલત થઈ ગઈ હતી. તેનાં સગાંવ્હાલાં, માબાપ અને ભાઈબંધ દોસ્તદારો તમામ તેનાથી કંટાળ્યાં હતાં. સુધારા-સમાજના કેટલાક મેમ્બરો પણ સમાજમાં ગુણકાની નિમણુંક થવાથી રાજીનામું આપી પોતાની આબરૂ સાચવવા સારૂ નીકળી ગયા હતા. માત્ર ગણ્યા ગાંઠયા મધુકરને માથે પણ ચપટી ભભ-રાવે તેવા નામજાદા મેમ્બરો રહ્યા હતા. એકંદર રીતે મધુકર સારી રીતે જાહેરમાં પણ તિરસ્કારને પાત્ર થયો હતો.

અત્યારે મોંઘા નાયકાને ઘેર નાચ મજરાની અચ્છી ગમ્મત ઉડી રહી છે! મોંઘા પણ જે કોઇ તેના મકાનમાં હડીએ ચડે તેનું ગમેતેમ કરીને છકાપંચા રમી કુલ્લામાં ઉતારી કુણીએ મધ ચોપડી પાણી કરવાને તલમાત્ર પણ ચુકતી નહોતી. તે હરેક જણને સરખી રીતે દીલ આપી રીઝાવતી હતી, અર્થાત્ જે કોઇ મોંઘાના પંજામાં ફસાય તે મોંઘાને મનથી પોતીકી માની ચૂકતા હતા. હાવભાવ, રસ, રંગ, માનપાન અને સત્કા-રમાં મોંઘા કોઈ પણ રીતે ઉતરતી નહોતી. ગમેતેવી કડક પ્રકૃતિના પુરૂષ સાથે મોંઘા એક પળમાં મળી જતી હતી, અને

તેને પાંપણુના એક પલકારામાં ફીદા કરી નાખતી હતી; જો કે તે જાતની ગુણકા હતી એટલે સર્વ રીતે માલપાણી મારવામાં સર્વ ગુણ સંપન્ન હતી; તો પણ મુંબાઇના ઘણા ઘણા ઉમરાવજાદા, અમીરો, નવાબો, ભાટીઆઓ, શેઠીઆઓ અને હૈયાના ફુટ્યા જુવાનીઆઓના પ્રસંગમાં આવવાથી તે સારી રીતે કુશળ બની હતી; અર્થાત્ શરૂઆતના પ્રસંગમાં તે નાણાની દરકાર કર્યા સિવાય મહોબતનો વરસાદ વરસાવી આશકનું દીલ પલકમાં જીતી લેતી હતી; તેજ પ્રમાણે મધુકરને પણ સારી લાગવગવાળો કેળવાએલો અને સુધરેલો જોઇ તેની હરઘડી સારી રીતે તબીયત સાચવી લેતી હતી, અને હદ ઉપરાંત હાવભાવ પ્રેમ બતાવી તેને ગોળ ગોળ કરી નાખતી હતી! આપણા લાલસાહેબ મધુકરજી પણ હવે રોજનો વખત થવાથી આથડતા આથડતા દમામમાં છાતી કાઢી રોફબંધ કપડાંલત્તાંનો ટેસ મારી મોંઘાની મેડી પર ચડ્યા; મોંઘાએ પણ તેને આવતો જોઇ એક સરસ હાવભાવવાળુ ગાયન ગાવા માંડયું!

* * * *

"ફુલડાંના શોખી કોઇ ફુલડાં લ્યો;
ફુલડાં સુંઘીને લાલ મુલડાં દ્યો:—૦
મન કેરો મોગરો ચિત્ત કેરો ચંપો;
કાળજાનો કેવડો સાઘળા લ્યો:—૦
ગમરૂ ગુલાબ કોઇ લ્યોરે નવાબો;
ચુંટી ચુંટીને સુંઘી દીલડાં દ્યો:—૦

"અરે વાહરે ફુલડાં વેચવાવાળી માલણ જોઉં તારાં ફુલ?"

"આઇએ જીનાબ આઇએ કુચ્છ કામ સેવા યે લૌંડીકું ફરમાઇએ !"

"અરે તારાં ફુલ તો બતાવ ભલે પછી નખરાંથી નચાવવો હોય તો નચાવ !"

"અરે મેરે જાની આજ તો બડી કીઇ મહેરબાની !"

"અરે મોંઘા મને બતાવ પહેલાં ફુલ, પછી તારે જે લેવું હોય તે તેનું લઈ લે મૂલ."

"મેરે જીનાબ, મેરે માલીક, મેરે દુલ્લે નવાબ, મેંતો આપકી લૌંડી હું !"

"નહિ નહિ મેરી માશુક તુંહી મેરે મધુરે બુલબુલ હય."

"મેરે દીલદાર !"

"દીલદારી હોતો અયસી ગમખાર હોતો અયસા;
અંતર કપટ ન લાયે અંદર હો બાહર જયસા." તાલીબ.

"અચ્છા મેરી દીલદાર સુનલે સુન:-

"સચ્ચી યારી હય વહી હો જો જીકે સંગ;
દીપકકે કારન જલે જયસે કોઈ પતંગ."

"મેરે સાજન સુનલો:-

"પ્રીતમેં હયતો પ્રાન હારે હય;
ચયન આરામ સબ બિસારે હય."

"મેરી માશુક યે આશકકા જીગર જાન લે સુન:-

"તેરા જોબન ગુલ હયમેં હું બુલબુલ સદાઈ;
મોહે ન સંતા ઓસે ગોરે ગાલોકે દીલાઈ." તાલીબ.

"ઓ મેરે ઉમરાવ, યે સબ તન મન ધન આપકે પર ફુલ હય !"

"અચ્છા મેરી જાન કુચ્છ સંગીત તો સુનાવ, જરા છોટે છોટે નખરેસેં મેરે જીયાકુ તો લુભાવ !"

"બહુત ખુબ મેરે માલીક સુનો તનનન તોમ તનનન તોમ !"

"હાં હોનેદો જી તનનન તોમ તનનન તોમ તનનન તોમ !"

* * * *

"મોરે ઘર આવો સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું,
જીયાકો લુભાવો સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું:—૦
હાથકી કંગની દેઉં નાથકી નથની દેઉં,
ઓર હૈયે હાર દેઉં ગલેસે લીપટ લેઉં;
અબ ન સતાવો સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું:—૦
મેં લાલાકી લાડલી મ્હોબતમેં મર જાતી હય,
જમામર્દ દીલજાનકી જીગર નજર નઇ આતી હય:
ઘર પીયા આઇએ શૉકન ઘર ન જાઇએ,
પઢાવું મેં પતીઆ વો બતીયાં;
કાતીલ કયું થાઓ સજનીઆં મેં સેજ બિછાવું:—૦"

"અરે વાહ વાહ પરસ્તાનકી પરી, અદાસેં ભરી, અબી આસમાનસેં જમીપેં ગરી !"

"મેરે સરદાર મધુકરજી આપપેં મેં બહુત બહુત ફીદા હું !"

"હાય હાય ગુલઝાર મોંઘા તેરી બાંકી અદાપેં મેં આફ્રીન આફ્રીન આફ્રીન હું !"

" વારી વારી પ્યારે જાન તેરી સાંવરી સુરત,
બલહારી ગુલફામ તેરી સાંવરી સુરત;
મેરે દીલકે અરમાન તેરી સાંવરી સુરત;
અય જીયા કુરબાન તેરી સાંવરી સુરત. "

"હાય હાયરે મોંઘા મેરેકુ તો તેં માર ડાલા, તેરે કાતીલ નયનાંસે મેરા જીગર ચીર ડાલા, મેરી જાન તેરે પર મેં ફીદા ફીદા."

" ફીદા ફીદા ગુલઝાર તેરી બાંકી અદાપેં,
તેરા નખરેસેં પાર તેરી બાંકી અદાપેં;
કાતીલ નેના કટાર તેરી બાંકી અદાપેં,
મર્દ હોવે ન ટટાર તેરી બાંકી અદાપેં.

" સરકાર આપની મહેરબાનીથી મને બહુજ આનંદ છે; આપે સુધારાસમાજમાં મને નૃત્ય સંગીત શિક્ષક નીમી મારા ઉપર બડા અહેશાન કર્યો છે ! "

" મોંઘા માય ડીયર મોંઘા તારા ઉપર તો સદા હું આફ્રીન છું, તારા પ્રેમમાં તો હું ઘેલો થઇ ગયો છું. તારા વાસ્તે હું જે કાંઇ કરૂં તે થોડુંજ છે, અરે મારી બુલબુલ આ મારી ખાલનાં સપાટ તારે પહેરવાને વાસ્તે શીવડાવું તોપણ તે થોડાંજ છે ! "

" અરે ખમા ખમા મારા મહેરબાન, વારી જાઉં રે મારા પાતળીઆ પર, હું મરી જાઉં રે મારા વ્હાલા તમારા મુખડા ઉપર ! ઓળ ઘોળ થઇ જાઉં ! "

" મેરી જાન,

(ચિત્ર ૭ જુ.) મોટા નાયકાએ મંત્રકને કહ્યું:— “ નહિ જ આપ પહેલે લોકએ ! ” ભા. ૪ થો.

" ઇસ કમલ કરકે પરસસે મન મેરા પરસન હુવા,
ધન કે અયસી લક્ષ્મીકે રૂપકા દરશન હુવા. "

" મેરે માલીક.

" આપ આયે બુલંદ શાન હુઇ;
યેહ જમીન આજ આસમાન હુઈ. "

" અચ્છા જાન અબ જરા ચકાચકી હોને દો ! "

" હજુર કયા ચહીએ ? "

" રંગપાની એના વિના બધુ ધુળધાણી ! "

" હાંજી મેં અભી લાઉં ! અબે મોહની, પેલા કબાટ ખોલકે શરાબકા શીસા લાવ; મેરે યારકો મેં અચ્છી તરહસેં આજ રીઝાઉં ! "

" હાંજી મેં અભી લાતી હું. "

" મેરે માલીક,

" શરાબે નાબ હય હર રંગકી અપને પિયાલેમેં,
બ્હો તુર્રો કૌનસા ગુલમેં હય કયા હયશાખ લાલેમેં;
ન કયું હો લાખ મસ્તાના અદાયેં મેરે નાલેમેં,
ગદાયે મય કદા હું હર તરહકી હય પિયાલેમે. " તાલીબ.

" લીજીએ જીનાબ "

" નહિ જી આપ પહીલે લીજીએ ! " (જુઓ ચિત્ર ૨ જું.)

" નહીં આપ લે લો ! "

" હાં અયસા લાવ મેરી જાન લાવ ! વાહ વાહ શરાબ શરાબ તેરા વિના સબ ખાના ખરાબ, ખરાબ " કહીને મધુકરે પ્યાલા ઉડાવવા માંડયા; જોડે મોંઘાને પણ પાવા માંડયા; મોંઘાએ

પણ બમણા ને તમણા મધુકરને આપવા માંડયા !"

"વાહ વાહ આજની રળીયામણી રાત કેવી આનંદકારી લાગે છે; સારી દુનિયા રંગમાં ઝુલતી જણાય છે !"

"હાં મારા વ્હાલા જે ન પીએ શરાબ, ઉસ્કા ખાના ખરાબ જે ન પીએ શરાબ તેની જીંદગી બધી બરબાદ બરબાદ !"

"મારી માશુક જે પીએ શરાબ તે સારા શહેરનો નવાબ."

"મેરે આશક આજકા રંગ તો બડા નિરાલા હય !"

"સચ્ચ મેરી માશુક અબ તો જીગરમેં ગરમા ગરમ મશાલા હય."

"મેરે નવાબ આજ તો આપકી બોલબાલા હય !"

"મેરી પરી તેરી અંખીયાં તો જાદુકા ભાલા હય; સુન લે,

"નયન કટીલે બયન રસીલે શ્વેતશામ મતવારી આંખે,
અબરૂ ખંજર પલકે જમ ઘર ચિતવન તિર કટારી આંખે;
ગોરા ગોરા મુખડા તેરા ઉસ પર કારી કારી આંખે,
મેરે મનકો ઘાયલ કરકે લજ્જા ગઈ બે ચારી આંખે."

તાલીબ.

"ફીદા, ફીદા ગુલઝાર, મેં તોપે બલિહાર, આફરીન ફીદા."

આ પ્રમાણે લવારી કરતો મધુકર દારૂનો ખુબ નિશો ચડવાથી ચકચુર બની જમીન પર ઢળી પડયો; તેની સાથે મોંઘા પણ ચતિપાટ ઢળી પડી; ધબકારાના અવાજથી તેની દાસી તથા નોકર ચાકર દોડી આવ્યાં, અને બંનેને ઉચકીને બિછાનામાં નાખ્યાં! વિબુધ વાંચકો આતે "વારાંગનાનો વિલાસ કે અર્ધાંગનાનો ત્રાસ ?"

પ્રકરણ ૨ જું.

સુધારાની હવાઈ કે ભુંગળ વિનાની ભવાઇ ?

દોહરો.

બે મુખવાળી ચાકલણ તોય આંધની આંધ,
ભણ્યા સુધારક તોય પણ ઘટા વિનાના ધંધ.

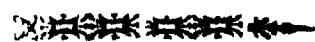

હાથી, રથ તથા ઘોડા ઉપર બેસીને ધનવાન મૂઢ પુરૂષો ભલે ફરે, અને ધનરહિત બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો ભલેને પગે ચાલતા ફરે, પણ એતો નક્કી સમજવું કે પર્વતના શિખર ઉપર ઉંચે ચઢીને બેઠેલી કાગડાની પંક્તિ તે કાંઈ હેઠે પૃથ્વી ઉપર વિચરતા રાજહંસોની તોલે કદી પણ આવેજ નહિ !

ભાવે શીખે શુદ્રો સદા બહુ ભેદ ભાપાના ભણે;
સદ્‌ગૃહસ્થ મન સોશાય ને સંન્યાસી સોનૈયા ગણે.
વૈદુ કરે વાળંદ વસ્ત્રો વાઘરી સંચે વણે;
પાયે પડ્યું પોલાણ પણ ફૅશન આવી આંગણે.

અગ્નિ જળવડે, તડકો છત્રવડે, હાથી અંકુશવડે, બળદ પરોણાવડે, ગધેડું ડફણાવડે, રોગ ઔષધીવડે અને વિષ મંત્રવડે નિવારણ કરી શકાય છે; પણ પંડિત મન્ય

મૂર્ખની મૂર્ખતા કોઈ પણ ઉપાયથી નિવારણ થઇ શકતી નથી. અર્થાત્ અર્ધદગ્ધને વાસ્તે એક પણ ઉપાય નથી.

*   *   *   *

" સુધારાના સારથીનું મારથીપણું ન કામ,
કામ ન જોગ કીધું તેણે ધારેલુંજ ધીરથી;
ચાલતામાંથી ચળાવી ધારેલામાંથી ધક્કો મારી,
પરાયાને પીડે પોતે પણ રહે પીરથી.
નિર દરશાવે નેણુ વડાં વડાં વદે વેણુ;
કેણી તેવી રેણીમાં રમાય નહિ વિરથી;
ધિઃક એવા ઢોંગીલાને વદે મહાસુખ મુખ,
મંજન કરાવો મુખ તેનું ખાળ નીરથી. "

સ્વર્ગસ્થ કવિ મહાસુખરામ નરભેરામ.

માનવીના મુખની મધુરી વાચાથી વદાતી મધુરી મુંબાઈની બહાર આજકાલ કાંઇક ઓરજ છે. ધનાઢયોનું ધામ, વિલાસી ઓનો વિરામ અને પ્રવાસીઓના આનંદાશ્રમ તરીકે આલેખાતી અલબેલી મુંબાઈની મઝા ન્યારીજ છે. કળા કૌશલ્યનો ભંડાર, ધંધા રોજગારનું બજાર અને નોકરી ચાકરીના ચરખા તરીકે ચિતરાતી સુંદર મુંબાઇનો દોરદમામ કાંઈક ભારીજ છે. અક્કલની ગાગર ફૅશનના સાગર અને સુંદરતામાં નાગર તરીકે મનાતી સોનાની મુંબાઈની તો યાર બલિહારીજ છે. નસીબની ત્રાપ, ધંધાની ધાપ અને ઉસ્તાદીની છાપ તરીકે છપાતી છેલ છબીલી મુંબાઈની તો અવધીજ છે! દોઢીઆની માળા, તાલમબાજીની શાળા અને મોહનીની જવાળા તરીકે જાલીમ જણાની જાગતી જાદુગારી મુંબાઈની તો વાતજ શી કરવી! જુવાનીઆની

મુંબાઇ, ખીસ્સાના તર અને હૈયાના કુટ્યાની મુંબાઈ, વહીગએલાની મુંબાઇ અને મરણીઆની મુંબાઈ તે મુંબાઈજ છે. પલકમાં હાથીને હોદ્દે બેસાડનાર અને પલકમાં ગધેડાની પીઠ પર ચઢાવનાર માત્ર એક મુંબાઈજ છે! અમીરને ફકીર બનાવનાર અને ફકીરને અમીર બનાવનાર એક જાગતી જંત્રી રૂપ ફકત મુંબાઇજ છે! બાબાશાઈનાં ઘેબર અને મુંબાઇગરાના રોટલા એટલા ઉપર આપનારી ફકત એક ફાંકડી મુંબાઇજ છે. મોહમયી, હીરણ્યમયી અને મોતમયી માતા ફકત એક મુંબાઈજ છે. લાલા લોક એટલા સારૂજ મુંબાઈની બલિહારી અને બોલ બાલા બોલે છે કેઃ–

ગઝલ.

"સોનેકા હોવે ઈરાદા યાર ફક્કડ છેલ લાલા,
કમર કસકે ખડે થાના શહેર મુંબાઈ ચલે જાનાઃ–૦
લેના હૉટલકી હવાઈ પીના બૉટલકી દવાઈ,
મોટર બોટ ટ્રામમેં ફીરના શહેર મુંબાઈ ચલે જાનાઃ–૦
ગલે લો ઈશ્ક ફુલકે ગજરા દેખા રંડીકા નાચ મજરા,
આરસેમેં દેખા ખુબ નજરા શહેર મુંબાઈ ચલે જાનાઃ–૦
પયસેકી કરના બોલબાલા પીછે શીર લેના દીવાલા,
ખુદાકી ધરો હાથ માલા શહેર મુંબાઈ ચલે જાનાઃ–૦"

મુંબાઈ મારી માવડી કમાવે રૂપીઆ અને દેખાડે પાવલી,
તેમાં બે આનાની ગાવલી એવી મુંબાઈ મારી માવડી!

મુંબાઈ જાશું સુખીઆ થાશું હલવા પૈંઆ ખાશું,
દરિયા કેરાં દર્શન કરીને ગીત રૂડેરાં ગાશું.

ઉકત કહેવતવાળી મુંબાઈ જે પહેલાં થોડાં વરસ ઉપર

માછીમારોનું ગામડું હતું તે અત્યારે એક અવનવી ઇંદ્રપુરીની શોભા ધારણ કરી રહી છે. આ મુંબાઇપુરીમાં આપણી નવલકથાના પિતામહ ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજી તેમના કુટુંબકબિલા અને મિત્રમંડળ સહિત તેમની પૌત્રી કપિલા જેને અવળચંડી કન્યા તરીકે આલેખવામાં આવી છે તેનાં લગ્ન કરવા સારૂ થોડાક દીવસથી આવી રહેલા છે. તેમના લગ્ન રંગમાં ભંગ પાડનાર તેમના શુભેચ્છકો અમદાવાદમાં ઘણા હોવાથી ડોસાએ મુંબાઇજ લગ્નકાર્ય સારૂ પસંદ કર્યું છે. જેવો સુંદરલાલ બારીષ્ટર થઇને વિલાયતથી મુંબાઇના કાંઠા ઉપર પગ દે કે તરતજ કપિલાનાં સુધરેલાં તદ્દન નવી ઢબનાં લગ્ન કરવાં અને સુધારાસમાજની કારમી બોલબાલા બોલાવરાવી પોતાની વાહ વાહ કહેવરાવવી એજ ઇરાદે તેમણે અમદાવાદ છોડી મુંબાઇ પસંદ કર્યું છે. તેમના મિત્ર વરજીવનદાસ હરજીવનદાસ બારૈયાના બંગલામાં તેમણે ધામા નાખેલા છે. બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં તેમણે એક સુંદર શામીઆનો બારૈયા શેઠ પાસે ઉભો કરાવેલો છે. બારૈયાશેઠને કાંઈ પણ સંતાન નહિ હોવાથી તેમના મિત્ર વિપ્ર ગૃહસ્થ પુરૂષોત્તમરાયની પૌત્રીનું કન્યાદાન આપવાનું પોતે ઘણા ઉમંગથી પસંદ કર્યું છે. આજરોજ સુંદરલાલ આવનાર છે અને સાંજનાં તેનાં લગ્ન નિરધારવામાં આવેલાં છે. સુંદરલાલના મિત્રો તથા તેનાં માતા પિતા પણ બે ચાર દીવસ અગાઉથી મુંબાઇ આવીને રહેલાં છે. ડોસાએ સુંદરલાલનાં લગ્ન તદ્દન નવી ઢબનાં કરવાનું પસંદ કરેલું હોવાથી વરઘોડા વિગેરેની કડાકુટ કરવાની માંડી વળાવેલી છે. ફક્ત વરરાજા સાદા પોષા-

કમાં મોટરકારમાં કે વિકટોરીઆમાં બેસી પોતાના મિત્રમંડળ સહિત બેન્ડના સરોદ વગડાવતા કન્યાગૃહે આવે એવી યોજના યોજી મૂકેલી છે. મુંબાઇના નામાંકિત સુધારકોને બે દીવસ અગાઉથી આમંત્રણ આપી દીધેલાં છે. ગોર મહારાજનાં લફરાં આ લગ્ન વખતે કાઢી નાખી એક કાદરી પાદરી અને આર્ય-સમાજીષ્ટ ગૃહસ્થની ત્રિપુટી વરકન્યાના હસ્તમેળાપ સારૂ તૈયાર કરવામાં આવી છે. એકંદર રીતે કાંઇ ઓર અને અવનવી યોજના આ લગ્ન કાર્ય સારૂ યોજાએલી છે. મુંબાઇમાં આ થનારા લગ્ન વિષે જાણવાની અને જોવાની ઘણાક લોકોની લાલસા તલપાપડ થઇ રહી હતી.

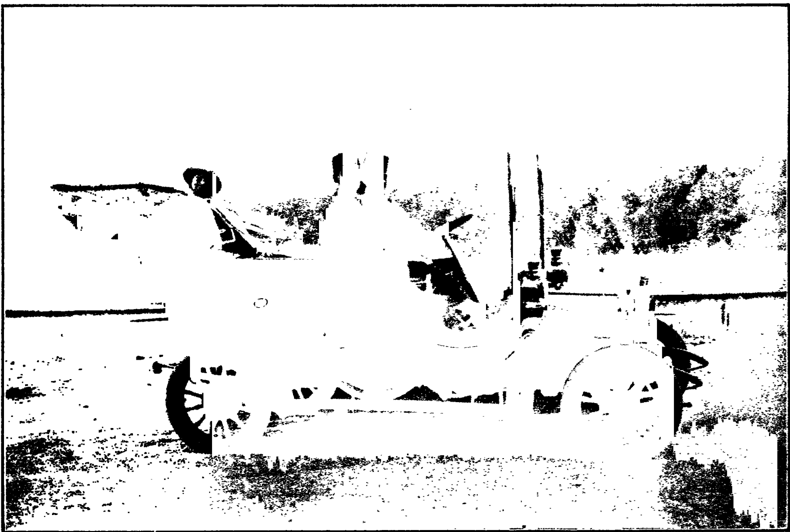
એપોલો ઉર્ફે પાલવા બંદર પર આજરોજ વિપ્ર કોમના ઘણાક આગેવાન નામીચા અને જાણીતા સુધારકગૃહસ્થોની જબરી ભીડ સુંદરલાલ બારીષ્ટરને લેવા સારૂ વેલકમ કરવા સારૂ અને માનપાન આપવા સારૂ થઇ રહી છે. સુંદરલાલના ઘણા મિત્રો અમદાવાદથી અને બીજા શહેરોમાંથી, મુંબાઇ સુંદરલાલનો આદરસત્કાર કરવા સારૂ આવેલા છે. મુંબાઇના પણ કેટલાક સ્કુલ ફ્રેન્ડો આ મેલાવડામાં સામેલ થએલા છે. બરાબર વિલાયતની સ્ટીમર પરશીઆનો આવવાનો રાબેતા મુજબનો વખત થવાથી સલામતીની તોપ ફોડી, પરશીઆ મુંબાઇના બારામાં દાખલ થઈ. જબરા ફુફાટા અને સુસવાટા મારતી પાણી કાપતી સ્ટીમર જોતજોતામાં લંગર કરવાને સ્થળે આવી ઉભી રહી. નાની નાની જોલીબોટો સ્ટીમર પાસે ઉતારૂ-ઓને લેવા ઉતાવળી ઉતાવળી હંકારાવા લાગી. મીલાવડાના

આગેવાન ગૃહસ્થો સુંદરલાલને લેવા સારૂ જૉલીબોટમાં બેસી સામા ગયા. સુંદરલાલ તેના એક જબરા સુંદર ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગ કુતરા સાથે બોટમાં બેસી કીનારા પર આવ્યો. કીનારા પર સુંદરલાલે પગ મૂકતાંજ હુરરેના પોકારોથી, ફુલોના વરસાદથી અને તાળીઓના ગડગડાટથી તેના વખાણનારાઓએ તેને વધાવી લીધો. તેના ગળામાં ફુલોના હારના ઢગલા થઈ ગયા; ફુલની છડીઓનો તો પારજ ન રહ્યો! પા એક કલાક સુધી બંદર પર વિશ્રાન્તી લીધા પછી સર્વ સાજનમંડળ મહાજન મી. સુંદરલાલ બારીષ્ટર અને તેના એસ્કવાયર દોસ્ત મી. ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગને મોટરકારમાં પધરાવી ગાજતે વાજતે શહેર ભણી કુચ કરવા લાગ્યું; રસ્તાઓમાં તેના મિત્રમંડળની ગોઠવણ મુજબ ઠેર ઠેર હાર તોરા તેના ગળામાં પડવા લાગ્યા. જેમ જેમ હાર તોરાઓના ભારથી સુંદરલાલ બારીષ્ટર સાહેબ અકળાવા લાગ્યા તેમ તેમ તે સાહેબ પણ થોડા થોડા હાર તોરા તેમના માનીતા મિત્ર ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગને પહેરાવતા ગયા. શેરડીને લીધે એરંડો અને દીવાને લીધે જેમ કોડીયાં પૂજાય તેમ બારીષ્ટર સાહેબને લીધે ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગ પણ હાર તોરાથી માન પામવા લાગ્યો!! બારીષ્ટર સાહેબને તેમના ઉતારામાં મૂકી સર્વ સાજનમંડળ વેરાઈ ગયું; બારીષ્ટર સાહેબનાં સગાંવ્હાલાંઓએ સર્વ સાજનમંડળને સાંજે લગ્નમાં આવવાનું ઈજન આપ્યું. તમામ લાગતા વળગતાઓ બારીષ્ટર સાહેબના સાંજના લગ્ન સારૂ તાલમેલ કરવા મંડી પડ્યા. આ બાજુ પુરૂષોત્તમરાયજી અને વરજીવનદાસજી સાંજના લગ્નમંડપની યોજનામાં જીવ તોડી કામકાજ કરવા

સારૂ મંડી પડ્યા. જોતજોતામાં બપોરનો સમય વ્યતિત થવા લાગ્યો. લગભગ સાંજના સાત વાગ્યા, વરરાજાને આવવાનો ફક્ત એક કલાક બાકી રહ્યો. તમામ ફેમીલી બંગલામાંથી શામીઆનામાં આવ્યું.

શામીઆનાની રચના પણ ઘણી ચિત્તાકર્ષક અને સુંદર રચવામાં આવી હતી. મંડપના ચોગાનમાં બાટલીબૉઇનું જાણીતું બેન્ડ હાજર રાખવામાં આવ્યું હતું. આખા શામીઆનાને આસોપાલવનાં તોરણથી તથા ફુલ પાનથી અચ્છી રીતે શ્રૃંગારવામાં આવ્યો હતો. વિજળીક પંખા તથા લાઇટ પણ મનહર રીતે મંડપમાં ગોઠવવામાં આવી હતી. શામીઆનામાં ત્રણ કમાનો પાડવામાં આવી હતી. એક કમાનના દરવાજા A એમાં મુસલમાન બિરાદરોની બેઠક ગોઠવવામાં આવી હતી. બીજી કમાનના દરવાજા B બીમાં હિંદુ ગૃહસ્થોની બેઠક ગોઠવવામાં આવી હતી; અને ત્રીજી કમાનના દરવાજા C સીમાં પારસી ગૃહસ્થો તથા યુરોપીઅન ગૃહસ્થોની બેઠક ગોઠવવામાં આવી હતી. વચલા દરવાજામાં સામે ગેલરી પર એક નાનું સિંહાસન વરરાજા સારૂ ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. તેની જોડે છેક નાનું સિંહાસન મી. ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગને વાસ્તે હતું અને તેની જોડે પહેલા જેટલું બીજું સિંહાસન કન્યા સારૂ ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. એ કમાનના દરવાજા પર સામસામે નવનીતલાલ તથા ગીરજાગવરી મુસલમાન ગૃહસ્થોની સરભરા સારૂ મનમોહક પોષાકમાં સજ્જ થઇ ઉભાં રહ્યાં હતાં; તેનાથી થોડેક દૂર તદ્દન અંગ્રેજી પોષાકમાં મડમના ડ્રેસમાં કેસર દરવાજાના અંદરના

ભાગમાં એક ઇંગ્લીશ ચેર પર ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિઆ વાંચતી બેઠી હતી. બી, કમાનના દરવાજા પર સામસામે મી. વરજીવનદાસ અને લાડકોર મુંબાઇગરા મનહર ડ્રેસમાં હિંદુ ગૃહસ્થોની સરભરા સારૂ સજ્જ થઈ ઉભાં રહ્યાં હતાં; તેનાથી થોડેક દૂર ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજી એક ઇઝીચેરમાં આરામ લેતા બેઠા હતા. સી કમાનના દરવાજા પર સામસામે નવલશંકર અને સુભદ્રા સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થઇ ઉભાં રહ્યાં હતાં; તેમને સારી રીતે પારસી તથા યુરોપીઅન ગૃહસ્થોની સરભરા કરવાની હતી; તેનાથી થોડેક દૂર કાન્તા તદ્દન અંગ્રેજી પોશાકમાં મડમના ડ્રેસમાં સજ્જ થઈ એક ઇંગ્લીશ ચેર પર બેસી એડવોકેટ ઑફ ઇન્ડીઆ વાંચતી બેઠી હતી. આ સિવાય રસિકલાલ તથા લલિતા બીજા ફાલતુ કામમાં ગુંથાયાં હતાં. કુસુમને ગૃહસ્થોની સરભરા કરવા સારૂ પુષ્કળ સમજાવવામાં આવી હતી પણ તેણે છેક ના પાડી હતી. મધુકર કુસુમને તેની મરજી ઉપરાંત પોતાનાં માંદાં માબાપને રઝળતાં મૂકી અમદાવાદ છોડાવી મુંબાઈ લાવ્યો હતો. મધુકરને સુંદરલાલની સરભરા કરવા સારૂ ખાસ કરીને રોકવામાં આવેલ હતો. છેલશંકર વકીલને બહારના કામની ગોઠવણ સારૂ રોકવામાં આવ્યા હતા. કુંદન, મણિલક્ષ્મી, જયન્તીલાલ અને મામા અમીધરપ્રસાદ ખાસ કરીને રાયજી તરફ અણગમો બતાવી દૂર ગેરહાજર રહ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે રાયજીનું આખુ કુટુંબ લગ્નકાર્યમાં ગોઠવાઇ ગયું હતું. આમંત્રણ કરેલા આગેવાન સુધારકો ધીમે ધીમે મિત્રમંડળ અને તેમની સ્ત્રીઓ સહિત આવવા લાગ્યા; બેન્ડ

(ચિત્ર ૩ જું.) " બારીસ્ટર સાહેબ સુંદરલાલ ઘોડે નહિ ચડતાં મોટરકારમાં બીરાજ્યા." ભા. ૪ થો.

મધુર સરોદ વગાડી તેમનો સત્કાર કરવા લાગ્યું. ઉપરાઉપરી વિક્ટોરીઆ અને મોટરોની દોડધામ થવા લાગી, ટ્રામ ગાડી પણ સાજનમંડળથી ઉભરાવા લાગી, બેન્ડ પણ વગર વિશ્રાન્તીએ એકદમ વાગવા લાગ્યું! આખો બંગલો વરઘોડીઆ ધામધુમથી ધમધમી ઉઠયો!

બીજી બાજુ સુંદરલાલ બારીષ્ટરને ઉતારે પણ જબરી ધામધુમ મચી રહી. ત્યાં પણ બેન્ડ વેલકમ સારૂ રોકવામાં આવ્યું હતું. સાડાસાતનો અમલ થતાંજ સર્વ સાજનમંડળથી સુંદરલાલનો ઉતારો ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો. સુંદરલાલ પણ વરરાજાનો જામા મંડીલ અને દુપટ્ટાનો પોષાક પરહરી ફક્કડ અંગ્રેજી પોષાકમાં સજ્જ થઈ ગયો. તેને વરરાજાની નિશાની તરીકે હાથમાં શ્રીફળ આપવામાં આવ્યું; તે શ્રીફળ હાથમાં નહિ ઝાલતાં રૂમાલમાં વીંટી મોટરકારમાં મૂકવામાં આવ્યું; "બારીષ્ટર સાહેબ પણ ઘોડે નહિ ચઢતાં મોટરકારમાં બિરાજ્યા." (જુઓ ચિત્ર ૩ જું.) તેમની જોડે તેમના બીજા બે પરમ મિત્રોને પણ બેસારવામાં આવ્યા; વરરાજાની પાયગા ઉપડવાની જબરી તૈયારી થઇ; પણ આ વખતે તેમના સાચા દોસ્ત ન્યુફાઉન્ડલાન્ડ ડૉગ સાહેબ મોટરમાં જણાયા નહિ, જ્યાં સાજન ચાલવા માંડયું અને બેન્ડ વાગવા માંડયું કે તરતજ બારીષ્ટર સાહેબનું ડૉગ સાહેબ સારૂ ધ્યાન ખેંચાયું. મોટર ચલાવવી બંધ રખાવી અને તરતજ ડૉગને લાવવાની ભલામણ કરી. બારીષ્ટર સાહેબના વડિલોએ ડૉગ તરફ સખત અણગમો બતાવ્યો અને કહ્યું કે લગ્નમાં કુતરૂં શોભે નહિ; આથી બારીષ્ટર સાહેબનો મિજાજ

હાથથી ગયો અને તરતજ તેમના મિત્ર કાન્તીલાલને ડૉગ લાવવા સારૂ હુકમ કર્યો.

"વેલ મી. કાન્તીલાલ બ્રીંગ માઈ ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગ ક્વીકલી!"

"સાહેબ મેરેજ સેરીમનીમાં ડૉગ શોભે નહિ!"

"વેરી સૅારી, મારે ડૉગ વગર ઘડી પણ ચાલશે નહિ."

"આ વખતે ડૉગ વિના ચલાવી લ્યો સાહેબ; નહિ તો મારી હાંસી થશે."

"વેલ માય ફ્રેન્ડ કાન્તીલાલ ડુ યુ નો? માઇ હાર્ટીએસ્ટ ફ્રેન્ડ ઇઝ માઈ ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગ! માઇ એડીકાંગ, માઇ પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી એન્ડ માઇ બાડીગાર્ડ ઇઝ માઈ ઓનલી મી. ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગ એસ્કવાયર!"

"વેરી વેલ ધેન આઈ મે જસ્ટ બ્રીંગ હીમ હીઅર." આ પ્રમાણે કહી કાન્તીલાલ ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગને લેવા સારૂ ઉતારામાં ગયો. આખા સાજનમંડળમાં કુતરા સંબંધી જબરી ચર્ચા ચરચાઈ રહી. કેટલાક તો બારીષ્ટર સાહેબની તીખી મીઠી મશ્કરીઓ કરવા લાગ્યા. કેટલાક જાહેરમાં બોલવા લાગ્યા અને કેટલાક ખાનગીમાં ધીમે વાત કરવા લાગ્યા; જેને જેમ ફાવે તેમ ચર્ચા કરવા માંડી; આખા વરઘોડામાં ડૉગ ચેપ્ટર ચર્ચાઈ રહ્યું! છેવટે કાન્તીલાલ, કુતરાને લાવ્યા; કુતરાને જોયો કે તરતજ સુંદરલાલનું મોહું મલકાઈ ગયું, અને મોંમાંથી નીકળી પડયું કે "કમઓન ડીઅર ટૉમી કમ ઓન!" ટૉમી ટપલેતોક મોટરમાં ચઢી બેઠો. ન્યુફૉલાન્ડ ડૉગ દેખાવમાં સિંહના જેવા વિકાળ

અને ગંભીર રાતી આંખવાળા હોય છે. તેને જોતાંજ કાચાપોચા માણુસનાં તો પોતીયાં ઢીલાં થઈ જાય છે. મોટરમાં ટૉમી જેવો બેઠો કે તરતજ સુંદરલાલના બે ભાઇબંધ ટૉમીની આંખ જોઇને થરથરી હેઠે ઉતરી પડયા. સુંદરલાલે તેમને બેસવા ઘણો આગ્રહ કર્યો પણ તે બેઠાજ નહિ. છેવટે લગ્નનું સરઘસ ચાલવા માંડયું અને બેન્ડ મધુર રાગ વગાડતું આગળ વધવા માંડયું. વરઘોડો જોતજોતામાં ધમકારાબંધ આગળ ચાલવા લાગ્યો! વરરાજાને ઇંગ્લીશ પોષાકમાં મોટરમાં બેઠેલા જોઈ જતા આવતા લોક ઘણા વિસ્મય થવા લાગ્યા; તેમ વરરાજા જોડે કુતરો બેઠેલો જોઈ કેટલાક અચંબામાં પડી વરરાજાની મૂર્ખાઈ પર હસવા પણ લાગ્યા. કેટલાકે ધાર્યું કે મોટરમાં બારીષ્ટર સાહેબ કુતરો પરણાવવા જતા હશે, અને કેટલાક તો મશ્કરીમાં કહેવા લાગ્યા કે ભાઇ કુતરો બારીષ્ટર સાહેબને પરણાવવા જાય છે. આ પ્રમાણે વરરાજાની વાત મુંબાઈમાં છેક એક છેડેથી તે બીજા છેડા સુધી થવા લાગી. આખા મુંબાઇમાં મેરેજની ચર્ચા જબરી રીતે ચરચાવા લાગી! છેવટે વરઘોડો છેક બારૈયા સાહેબના બંગલાની નજીકમાં આવી પહોંચ્યો. બંગલાવાળા બેન્ડે વરઘોડાને સારી રીતે સલામતી આપી અને વરઘોડાવાળા બેન્ડે બંગલાવાળા બેન્ડનો આભાર માની વળતી સલામતી લીધી. તમામ સાજનમંડળ બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયું. બારૈયા શેઠ તરફથી સાજનમંડળને સારી રીતે હેતભર્યો આવકાર મળ્યો. તમામ સાજન શામીઆનામાં ગોઠવાઈ ગયું. વરરાજા સુંદરલાલ બારીષ્ટર સાહેબે પણ અણવર મી. ટૉમી ડૉગને લેઇ ગેલેરી પર પોતાને માટે

નીરમાણુ થયેલી જગાએ પોતાની બેઠક લીધી. કુતરાને સારૂ એક નાની ફેન્સી બેઠક ગોઠવાએલી જોઇ ઘણોજ આનંદ પામી થેન્ક યુ અને ગ્લેડનો વરસાદ વરસાવી ટૅામી ડૅાગને બેસારી પોતે બેસી ચીરૂટ કાઢી સળગાવી પીવા મંડ્યા! આખા શામીઆનામાં વિરાજમાન થએલા સાજન તથા મહાજનમંડળમાં બારીષ્ટર વરરાજા મી. સુંદરલાલ અને ટૅામી ડૅાગ સંબંધી ધીમી ધીમી વાતચીત વિસ્મયતા અને અચંબા સાથે થવી શરૂ થઇ!

નવીન ઢબનાં લગ્ન મુજબ વરરાજાને પણ નવીન ઢબમાંજ આવકાર અને સત્કાર મળ્યો! શરૂઆતમાં કુમારીકાઓએ હારમોનીયમ વાજાના મધુર સ્વર સાથે મંગળગાન ગાઇ વરરાજાને આશીર્વાદ આપ્યો! આખા શામીઆનામાં હવે શું થશે તે નિહાળવા સારૂ ગંભીરશાન્તિ પથરાઈ ગઈ. શરૂઆતમાં બારૈયા શેઠ મી. વરજીવનદાસ ઉભા થઈ પોતાના બુલંદ અવાજે સાજનમંડળનો સત્કાર કરી મુંબાઇના સુધારકમંડળને પોતાના મિત્ર મી. પુરૂષોત્તમરાયજીની ઓળખાણુ આપવી શરૂ કરવા લાગ્યા:—

"મહેરબાન શેઠીઆઓ અને સન્નારીઓ બ્હેનો!

આજરોજ આપ સાહેબોને મારા મિત્ર મી. પુરૂષોત્તમરાયજીની ઓળખાણ આપવા ઇચ્છું છું. મી. પુરૂષોત્તમરાયજી જે તમારી સમક્ષ બિરાજમાન થયા છે, અને જેમણે આ સુધારાવાળુ તદ્દન નવીન ઢબનું લગ્ન આદરવું શરૂ કર્યું છે તે ગૃહસ્થ શહેર અમદાવાદના વતની છે. તે એક સારા ઘણાજ ઉંચા જાણીતા અને નામીચા પુરાતની કુલીન કુટુંબના ગૃહસ્થ છે. તેમના બાપદાદાએ અમદાવાદની વિપ્ર કોમની ન્યાતમાં ઘણાંજ

જાણુવા લાયક કામો કીધેલાં છે. તે સાહેબને ત્રણ દીકરા અને બે દીકરીઓ છે, વળી તેમને ત્રણ દીકરાની પણ ત્રણ દીકરીઓ છે. પોતે સુધારાના ચુસ્ત હિમાયતી છે. આપણી પાયમાલી કરનારા જુના રીતિરિવાજોના તેવન એક કટ્ટા દુશ્મન છે. સ્ત્રી-કેળવણીના તે એક ચુસ્ત ચુનંદા એડવોકેટ છે! આપ સઘળા જાણીને ખુશી થશો કે તે સાહેબની પાંચે પુત્રીઓ બી. એ. માં પાસ થએલી છે. તેમાંની ત્રણ દીકરીઓનાં તેમણે લગ્ન કીધેલાં છે. તે ત્રણે દીકરીઓના વર પણ બી. એ. પાસ થયેલા કેળવાએલા સુધારાના હિમાયતી છે. તેમની કાન્તા નામની દીકરી જે બે વર્ષ ઉપર રાંડેલાં (વિધવા થયેલ) હતાં તેમનાં પુનર્લગ્ન મી. છેલશંકર વકીલ સાથે ગયા વરસમાં કરી વિધવાવિવાહની તેમણે સારી રીતે બોલબાલા બોલાવી છે. આ ઉપરથી આપ જાણીને ખુશી થશો કે તેવન કેટલા બધા સુધારામાં આગળ વધેલા છે! સુધારો સુધારો મોઢે કહેવો અને તેનાં લાંબાં લેક-ચરો આપવાં તે ઘણાં સ્હેલ છે પણ વખત આવે પોતે સુધારો પોતાના કુટુંબમાં કરી દેખાડવો તે ઘણું ડીફીકલ્ટ છે, કઠીન છે, મુશ્કીલ છે. ચાલુ જમાનામાં સેલ્ફ્-સેક્રીફીસ જાતીભોગ આપનારા સુધારકોની ઘણીજ ખોટ છે; તો સાહેબો આવા ટાઇમમાં મી. પુરૂષોત્તમરાયજીએ જે આવું ઉમદા કલ્યાણી અને પરોપકારી સુધારાનું પગલું ભર્યું છે તે મારા માનવા મુજબ ઘણુંજ ઉત્તમ છે! હું ધારૂં છું કે આપ સાહેબો પણ એવણ સાહેબનું અનુકરણ કરી સુધારાનો વિજય કરશો! આજ રોજ તેમની પૌત્રી કપિલા જે બી. એ. પાસ થએલાં છે તેનાં લગ્ન

સુંદરલાલ સાહેબ સાથે થનાર છે. સુંદરલાલ સાહેબ પણ ઘણાજ ખાનદાન ફૅમીલીના નબીરા છે. તેમણે છેક વિલાયત જઇને બારીષ્ટરની પરિક્ષા પસાર કરી છે. તેમની ન્યાતમાં તે સાહેબનું દૃષ્ટાંત બારીષ્ટર સાહેબ તરીકે પહેલુંજ છે! તે પણ સુધારાના સારા હિમાયતી છે! આપણા લોકમાં લગ્ન મૅરેજમાં ઘણાજ કુચાલો અને ઉડાઉ રીત રસમો રહેલાં છે; તે રીત રસમને મારા મિત્ર પુરૂષોત્તમરાયજીએ સારી રીતે તિલાંજલી આપેલી છે અને પરદેશગમનને અંતઃકરણથી ચાહે છે. વિલાયત જઇ આવનારને આપણા લોક ન્યાત બહાર મૂકે છે અને તેને અનેક રીતે કનડે છે; તેની સાથે ભાણા વ્યવહાર તથા બેટા બેટી વ્યવહાર બિલકુલ રાખતા નથી, તે આપ સાહેબોની જાણમાં છે; તો તે અનિષ્ઠ રિતરિવાજોને કોરે કરી મારા મિત્ર મી. પુરૂષોત્તમરાયજી સુંદરલાલ બારીષ્ટર સાહેબને હેતભર્યો આવકાર આપવા સારૂ ખાસ કરીને મુંબાઈ આવેલા છે, અને સુધારાનો સારો ધડો મળે અને પરદેશગમનનો વિજય થાય તથા લોકો સારી રીતે સુખી થઇ દેશનું કલ્યાણ કરે એમ ધારી તેમણે પોતાની પૌત્રી કપિલાનું લગ્ન પણ આ વખતે કરવું ઉચીત ધારી અહીંયાં ઘડીયું લગ્ન ઠરાવી આપ સાહેબોને બોલાવ્યા છે; તો હું આશા રાખું છું કે તમો દરેક સાહેબો મારા મિત્રના આ માંગલિક કાર્યને મુબારકબાદી આપી સુધારાનો વિજયવાવટો આખા દેશમાં ફેલાવશો! આમીન! આમીન!" આખા શામીઆનામાં મી. વરજીવનદાસના એડ્રેસથી આનંદની લાગણી ફેલાઈ રહી અને તાળીઓનો જબરો ગડગડાટ થઇ રહ્યો. મી. પુરૂષોત્તમ-

રાયજી પણ છાતી કાઢી દમામમાં ઉભા થયા અને સાજન મહાજન મંડળને પ્રબોધવા લાગ્યા.

" મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો !

આપ સાહેબોએ મારા ઇજનને માન આપી અહીં પધારવા જે તસ્દી લીધી છે તે સારૂ આપનો હું અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનુ છું. મને જે સારૂ લાગ્યું છે તે મેં કર્યું છે. સ્ત્રીકેળવણી અને સુધારો દેશોદય થવામાં સબળ સાધન છે એમ મેં માની તેની જબરી હિમાયત કરી છે અને પ્રસંગ આવતાં જે કાંઇ થાય તે મેં તથા મારા કુટુંબે દુનિયાને કરી દેખાડયું છે ! લોકો મારા સંબંધી ગમે તેવી કડવી મીઠી ટીકા કરે તેની મેં દરકાર રાખી નથી અને ભવિષ્યમાં હું રાખવા માગતો પણ નથી. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે (લેટ કરેજ બી પ્રુવ્ડ બાય ડીડસ નોટ બાય વર્ડસ) અર્થાત કામ કરી દેખાડો કહી ન દેખાડો; તે પ્રમાણે ચાલવા હું માગુ છું. આપ જાણો છો કે સંસારમાં સ્ત્રી અને પુરૂષની એક ઉમદા જોડ છે. તે બંનેથી દરેક કાર્ય થઇ શકે છે: અન્યોઅન્યની મદદ વગર કાંઇ પણ કાર્ય થઇ શકતું નથી; એ નિર્વિવાદ છે. પુરૂષથી દેશની ઉન્નતી થઇ શકે છે અને સ્ત્રીથી ઘરની તથા કુટુંબની ઉન્નતી થઈ શકે છે. પુરૂષને દેશોદય સારૂ સદ્વિદ્યા તથા સુધારાની ખાસ જરૂર પડે છે અને સ્ત્રીને ઘર-સંસારની ઉન્નતી સારૂ કેળવણીની મુખ્ય જરૂર પડે છે; એટલા સારૂ નેપોલીઅન જેવા સ્વદેશ પ્રેમી કહી ગયા છે કે:-

" કહે નેપોલીયન દેશને કરવા આબાદાન,
સરસ રીત તો એજ છે દ્યો માતાને જ્ઞાન. "

માટે મેં મારા કુટુંબની કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓને સારી રીતે સ્ત્રી કેળવણી આપી તેમને ઉન્નતીના શિખર ઉપર મૂકી છે! બીજું આપણા આર્યઘરસંસાર વ્યવહારમાં લગ્ન એ એક અજબ ગુંચવણીભર્યું અને મહાભારત કાર્ય છે. તેમાં ભલભલા ડાહ્યા પણ દિવાના થઈ જાય છે. પુરૂષ વર્ગને લગ્ન સારૂ ઘણુંજ વેઠવું પડે છે. તેથી તન, મન અને ધનની ઘણીજ ખુવારી થાય છે. ઉભયપક્ષમાં લગ્નના ઉંધા અને આડા રિતરિવાજથી ઘણુંજ આખી જીંદગી સુધી પૈસા ટકાનું દુઃખ વેઠવું પડે છે. દાખલા તરીકે કે એક કન્યાના બાપને કન્યાનાં લગ્ન કરતી વખતે વરને સારી રીતે પહેરામણી આપીને સંતોષવો પડે છે; પહેરામણીમાં કન્યાનાં માબાપને માથાના વાળ પણ ઘરાણે મૂકવા પડે છે; તેમજ વરના બાપને વરના લગ્ન વખતે પણ ઘણુંજ વીતે છે; જાન તૈયાર કરવી, આખી જાનને પરગામ પદરના પૈસાની ટીકીટો ખરચીને લઇ જવી, વરનો વરઘોડો કાઢવો, વાજાવાળા, ઘોડાવાળા અને બગીઓવાળાઓનાં બીલ ચુકવવાં, પોળના, ગામના પાડાપાડોશી તથા સગાંવ્હાલાંઓને શ્રીફળ વહેંચવાં, પૈસા વહેંચવા વગેરે આંધળુ અને લખલુટ ખર્ચ કરવું પડે છે; અર્થાત્ એક લગ્નનું કાર્ય કરી વરકન્યાનાં માબાપને એક દશકા સુધી ગરીબી અવસ્થામાં રહેવું પડે છે; એટલા માટે મેં મારી પૌત્રીનાં સુધરેલાં નવીન ઢબનાં લગ્ન કરવાં શરૂ કરેલ છે. આજરોજ આપની સમક્ષ મારી પૌત્રીનાં લગ્ન ગોર મહારાજ કે જે કેવળ વેદીયું ઢોર પોપટીયું કર્મકાંડનું જ્ઞાન જાણે છે અને કેવળ અશુદ્ધ વિવાહ વિધી ઠોકી બેસારી લાકડે માંકડું વળગાડી દે છે; અને

દાન દક્ષણા વખતે મોટું દરિયા જેવડું ડાચુ ફાડી રીસાઇ બેસે છે, અને જજમાનને સારી રીતે પજવે છે તે ગોર મહારાજને મેં આ વખતે દૂર કરેલા છે, અને લગ્નકાર્ય મારા વિદ્વાન આર્યસમાજીષ્ટ પંડિતમણિ મિત્ર મહીધરપ્રસાદ મારા મિત્ર શેઠ વરજીવનદાસના મિત્ર મજમુદ્દીન કાદરી સાહેબ અને રેવરન્ડ પાદરી સાહેબ મી. આઉલના હાથથી થશે ! આ ઉપરથી આપ સહજ અનુમાન બાંધી શકશો કે આ લગ્નકાર્યથી હીંદુ મુસલમાન અને અંગ્રેજોમાં ભાઇચારાનો સંબંધ સારી રીતે વધશે અને સુધારો ઘણોજ મજબુત અને પગભાર થઇ આગળ વધશે. આ ઉપરાંત મારા મહેરબાનો તમે જાણીને ખુશી થશો કે મારા માનવંતા જમાઇરાજ બારીષ્ટર સાહેબ મી. સુંદરલાલભાઇએ પણ મારૂં અનુકરણ કરી વરઘોડાના આંધળા ખર્ચને નાપસંદ કરી એક સાદી મોટરકારમાં બેસી પરણવા સારૂ આવી મને અત્યંત આનંદી અને ઉપકારી કર્યો છે. કેવળ નકામા ગાડીઘોડા, નાળીએર અને પૈસા વહેંચવાનો રીવાજ, જામા, મંડીલ અને દુપટ્ટાનો ત્યાગ કરી તદ્દન તેમના સાદા ઈંગ્લીશ રાજપોશાકમાં સજ્જ થઈ નવીન અને સુધરેલી રીતી પરણવાની અનુકરણ કરી છે તે તેમણે ઘણુંજ ઉમદા કાર્ય કર્યું છે. હું આશા રાખુછું કે આપ સાહેબો આ તેમના ઉજળા કાર્યને સારી રીતે વધાવી લેશો અને તેમનું તથા અમારૂં અનુકરણ કરી સુધારાને વધારે મજબુંત બનાવી આગળ વધારશો ! તથાસ્તુ ! આમીન !"

ફાધર વિલીયમ પુરૂષોત્તમરાયજીનું ભાષણ જ્યાં ખતમ થયું કે તરતજ થેન્કસનો વરસાદ વરસી રહ્યો ! વરજીવનદાસ બારૈયાશેઠે લગ્ન કાર્યની તાકીદ કરવા માંડી. આ બાજુ લાડકોર-

શેઠાણી કપિલાગૌરીને શ્રૃંગારીને શામીઆનામાં લાવ્યાં; બીજી બાજુ બારીષ્ટર સાહેબ સુંદરલાલ પણ હસ્તા મુખડે આવ્યા; અને તેમની પાછળ તેમનો માનીતો ટૉમી ડૉગ પણ પૂંછડી હલાવતો વચ્ચોવચ આવીને ઉભો રહ્યો ! એક મોટા ચાંદીના થાળમાં ફુલોના હાર લઇને વરજીવનદાસ શેઠ આવ્યા ! બીજી બાજુ છડીઓનો થાળ લઇ રાયજી પધાર્યા. જ્યાં બારૈયા શેઠ સાહેબે સાન કરી કે તરતજ મહીધરપ્રસાદ પંડિતજી આવીને ઉભા રહ્યા; બીજી બાજુથી કાદરી અને પાદરી સાહેબ પણ આવીને ઉભા રહ્યા; ત્રણ પંડિતની ત્રીપુટીએ બારીષ્ટર સાહેબનાં લગ્ન કરાવવાં શરૂ કર્યાં ! શરૂઆતમાં પંડિતજીએ આશિર્વાદ વચન ઉચ્ચારી લગ્નમંત્ર બોલી વરકન્યાનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો અને બંને જણાંના હાથમાં હાર, તોરા અને છડી આપી. વર-કન્યાએ અન્યોઅન્યના ગળામાં હારમાળા પહેરાવી, એક બીજાને છડી આપી અને લીધી ! ત્યારબાદ કાદરી સાહેબે વરકન્યાને મુબારકબાદી આપી અન્યોઅન્ય પુષ્પમાળા પહેરાવી અને છેવટે પાદરી સાહેબે પણ મુબારકબાદી આપી ફુલોના હાર અન્યો-અન્ય પહેરાવ્યા ! છેવટે બારૈયાશેઠે એક નાનો હાર ટૉમી ડૉગને પણ પહેરાવી બારીષ્ટર સાહેબને પ્રસન્ન કર્યા ! આ ક્રિયા જ્યાં પૂરી થઈ કે તરતજ રાયજીશેઠે લગ્ન ક્રિયા પૂરી થઈ એવું સાજન મહાજન મંડળને જાહેર કર્યું ! બેન્ડે મધુરા સરોદ વગાડી વરકન્યાની સલામતી લીધી ! આશરે અડધા કલાક સુધી સાજનમંડળમાંથી વરકન્યાને ચાંલ્લો તથા ભેટો આપવાનું કામ ચાલ્યું ! આ કાર્યમાં એક અદ્ભુત કુતુહલ અને કૌતક થયું જેથી શામીઆનામાં ખુબ આનંદ અને કાંક સ્હેજ ગભરાટ થઈ

રહ્યા ! કૌતક એ થયું કે કોઈ કન્યાનાં દૂરનાં સગાં માસા માસી બારીષ્ટર સાહેબને ચાંલ્લો કરવા આવ્યાં, માસા ચાંલ્લો કરી હાથમાં પાંચ રૂપીઆ મૂકી કોરે ઉભા રહ્યા, માસી ડાંક જુના વિચારનાં હતાં તેથી તેમણે બારીષ્ટર સાહેબને ચાંલ્લો કરી નાક તાણવાનું અડપલું કીધું, જ્યાં નાક તાણ્યું કે તરતજ ટૉમી ડૉગ કુતરો હાઉ હાઉ કરતો માસીને બાઝી પડયો; માસા કુતરાને દૂર કરવા ગયા કે એક લોતીયું તરતજ ટૉમીએ તેમને ભરી લીધું તેથી માસા બે ગોઠીમડાં ઓ મારા બાપરે કહી ખાઈ ગયા; અને માસીનો નવો સાળુ ટૉમીએ ફાડી નાખ્યો. માંડમાંડ બારીષ્ટર સાહેબે ટૉમીને છોડાવ્યો અને માસા માસીને ધીમે રહીને ઉઠાડી બારૈયાશેઠ હસ્તા હસ્તા બંગલામાં લઈ ગયા. આ પ્રમાણે આ કૌતક પૂરૂ થયું કે તરતજ મી. બારૈયાશેઠના સુધારક મિત્રો આ નવીન વરકન્યાના જોડાને મુબારકબાદી આપવા ઉભા થયા.

" શેઠીઆઓ !

મી. બારૈયા અને રાયજીભાઇએ જે આ સુધારાનું નવીન પગલું ભર્યું છે તે ઘણુંજ ઉત્તમ છે. ઉંડી રીતે જોતાં તેનાથી આપણા દેશનું કલ્યાણ છે. સ્ત્રીકેળવણી અને સુધારો એ આપણો મુખ્ય આધાર છે. આપણે ભવિષ્યમાં કાંઈ દેશસુધારણાનું કાર્ય ઉપાડીશું તેમાં ઉપરનાં બે સબળ ચીજ સાધનની જરૂર પડશે. તેટલા સારૂ પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી એ કહેવત અનુસાર આપણે સ્ત્રીકેળવણી અને સુધારાના હિમાયતી થઇ આપણાં બાળબચ્ચાં તથા ફૅમીલીને તેમાં આગળ પડતું કરીશું તો તેથી દેશનો ઘણો ઉદય થશે અને આર્યપ્રજા સારી રીતે સુખી થશે માટે હું આશા રાખું છું કે તમો દરેક જણ આ

સુધારાને હેતભર્યો આવકાર અને ટેકો આપી મી. બારૈયા તથા રાયજીને થેન્કસ આપશો !"

"જેન્તલમેનો અને સીસ્તરો !

"આપ દરેક જનાં આજના માંગલીક કાર્યથી ઘનાં ખુશી થશો ! મી. સુંડરલાલ બારીસ્તર સાહેબે જે વરઘોદાની ધાંધલીયા ચાલને ડુર કરવાની જે પહેલ કરી છે ટેને ટમે ખરા જીગરથી તેકો આપશો ! વિલાયટ જવાનું જે ટેમણે સાહસ કર્યું છે અને બારીસ્તર એત લૉની પરિક્ષા પસાર કરી છે ટેને વાસ્ટે ટમો સાહેબો ઉમલકાથી દીલોજાનીભર્યો આવકાર આપશો એવી હું આસા રાખું છું; ટેની સાઠે એતલું પન જનાવું છું કે ટમો પન ટમારાં બચ્ચાંને આ પ્રમાને વિલાયટ મોકલી બારીસ્તર બનાવરાવશો !"

"સદ્‌ગૃહસ્થો અને આર્ય ભગિનીઓ !

તમારે આજના પ્રસંગમાંથી ઘણું જ જોવાનું તથા શીખવાનું છે! જુઓ કપિલાગૌરીએ આટલી નાની ઉમ્મરમાં બી. એ. ની પરિક્ષા પસાર કરી છે તે ઘણું જ મહાભારત અને અદ્‌ભુત કાર્ય કર્યું છે; સુંદરલાલભાઇ પણ આટલી નાની ઉમ્મરમાં બારીષ્ટર એટ લૉ થયા છે તે કાંઇ નાની સુની વાત નથી ! મારા મહેરબાન તે ઘણું જ અઘરૂં કાર્ય છે ! તેમાં વળી રાયજી મહાશયે આવી ઉમદા જુગ્તી જોડી જોવાનું જે ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય આદર્યું છે તે પણ ગજબ કામ છે ! મારા સાહેબો મોંઢે લાંબા લાંબા હાથ કરી ભાષણો ભુંકવાં સ્હેલાં છે પણ તેમના જેવી, અરે સાંભળો શ્રવણ કરો અરે પણ તેમના જેવી પહેલ કરવી તે અતિશય ગહન છે. આપણે બધા ભણેલી કન્યાને સારૂ બણુચક વર જોઇએ છીએ

અને ભણેલા વર સારૂ અભણ કન્યા જોઈએ છીએ. અર્થાત આપણે કજોડું કરીએ છીએ તેથી ઘણા ધિક્કારને પાત્ર છીએ. મારા મુરબ્બીઓ ખોટું ન લગાડશો; પણ મારા વિરાઓ આ રાયજી સાહેબે તો પોતાની પૌત્રીને એક તો બી. એ. સુધી ભણાવી, વળી તેના સારૂ બારીષ્ટર એટ લૉ પાસ થયેલો વર જોયો; વાહ વાહ ઘણુંજ ઉમદા કાર્ય કર્યું માટે તે મહાશય મહા ધન્યવાદને પાત્ર છે! હું વરકન્યાને આશિષ આપું છું કે તેઓ શતં શરદો સુધી જીવો!"

"સુઢરેલા પુરૂષો ટઠા સુઢરેલી સ્ત્રીઓ!

ટમો દરેક જનાં હું ધારૂં છું કે આ મેરેજથી ઘનાં જૉલી થયાં હશો! વર અને કન્યાએ પરનવા અગાઉ સારી રીતે ભનવું અને ગનવું જોઇએ! વલી ભની ગનીને કમાટાં પણ શીખવું જોઇએ. જ્યારે કમાટાં શીખે ટારેજ ટેમને પરનવાની ઉમેડવારી કરવી જોઇએ. ઢીંગલા ઢીંગલીની માફક લગન કરવાં ટે ઘનું ખરાબ છે! વરરાજાએ પરનવા અગાઉ પોટાના પગ ઉપર ઉભા રહેટાં શીખવું જોઇએ! ટેમ કન્યાએ પન વરરાજાની સારી રીટે મરજી સાચવટાં ટથા ઘર નભાવટાં શીખવું જોઇએ! નાની ઉમ્મરમાં પરનવાથી ઘનોજ ગેરફાયદો થાય છે. શરીર નાકૌવટ નબલું અને પાટલું પદી જાય છે; માટે પુખ્ટ ઉમ્મરમાં ભની ગની અને કમાટાં શીખીને પરનવા બહાર પડવું જોઇએ. આજના લગનમાં વરરાજા મી. સુંડરલાલ બારીસ્તરની પરિક્ષામાં પાસ થએલા છે, ટેથી ટે ઘના લાયક ઉમેદવાર છે! ટેમ કન્યા કપિલાગૌરી પન બી. એ. પાસ થએલાં છે ટેથી ટેબી પરનવાને વાસ્ટે ફીત છે! ટો આજ ટો જુગટે જુગટી જોદી થઈ છે. લાયક વરને

લાયક કન્યા મલી છે ટેમાં પ્રભુનો ઉપકાર માનવાનો છે! હું ટેમને દુવા આપું છું કે ટે બંને જનાંઓ સુખી થાઓ. આ ટમારા સુધારાની હવાઇ છેક આશમાનમાં ઉંચે ઉડી પ્રકાશ કરો અને કુઢારા ડાર્કનેસનો નાશ કરો!"

જ્યાં ભાષણો ખતમ થઈ રહ્યાં કે તરતજ બારૈયા શેઠે એકવાર ફરીથી સાજનમંડળનો આભાર માન્યો; પાન ગુલાબ વહેંચવા માંડયાં; તથા ફુલના હાર તથા છડીઓ આપવા માંડી; બેન્ડ પાસે પણ શેઠે સારી સલામતી લેવરાવી; છેવટે દરેક જણાં ઘણાં ખુશી થયાં અને દીલોજાનીથી વરકન્યાને આશીર્વચન આપતાં ઉભાં થયાં ત્યાં ઇંગ્લીશ કોરસ તથા નાચ શરૂ થયો, અને છેવટે સુધારકોએ વરકન્યાની જય બોલાવી સુધારાની સ્તુતિ કરવા માંડી.

કૉરસ.

બોલો જય (૩) સુધારા સમાજનો,
હીપ હુર્રે...હીપ હુર્રે.
આનંદ મંગલ અપાર છે વળી દીન છે શુભ આજનો:—૦
બંધન રૂઢીનાં થયાં છે દુર આવ્યું છે સુખનું કારમું પૂર
છવાયુ છતમાં વિદ્યાનુ નૂર સાચુ સુધારાનું વ્યાપ્યુંછે શૂર
આહ લોર્ડ તું, દુઃખ હરજે, સુખ ભરજે ઉદય કરજે તાજનો:—૦

સુધારાનું દિવ્ય ગાન ગાતું સાજન મંડળ શામીઆનામાંથી બહાર નીકળી ઘર ભણી ચાલવા લાગ્યું; બહાર લોકો હેરત પામતા હરખાતા હરખાતા અને મુંછમાં હસતા સુધારાની તીખી મીઠી ટીકા કરતા વેરાવા લાગ્યા અને જોડે એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે "આતે સુધારાની હવાઈ કે ભુંગળ વિનાની ભવાઇ?"

પ્રકરણ ૩ જું.

ભ્રાંતિનું મોતી કે જીવનની જ્યોતિ?

દોહરો.

સુરજ નવ શોષી શકે, નેહ રૂપી શુભ નીર;
ચોમાસે વરસે નહિ, નહિ કુવે નદી તીર.

સવિતાનારાયણથી પણ જેની જ્યોત અતિશય ઉજ્વલ છે, કામદેવથી અતિ કાળી છે, અને કારીગરથી ન્યારી છે, તો પણ તે ચતુર જનોને તે પ્રેમની જ્યોતિ અતિ પ્રિયકર છે. વેદથી અભેદ જેની વાણી છે, વળી તેનું ધ્યાન વાણીમાં આવતું નથી, તેમજ તે ધ્યાનીથી પણ આગળની છે, તે દેવતાઓના સ્વર્ગમાં પણ નથી, છતાં શરીરના દરેક અંગમાં ફેલાઇ રહી છે, પણ અત્ર તેના રંગને જાણતું નથી. તે રંગની તરંગો શંકરના શિર ઉપરથી ઝરતી ગંગાની પેઠે શ્રવે છે, તેનો ભેદ પવન અને પાણી પણ પામી શકતાં નથી. એવી તે અકળ અને અગમ્ય છે.

રંગ નહિ અંગ નહિ સંગ અસંગ નહિ દુઃખ નહિ ફળ નહિ વાસ ફોરી,
અધર આકાશ અવનિ વિના ઉછરે ના મળે વૃક્ષ કે વાડ થોરી;
પ્રેમ પરિપૂર્ણ છે કષ્ટનું ચૂર્ણ છે ગુણીજનો પ્રેમનાં ગાન ભાખે,
પ્રેમ દૈવત વડુ દેહમાં એક છે પ્રેમ પરમાર્થ ને સ્વાર્થ દાખે.

ખાવાને જ્યાં મોતીની વેળુ છે, પીવાને જ્યાં શીતળ પાણી છે, કાળાં ધોળાં પીળાં ને રાતાં એમ અનેક જાતનાં કમળો છે. સોનાની પાળ બાંધી રંગબેરંગી મણિઓથી જેના કીનારા જડેલા છે, જેમાં અઢાર ભાર વનસ્પતિનાં ઝાડો પ્રફુલ્લિત થઇ રહ્યાં છે, અને શીતળ, મંદ તથા સુગંધમય એમ ત્રણ પ્રકારનો સમીર ડાળીઓને ઝુલાવી રહ્યો છે છતાં પણ જેમ રાજહંસ વગર સર્વ નિકુંજમય સરોવર નકામાં છે તેમ પ્રેમ વિના સર્વ સાહ્યબી અને વૈભવ વૃથા છે !

* * * *

" પ્રેમની પીડા તે કોને કહીએરે મધુકરઃ—ટેક.
થાતાં ન જાણી પ્રીત થતાં પ્રાણ જાયે (૨)
હાથનાં કર્યાં તે વાગ્યાં હૈયેરેઃ—હો મધુકર૦
જેને કહીએ તે તો સરવે કહે મુરખ (૨
પસ્તાવો પામી સહી રહીએરેઃ—હો મધુકર૦
ધીઠીએ ઢાંકયાં રાત દીવસ અંતરમાં (૨)
ભુખ નિંદ્રા તો નથ લહીએરેઃ—હો મધુકર૦
સ્નેહ તણો ઘાવ ઘણો મરણ થકી માઠો (૨)
રંગ કલ્પીને કયાં જઇએરેઃ-હો મધુકર૦
દાઝયા ઉપર લુણ દીધું દામોદરે (૨)
શું કરીએ વાહ્યા તે વહીએરેઃ—હો મધુકર૦ " દયારામ

રસિક જનોને રીઝાવતી ચાંદની ચમક ચમક ચમકારા મારી રહી છે. સમ સમ સમ કરતી રઢીઆળી રજની મંદ મંદ પગલાં ભરી રહી છે. થનક થનક નાચતી તારીકાઓ તેજમાં

તેજ ગુંથી રહી છે. ઉમંગભરી દોડધામ કરતી આકળી ઉતાવળી વાદળીઓ ચંદ્રરજની ઝાંખી કરતી કરતી સંતાકુકડી રમવા મચી રહી છે. રૂમઝુમ રૂમઝુમ ડોલતી પ્રેમઘેલી કુમુદીની નક્ષત્રરાજને નિરખી મોઢું મલકાવી રહી છે. ચંદ્રપ્રભાની અમીરસની ઝેણ ફરફર કરતી વિશ્વમાં ઝરી રહી છે. રૂશણાથી રસિકને રંજાડી રમાડી રસિકાઓ ચંદ્રપ્રભામાં શાન્તીસુધા ઝીલતી મદભર મસ્ત બની અટારી પર સુતી સુતી અરધી અરધી આંખ મીંચામણી કરી ત્રાંસી દૃષ્ટિથી રજનીકાન્તને નિહાળી રહી છે. કંથ વિયોગી કામની પડખા ભેર પડી ઓશીકાને આલિંગન કરી મોં મચકોડી લોચન ઢાળી સુધાકરની અવગણના કરી રહી છે. અંતરના આરામને અભિધાન આપી અવલોકવા જતી અભિસારિકાઓ ચાંદનીથી ચાર ગાઉ દૂર નાસી ગલીકુંચીઓમાં શ્વાસભર્યાં કદમ ઉપાડતી માર્ગ માપી રહી છે. સરિતાના ત્રટ પર એકલી પડી અકળાતી અમુઝાતી ચકવાકી ચંદનીમાં ચિત્તવેધક પીયુનો જાપ જપી રહી છે. પ્રેમીઓને પટાવતી પલાળતી ચાંદની ચોમેર વિશ્વમાં વ્યાપી રહી છે. મામા અમીધરપ્રસાદના અવાસને પણ સારી રીતે ઉજાળી રહી છે. બિચારાં બાપડાં અભોતાં અને દુઃખી પ્રેમીજોડાંનેજ ફક્ત ચાંદની રીપુ બની પ્રજાળી રહી છે. મામાના અવાસમાં બિછાનામાં તરફડતાં હીરા–કુંદનનેજ અકળાવી રહી છે. અત્યાગૃહથી એક રાત માંડ માંડ આરામ લેતા હીરાલાલની પુંઠ ખાઇપીને પકડી રહી છે. નિર્દોષ અને ભલા જોડાને વાસ્તે પણ તેના હૃદયમાંથી દયા જતી રહી છે.

અત્યારે અવાસના પ્રથક્ પ્રથક્ ઓરડામાં હીરાલાલ અને કુંદન બિછાનામાં આળોટ્યા કરે છે. મધ્યરાત લગભગ વીતી

ગઈ છે; છતાં લવલેશ પણ નિંદ્રા તેમનાં નયનમાં નિરખાતી નથી. ઘડી સેજમાં પડે છે અને ઘડીક ઓરડામાં આમતેમ ઉંડી આંટા માર્યા કરે છે. ઘડીક માથે ઓઢી નિદ્રા લાવવા સારૂ પડખાભેર સૂઈ જાય છે અને ઘડીક નિસાસા નાખતાં સેજથી કંટાળી બેઠાં થઈ ઓરડાની દિવાલને નિહાળે છે. કંઈકવાર વાંચે છે અને કંઇકવાર અવનવી આશામાં નાચે છે. જ્યાં ત્યાં વખત વિતાડવા સારૂ જે કાંઈ થાય તે ઉપાય કરી થાકે છે. ઘડીકમાં પ્રેમને પ્રબોધે છે તો ઘડીકમાં પ્રભુને બોધે છે; પળમાં ભાગ્યને નિંદે છે તો પળમાં ભોગીઆને નિંદે છે. પલકમાં વિધી ઉપર વિશ્વાસ બાંધી શાન્ત પડી રહે છે તો પલકમાં કાળબળથી કંટાળી ઉન્મત્ત થઇ વિચારે ચડે છે. વિરહના વાયરે ચઢી રાતને કાળ સમાન પીડાકારક જાણી જ્યાં ત્યાં દબાઈ ચંપાઈ પડી રહે છે.

કુંદન પથારીમાં આળોટી કંટાળી થાકી; તેનાં પડખાં વિરહ-તાપથી બળી ગયાં. આખરે હાય મારી માડીને સંભાળી કારમી બેઠી થઇ બે હાથ જોડી ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી હૃદય ઉદ્ગાર કાઢવા લાગી.

* * * *

" પ્રેમ સદનમાં આંધી ઉંડળ કોઇ ભેદુરે ભેદો,
ભાગ્ય ભવનમાં આડી ભુંગળ કોઇ ભેદુરે ભેદો;
આશા ઉંડળ આભમાં ઉડે આતમ માંખ,
ઝાકળ વરસ્યું જોરથી હા...બંધાણી પાંખ.
પ્રપંચ પોથાં ફોગટ થોથાં શાને માનવ ફેંદો:-પ્રેમ.
ભમરી ભાગ્ય ભુલવણીમાં રખે ખા તું ભુલથાપ,
પ્રેમ તિર્થમાં લે જઇ શામસુંદરની છાપ.
કપટ કુશકીને છો નફટ હા...મુરખ માને મેંદો:-પ્રેમ.

પ્રેમ, પ્રેમ, પ્રેમ, હવે ક્યાં સુધી તું આમ તલસાવીશ! લાલચમાં આ લંપટ જીવને ક્યાં સુધી તું લલચાવીશ? પાસે, પાસે, પાસે, પાસે જતાં કારમું આઘુ નાસે! આ શું? આ શો ઉત્પાત? આ અજંપો શો? આ ઉન્મત્તતા શી? આ ચેટક શું? આ ઘડી મન વાળી બેઠી કે તરતજ પ્યાલો પાસે ધર્યો; લાંબો હાથ કરી લેવા ગઈ કે જાણે આકાશમાંથી તારો ખર્યો! આંખ ઉઘાડી અવલોકું તો જાણે તેજનો ચમત્કાર; પળ પછી કારમો અંધકાર! આશા આપી અલેતીને ઘડીકમાં નચાવી તો પછી પળમાં તરતજ નિરાશાની જાળે બાંધી જકડીને ફસાવી! આ ફંદ શા? આ કૌતક કેવાં? આ સત્તા કોની? પામરને એક કોરે પડી રહેવા દે; ભાગ્ય જે દુઃખ આપે તે સ્હેવા દે! શા માટે મસ્તીને મારે છે; બળતીને બાળે છે તારા હાથમાં શું આવે છે? અનાથ નાથે તને શું સંતોષ થાય છે? ભુંડા તારે મન હાંસી પણ મારો તો જીવ જાય છે! ઓ નફ્ટ નકામો શું કામ લગાડે છે નેડો, કડણ કાળજાના શું કામ લીધો છે મારો કેડો! તારા પંથમાં પડીને તો પુરાં પસ્તાયાં! દુનિયામાં ગમાર તરીકે ગવાયાં, અને ચપટી ચણાની માફક જેના તેના દાંતમાં ચવાયાં! તારા પાને પડેલાં પોકારી પોકારી તારી તોબા બતાવે છે! અજબ રીતે તારી જાળે ફસાવી ગજબ ગજબ દુઃખથી જાલમ સતાવે છે! તને સલામ! નવ ગજના નમસ્કાર! તોબા; તોબા;

* * * *

" નભે ના નેહનો નાતો સુણો સાચુ કહું બાપુ,
નભાવો તો તમારો દાસ થઇને હું રહું બાપુઃ—૦

પડેલો પેટમાં પારો પચે ના પાચનો ખાતાં,
પચાવો તો તમારાં પાદ પંકજ હું ગ્રહું બાપુ:—૦
કરે લઈ કુંભ કાચો સુત્ર કાઢે કુપનું પાણી,
ભરીને પાઓ તો સામું ફરી બોલું ન હું બાપુ:—૦
કમળ આકાશ ગંગાનું સુંઘો પુરા બની પ્રેમે,
કહુંછું થાકી થાકી ના બરાડો કાં બહુ બાપુ:—૦"

નથુરામ કવિ.

લવારો કરતી કરતી કુંદન ઓરડાને એક છેડેથી ભીંતે આંગળી ફેરવતી ફેરવતી ફરવા લાગી. છેવટે ઓરડાનું કમાડ જે બીજા ઓરડામાં પડતું હતું તે હાથમાં આવ્યું એટલે ત્યાં ખંચાણી, તેણે ધીમે રહીને કાંક વિચાર મનમાં આવતાં સાંકળ ઉઘાડી; આસ્તે રહીને બારણું ખેંચ્યું તો તે તરતજ ઉઘડયું; સાંકળ નહીં દીધેલી હોવાથી તે કાંક વિસ્મય થઇ. વિસ્મય થવાની સાથે તેના નસીબ જોગે ભુલથી હીરાલાલે વાસવું રહેવા દીધું હશે એમ ધારી કાંક હરખાણી. આટલી મોડી રાતે હીરાલાલના ખંડમાં જતાં તેને ગંભિર વિચાર આવ્યો. તે બારણેથી પાછી ફરી, બિછાનામાં પડી; વળી કાંક મનમાં ઉભરો આવતાં ઓરડાના ચારે ખુણા તપાસવા લાગી. ચોગરદમ તેણે ઝીણી તપાસ કરી; બહુજ બારીકાઇથી દૃષ્ટિ ફેરવતાં તમામ નિદ્રાવશ થએલું જણાયું. મનને વધારે ચંચળ અને સાહસિક કરી તે ફરી બારણા પાસે ગઇ; બારણું અધખોલું રાખી ચારે પાસ ઝીણી નજર ફેરવવા લાગી; ત્યાં હીરાલાલને બિછાનામાં જ પેલો જોયો. દીવો ઝાંખો ઝાંખો પ્રકાશ આપતો બળ્યા કરતો હતો. કુંદન ઘણાંજ ધીમાં પગલાં ભરતી લપાતી છુપાતી હીરાલાલના ખંડમાં

દાખલ થઈ; છાનીમાની સોડીયું વાળી તેના ઓશિકા આગળ બેઠી. હીરાલાલ આ વખતે કાંક નિદ્રાથી ઘેરાણો હતો. કુંદન હીરાલાલને એકી ટસે પ્રેમભરી દૃષ્ટિએ ઘણીવાર સુધી નિહાળી રહી. શું કરવું તેની તેને કાંઈ ગમ પડી નહીં. હીરાલાલને ભર ઉંઘમાં સુતેલો જોઈ તે ખમચાણી. તેને જગાડવાની હીંમત ચાલી નહીં; તેમ ત્યાંથી પાછા પોતાના ખંડમાં ફરવાની પણ તેની છાતી ચાલી નહીં. એનો બેઠી ત્યાં ને ત્યાં સમસમાકાર ઠરી ગઈ. છેવટે હીરાલાલે પડખું ફેરવ્યું. કુંદન કાંક આઘી ઓશિકાથી દૂર બેઠી. થોડીકવાર સુધી હીરાલાલ પડખાભેર પડયો; પછી પાછો ચતો પડયો, ચતોપાટ પળવાર પડયો કે તરતજ તેની આંખ ઉઘડી; તેની પાછળ કુંદન બેઠી છે તેનું ધ્યાન તેને ન રહ્યું; સુતો સુતો તે વિચારમાં પડયો; છેવટે કાંક મનમાં બડબડયો; અને વળી પાછો વાયરે ચડયો, આવેશમાં આવી અંતર ઉભરા કાઢવા લાગ્યો,

" રોશન સારી જહાનપેં સબકો ખુશી તુંને કીયા !
અમસેં તેરા કયા વૈર થા મુશ્કીલ અમને કયોં કીયા ? "

પારસરામ.

મારા પાપનો કંઈએ પાર હશે ? શું ધાર્યું હશે ? અને હવે શું થશે ? જીંદગી આમ શ્વાન સુખમાં જશે ? દશા દશા તું મારા પર ખરેખર કોપાયમાન થયેલીજ છે. આશા આશા ઓ અમર આશા તારા આવા તમાસા કયાં સુધી મારે જોવા ? ઓ વેરણ વિધાતા તું મને બસ આમ નચાવ્યાજ કરીશ ? ઘડીકમાં રાજનગર, ઘડીકમાં અમરગઢ અને ઘડીકમાં ભાવનગર ! બસ આમતેમ ભટકાવ્યાજ કરીશ ? કોઇ ઠેકાણે ઠરીને બેસવા નહિજ

દે! તારે મારો જેટલો દંડ લેવો હોય તેટલો લે! દિનદયાળ વિભુ! આ દીનની વ્હાર તું ક્યારે કરીશ? આ અકળાતા અંતરનું સંકટ તું ક્યારે હરીશ?

" દીન પ્યારે દરવેશ પ્યારે દીનાનાથ નામ તુજકો દીયા,
મેંને તેરા ક્યા બીગાડા ઓ ખુદા તેં જુલમ કીયા ! "

પારસરામ.

" હવે હરિ આ રંક પર કરૂણા કરો! હવે તમારે તારવો હોય તો તારો કે બસ મને મારો? પ્રભુ જેવો તેવો હું પણ તારો; ત્રિકમ હવે તારો કે મારો! જો ઠારવો હોય તો તમારી તમામ માયા સમેટી લઈ હૃદયના એકજ ઠેકાણે ઠારો, નહિ તો મેરૂ પરથી ગબડતો નાખી મારી મારો છુટકો કરો? હરિ! હવે હું એકલો રહી શકતો નથી! માતથી અળગો કર્યો, તાતથી કોરે કર્યો અને મિત્રોથી પણ પરો કર્યો. અંતે અરણ્યમાં એકલડો અથડાતો કર્યો! દીનબંધુ હવે તમારા ચરણમાં લઇ આ દીનનો છુટકો કરો! આવા શ્વાન સુખભર્યા જીવનમાં રાખો તેના કરતાં તમારા શરણમાંજ લ્યો! આવી અદ્ભુત ઇંદ્રજાળમાં મને ફસાવી અથડાતો કરો તેના કરતાં દુનિયાના એક છેડે મને રાખી મારૂં લાગ્યું મને ભોગવવા દો!" કહી હીરાલાલ પાછો પડખાભેર પડયો અને કાંક વિચારવમળમાં પડી નિદ્રામાં ઉપરછલો તણાવા લાગ્યો! કુંદન હીરાલાલના હૃદયના ઉદ્ગાર સાંભળી આભી બની ગઈ. તેની આંખોમાંથી ચોધાર અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તેના નસીબના પાપેજ હીરાલાલ લેવાયો! માની બહુજ તે દુઃખી થઇ; હીરાલાલનું દુઃખ જોઈ તે પોતાનું તમામ દુઃખ વિસરી ગઇ, તેની અવદશાનું કારણ પોતેજ નિવડી એમ તેને

રિપુમય ભાસવા લાગ્યાં. અત્યારે તેને તમામ દુનિયા ખારી ઝેર જેવી લાગી. લાજ, મલાજો, આમન્યા અને દરકાર મૂકી છચોક ખુલ્લી રીતે કોઇ ત્રાહિત માણસને મુરબ્બી કરી તેના વડિલપણા નીચે હીરાલાલ સાથે લગ્ન કરવું એજ તેને ઉચિત જણાવા લાગ્યું. જો તેમ ન થાય તો જીંદગી બરબાદ કરી આવતે ભવ હીરાલાલ વર તરીકે પામવાને સંકલ્પ કરી જીવનમુક્ત થવું એ નિશ્ચય પર આવવા લાગી. એક કોરે બેસી તે પણ ઉંધું ઘાલી ગંભીર વિચારમાં તન્મય થઈ ગઇ; શું કરવું, ક્યાં જવું તે કાંઈ તેને બિલકુલ સુજ્યું નહિ, છેવટે કાંક હૃદયગાનના લવારે ચઢી ઝોકાં ખાવા લાગી.

*   *   *   *

" એ પ્રાન પ્યારે રામ વિના મેરા દીલ દીવાના હો રહ્યા,
જીસ ઘાટપેં પ્રિતમ વસે ઉસ ઘાટમેં જાના ભયા.
ઉસ ઘાટકું પાયા નહીં પિયુ પિયુ કરત મેરે જીવ ગયા,
પ્રિત કરી શુભ નેનકો મેરા દોસ્ત દુસ્મન હો રહ્યા.
ઓ ખુદા મુજે મ્હોત દે આ જીવનસે મરના ભલા,
અયસી દુત્તી કોનસી મેરા શામસે બિછવા કીયા.
ચલ જીવ ઉડ ઉસ મહેલમાં જ્યાં અજબ ઉજાલા હો રહ્યા,
સુરત શબ્દ મીલી એકલી પ્રેમનકા પાસા પડ રહ્યા.
આજ સખી સાજન મીલા મેરે આનંદ મંગલ હો રહ્યા,
યે દીનકી હય વિનની સાહેબ તો સન્મુખ હો રહ્યા. "

સ્વર્ગસ્થ મહાત્માશ્રી પારસરામજી.

આ ગાનની છેલ્લી કડી હીરાલાલના શ્રવણમાં ગઇ. છેલ્લી કડીના તાનમાં હીરાલાલનો જીવ તન્મય થયો. તેના ભાવાર્થમાં

સારી રીતે તે રમવા લાગ્યો. ગાયનના રસના સ્વરૂપમાં તે એક રૂપ થઇ ગયો, છેવટે સંગીતની અજબ મોહની હીરાલાલના મગજમાં ભરાઈ, તે મોહનીથી હીરાલાલની નિંદ્રા જતી રહી; નિદ્રા નાશ પામી અને સ્વર કયાંથી આવ્યો તેની શોધમાં તેનો જીવ ગુંથાયો. ત્વરાથી હીરાલાલે એકદમ પડખુ ફેરવ્યું; પડખુ ફેરવતાંની સાથેજ તે ત્વરાથી બેઠો થયો અને ઝટ આસપાસ નજર ફેરવી કે તરત તેની દૃષ્ટિએ કુંદન પડી; આટલી રાતે અચાનક અને એકાએક કુંદનને પોતાના ખંડમાં એકલી નિહાળી તે તાજુબ થયો; તાજુબ થતાંની સાથે એકદમ તેના મુખમાંથી નીકળી પડયું કેઃ—

"ઓહો કુંદન તમે અહીં કયાંથી ? આટલી મોડી રાતે! એકલાં અણચિંતવ્યાં! અરે પણ તમે આવ્યાં શી રીતે ?"

"તમારૂં હૃદય મારા હૃદયને આકર્ષિ અણચિંતવ્યું અધર ઉડાવીને અહીં ઉપાડીને લાવ્યું !"

"એ કદાપી ના બને !"

"ત્યારે તમે કહો હું શી રીતે આવી ?"

"હાં તેજ હું તમને પુછુછું; કેમકેઃ—

* * * *

"પ્રીતિ મેદાનમાં પગ ધારવાનું છે બહુ મુસ્કીલ,
પ્રતિમા પ્રેમની આકારવાનું છે બહુ મુસ્કીલ;
ભરીને દારૂના ડબ્બા ઘણા ઘૃતના લઈ કુંભો,
ઉઠેલા અગ્નિને જઈ ઠારવાનું છે બહુ મુસ્કીલ!"

"તે હું જાણું છું. કાંક સંસ્કાર મારા હૃદયમાં આપના ઉપદેશથી પડયા છે. જાણીતાજ પ્રીતિના મેદાનમાં આવી શકે; અજાણ્યાથી એક ડગ પણ ન ભરાય કેમકેઃ–

*　*　*　*

" વિકટ છે પંથ પ્રીતિનો વિના જાણ્યે જવાયે ના,
સદાયે ચાલવું ચોંપે કદી સ્થીર તો થવાયે ના;
વહે છે આંસુની નદીઓ ભમરીઓ છે નિસાસાની,
તપેલા તામ્રરસના કુંડમાં નેહે ન્હવાયે ના."

નથુરામ કવિ.

"વ્હાલી આવું સાહસ કદાપી ના કરીએ. દુનિયાથી કાંક તો ડરીએ ! જે કાંઇ હોય તે મનમાં રાખીએ; બધું બહાર ન ભાખીએ ! એકદમ દીલ ન દાખીએ, હૃદયસ્વાદ આસ્તે આસ્તે ચાખીએ !"

"મારા વ્હાલા તમારા હૃદયના ઉદ્ગાર સાંભળી મારો તો અશકજ ઠંડો થઇ ગયો છે ! આ પાપણીના પાપેજ તમારી જીંદગી ધુળધાણી અને વા પાણી થવા બેઠી! મારા વાસ્તે તમે કેટલું બધું દુઃખ ભોગવો છો ?"

"તમારા દુઃખ આગળ મારૂં દુઃખ કાંઈ પણ વિશાતમાં નથી !"

"જીવનહાર આ અભાગણી સારૂ તમે તમારાં માત-પિતાનું પણ કહ્યું ન માન્યું ? આખરે મારા સારૂ અડગ ટેક-વાળા થઇ આ જીંદગી બધી બેહાલ કરી અને છેવટ પરદેશ વેઠતા થયા !"

" કુંદન તમે મારા સારૂ દુનિયા મૂકી તો મેં તમારા સારૂ માબાપ મૂક્યાં! તમારા સારૂ હું એકલો દુ:ખી થયો; પણ મારા સારૂ તમે અને તમારાં માતુશ્રી બંને જણાં અથાગ દુ:ખી થાઓ છો. વિભુ! એ અવેજનો બદલો આ શરીરથી ક્યારે વળશે?"

" ઓ મારા વ્હાલા હું તો આપની લુંડી છું. આપના ચરણની શેવા કરનારી કનિષ્ઠ કીંકરી છું. દીલ ઉઠાવનારી દાસી છું. મારો બદલો શું? આ અભાગણીનો અવેજ શું? તમારા જેવા પુન્યશાળી અને ભાગ્યશાળી હીરલા મારા સારૂ આટલા બધા મલીનતામાં ખરડાયા. મારા પ્રભુ તમે મારા સારૂ ગજબ દુ:ખ વેઠયું!"

" વ્હાલી પ્રીત એવીજ છે. તેના પંથે ચડવું અને અગ્નિમાં પડવું એ બે બરાબર છે કેમકે:—

* * * *

" સરલ ના જાણજે શાણી વિષમ છે પંથ પ્રીતિનો,
હસી ધાવું અસિધારે ભર્યો ભંડાર ભીતિનો.
બિછાવી ભાવથી ભાલા સુવું ને ઉપરે સુખથી,
દિલે નાંહી દુખાવાનું નિભાવા નેહ નીતિનો."

પ્રભુ પ્રેમપચીશી

" જીવનમણિ! આત્માના અંતર તમ પ્રકોષ્ટમાં "**હિરણ્મય પરેત્કોષે**" જ્યાં પરમાત્માની સાથે માનવાત્માનો સર્વોત્તમ પ્રેમયોગ તથા પ્રેમાલાપ થાય છે ત્યાં વાક્ય પ્રવેશ કરી શકતા નથી."

" કુંદન આત્મસુખ, લાલસા અને પ્રેમ જુદી વસ્તુ છે. શુદ્ધ નિર્મળ પ્રેમમાં કામ કદી હોતો નથી. પ્રેમકાળ ગન્ધહીન

છે. તેમાં પોતાના સુખની ઇચ્છાનો સંબંધ નથી. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં પોતાના સુખનો અનુરાગ નથી.”

“રસિકવર! પ્રેમ પહેલાં સોઇના જેવા સૂક્ષ્મ આકારથી હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ એ એકવાર માત્ર પ્રવેશ કર્યાથી આખા હૃદયને કબજે કરીને બેસે છે, હૃદયરૂપ સોનાની જમીનના ઉપર પ્રેમનું એક માત્ર નાનું બીજ વાવ્યાથી એ અંકુરીત થઇને શાખા પ્રશાખા વિસ્તારીને પ્રેમીકના આખા જીવનમાં બધા ભાગને ઘેરે છે.”

“એ ઘેરામાંજ પ્રેમની કસોટી થાય છે, સારા નરસાની પરીક્ષા એ ઘેરામાંજ થાય છે; હૃદયના વેરા આપવાનો વખત એ ઘેરામાંજ આવે છે. ત્યાં દામ અને ખુશામતનું કામ પડતું નથી.”

“વ્હાલા! વિશુદ્ધ સ્નેહમાં વ્યવહાર ઘણોજ આડો આવે છે. વ્યવહાર સાચવતાં વિશુદ્ધ સ્નેહ સચવાઇ શકાતો નથી.”

“વિશુદ્ધ સ્નેહ જાળવવાનું ખરૂં સાધન વ્યવહાર છે. જે દીલના વિશુદ્ધ હોય છે તેનાથીજ વ્યવહાર જાળવી શકાય છે. મનના મેલા માણસથી વ્યવહાર સમક્ષ ઉભા રહી શકાતું નથી. એક તલમાત્ર પણ વિશુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ તેમનાથી ઓળખી શકાતું નથી. પોતાના મનની મલીનતા છુપાવા સારૂ સ્નેહને વ્યવહારથી તે જુદો સમજે છે અને બીજાને પણ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે.”

“એવા ઢોંગી ધુતારાઓ વ્યવહાર અને પ્રેમ એ બેની અધવચ લટક્યાજ કરે છે. વ્યવહાર અને પ્રેમ એ ઉભયથી વિપરીત સ્વરૂપમાં દૃષ્ટિગોચર થતા વ્યભિચારના અનાચારમાંજ

જન્મ સુધી સડયા કરે છે; પ્રેમનાં ઉત્તમ ફળો તેઓ કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી; કેમકે:-

* * * *

" ફળો જે પ્રેમીઓ પામે ન પામે યોગીઓ તેવા;
ખરી પ્રેમી તણી ખુબી ન જાણે ઢોંગીઓ જેવા.
મયુરે મેઘની સંગે પ્રસારી શુદ્ધ પ્રીતિને;
ચડી પીંછાં હરિ માથે કહો કાન્તિ ધરે કેવાં. "

નથુરામ કવિ.

" કુદન નીતિના સિદ્ધાંતને એટલા સારૂજ માન અપાય છે, વ્યવહારમાં નીતિમય દૃષ્ટિથી એટલા સારૂજ અવલોકાય છે. જ્યાં નીતિ ત્યાં પ્રેમ અને જ્યાં પ્રેમ ત્યાંજ ધર્મ અને જ્યાં ધર્મ ત્યાંજ મુક્તિ! સંગતી નીતિમયજ રાખવી, રંગતને સંગત સાથે નીતિના તારથીજ ગુંથવી. પવિત્ર નીતિમય વ્યવહારમાંજ નિષ્કામતા રહેલી છે, અને એજ નિષ્કામતામાંજ સ્નેહ સમાએલો છે. નીતિના બજારમાંજ પ્રેમનો મેવો મળી શકે છે; વ્યભિચારના બજારમાં સ્વાર્થનોજ મેવો મળી શકે છે. "

" વ્હાલા આપના ઉદ્ગાર વાસ્તવિક છે. આપણને જે કાંઇ વેઠવું પડે છે તે ફક્ત સ્વાર્થ અને કુસંગતિના પરિણામેજ સહન કરવું પડે છે. મારા પિતાશ્રીને કુસંગતિથી કન્યાધનનો જે બૂરો શોખ લાગ્યો છે, તે શોખના સ્વાર્થમાંજ આપણા સુખનું સત્યાનાશ વળ્યું છે. વ્હાલા હવે મારે કરવું શું? "

" કરવાનું એજ કે તમારે વ્યવહારપક્ષી થવું, આવું સાહસ આજ તો કર્યું તો કર્યું પણ હવે પછી કદી ના કરવું; જ્યાં સુધી

નીતિ અને વ્યવહારના પક્ષમાં પ્રેમી હોય છે ત્યાં સુધીજ તેનો વિજય થાય છે અને કાળે કરીને તેની કસોટી થઈ દુઃખ દૂર થાય છે અને અંતે પ્રેમસાગરમાં તે સારી રીતે ન્હાય છે.”

“આપ તો પ્રભાતનો પહોર થતાંજ અમરગઢ ભણી પ્રયાણ કરશો અને ત્યાં જઇ મારી પેઠે આમ ને આમ દુઃખમાં ઝુર્યાજ કરશો અને શરીરને હાડકાનો માળો બનાવશો!!”

“પ્રભુએ જેમ ધાર્યું હશે તેમ થશે; પણ તમે ડાહ્યા અને કેળવાએલા થઈ આવો પશ્ચાતાપ ક્યાં સુધી કરશો? “**ઘણા કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો!**” સમજ્યા જેમ જેમ દુઃખ પડે તેમ તેમ વધારે ધીરજ રાખવી!”

“એ સઘળું તમે સમજો તો સારૂં?”

“હું તો સમજેલો છું પણ હવે તમે સમજજો!”

“મામા કહે તે ધ્યાનમાં રાખજો!”

“ધ્યાનમાં રખાવનાર ધરણીધર છે!”

“ત્યારે તમેજ મને દુઃખ દ્યો છો! અને નાહક હઠ કરી દુઃખી થાઓ છો!”

“કુદન હું વ્યવહારપક્ષી માણસ છું. નીતિને ખરા અંતરથી ચ્હાનારો છું.”

“એટલે?”

“એટલેમાં એજ કે તમારાં મારાં લગ્નની જે કાંઈ વાત થાય તે વાત તમારા પિતાશ્રીના હસ્તથી થાય તોજ તે વાસ્તવિક થઇ ગણાય; નહિ તો તમામ છોકરવાદીમાંજ તણાય!”

“પિતાજીથી મારાં તમારાં લગ્ન આ ભવમાં તો નહિજ થાય!’

"તો પછી બધું નકામું, મિથ્યા ભામાં!"

"પણ મારા મામા અને મારાં માતુશ્રી હયાત છેને!"

"એ બધું તુત! છોકરાનો માલીક ફક્ત એક બાપ!"

"ઠીક ત્યારે મારૂં નસીબ!" કહી કુંદન એકદમ રડવા લાગી; તેની આંખમાંથી ચોધાર નીર વહેવા લાગ્યાં અને ડુસ્કાં ઉપર ડુસ્કાં ખાવા લાગી; હીરાલાલ કુંદનને રડતી બંધ રાખવા સારૂ વિનવવા લાગ્યો.

"હાં હાં કુંદન આમ છોકરવાદી કરીને રડો એ કાંઈ કામમાં આવે? રડવાથી દૈવને દયા ન આવે!"

"મારા નસીબમાંજ દુ:ખ લખેલું છે ત્યાં કોઇ શું કરે?"

"વખત આવે તમામ સારૂં થશે. આમ આકળાં ઉતાવળાં થયે દુ:ખ દૂર ન થાય! કોઇ પરણ્યા પહેલાં દુ:ખી થાય છે અને કોઈ પરણ્યા પછી દુ:ખી થાય છે. આપણા બંનેની કસોટી પરમાત્માં જુએ છે. કુંદન હવે હિંમત ધારો, શરૂઆતનું દુ:ખ ભવિષ્યના સુખની આગાહી આપે છે!"

"અગ્નિની જ્વાળાને પાણી બુઝાવે છે પણ જ્યારે પાણીજ બાળે ત્યારે તે જ્વાળા કેમ બુઝાય? અંધારાનું સૂર્ય નિવારણ કરે છે પણ જ્યારે સૂર્યજ અંધારૂં કરે તો પછી કેમ દેખાય? ઝેરને અમૃત ઉતારે છે પણ અમૃતજ જ્યારે મારે ત્યાં કોણ વારી શકે? તાપને મટાડી ચંદ્ર ઠંડક કરે છે પણ જ્યારે ચંદ્રજ તપે તો પછી તે તાપને કોણ નિવારનાર છે? મેઘમંડળ આ જગતને જીવાડે છે પણ જ્યારે મેઘજ ન વર્ષે તો પછી જગત

કેમ જીવે ? તેમ આપજ જ્યારે મારા પર રૂઠે છો ત્યારે પછી મને કોણ ઠારે ?"

"વ્હાલી હવે વલોપાત મૂકી દો ! આર્યસંસારમાં લગ્નની વાત વરકન્યાના હાથમાં નથી. લગ્નની દોરી જ્યાં સુધી વડિલના હાથમાં છે ત્યાં સુધી વરકન્યાની જીવનદોરી વડિલો જોડેજ જોડેલી છે. મને જેમ વિનવો છો તેમ તમે તમારા વડિલને વિનવો ! મારા હાથમાં કાંઈ નથી !"

"બધું તમારા હાથમાંજ છે !"

"એટલે આપણે બંનેએ અહીંથી છાનાંમાનાં સટકી જવું ગાંધર્વવિવાહ કરી રસ્તે પડવું ?"

"હું એમ કયાં કહું છું !"

"તો પછી તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ શું ? તમારા લગ્નમાં તમારા તાત આડા આવે છે ત્યાં સુધી મારી હા શા કામની અને મારી નાએ શા કામની ? લ્યોને મારી તો ઘણીએ હા છે પણ લગ્ન છે કયાં ? પુરૂષપ્રયત્ન તમામ નકામો છે ! પ્રભુએ જે ધાર્યું હશે તેજ પાર ઉતરશે ! તેની મરજી વિના મારાં તમારાં પાનાં કદી પણ જોડાશે નહિ ! જ્યારે પરમાત્મા તમારા પિતાજીના હૃદયમાં ઉતરશે અને એમની બુદ્ધિ વિશુદ્ધ કરશે કે તરતજ પછી તમારા લગ્નની વાત થશે; નાહક તમારા મામા અને મા ફાંફાં મારે છે; જે કાંઇ કરશે તે તમામ છુટી પડશે !"

"જ્યાં મૂળમાં પાયો કાચો છે ત્યાં પછી બીજાની શી વાત કરવી ? તમારૂં મનજ જ્યાં અસ્થિર છે ત્યાં અન્યને શો દોષ દેવો !"

" કુંદન તમે ફક્ત જેમ આવે તેમ બોલ્યાજ કરો છો! બધો વાંકનો ગાંસડો મારા માથે મૂકો છો?"

" બધો વાંકજ તમારો છે! માંડ માંડ મારૂં નસીબ સુધરતું જાય છે ત્યાં હવે તમે આડા થતા જાઓ છો! મામાના મનમાં હરિ ઉતર્યા અને જ્યારે તમારી મરજી મામાએ જાણવા માંડી ત્યારે તમે માનમાં ભરાયા! ભમરા તોલમાં આવ્યા!"

" હવે જેટલું તમારે કહેવું હોય તેટલું બધું કહી દો! આટલી મોડી રાતે તમે અહીંઆં મારી સાથે લડવા આવ્યાં છો કેમ? લડો, લડો, તમે નહિ લડો ત્યારે પછી મારી સાથે બીજું કોણ લડશે?"

" હવે હું તમને છોડવાની નથીજ! જ્યાં જ્યાં તમે જશો ત્યાં ત્યાં હું તમારી પાછળજ આવીશ."

" ઓહો એટલુંજને!"

" કેવા કઠણ હૈયાના મારે તમને કહેવા? વજ્રથીએ કઠોર અને ઢોરથીએ નઠોર!"

" અરે ઢોર કહો ચોર કહો જેમ કહેવું હોય તેમ કહો; બધું સાંભળવાને હું તૈયાર છું! અત્યારે તમારા મકાનમાં છું એટલે હું તમારો છું!"

" એવી જીભની સાકર નકામી ન વાપરશો! મારા જેવી બાળી ભોળીને નકામી ફોસલાવશો નહિ! હું તો તમને સારી રીતે ઓળખું છું, હો."

" વેઢે વેઢે વાંકા દીસો કાળજડામાં કાતી;
પ્રેમ લગાવી પુરી પાંજરે પ્રેમી કહું કે ઘાતી."

“ અરે ઘાતી કહો, કસાઈ કહો, જે કહેવું હોય તે કહો. પાંચ પચીશ ગાળો ભાંડવી હોય તો તે પણ ભાંડી લ્યો ! વ્હાણું વ્હાશે કે તરત જતો રહીશ. ફરી હાથમાં નહિ આવું ! ”

“ હું તો તમારાથી હારી ! તમને સહસ્ત્ર જીભવાળો શેષ ના પહોંચે તો એક જીભવાળી હું તેનું શું ગજું ? ધુતારા તમને ન ધુતાય ! ”

“ માંછલી ઝાલી કણેક લગાવી જાળ પસારી ઝેરી;
જાદુગરી કરી જબરી જકડી વાલમ કહૂં કે વ્હેરી. ”

“ અરે વ્હેરી કહો, દુશ્મન કહો, જે કાંઈ જીભે ચડી આવે તે બધું કહો ! ”

“ ચક્રવાક અને ચક્રવાકીના વિયોગનું દુ:ખ ન ફીટયું તો પછી સૂર્ય ઉગ્યો તે શા કામનો ? પતંગીઆની આંખે દીવો ન દેખાયો તો દીપક પ્રગટયો શા કામનો ? ચકોરને દેખા ન થઇ તો ચંદ્રીકા શા કામની ? સુગંધના લોભી ભમરો પાસે આવ્યા નહિ તો કમળ ખીલ્યું શા કામનું ? ચાતકની ત્હાયંના પૂરી ન થઈ તો પછી વરસાદ ગાજી ગાજીને વરસ્યો તે શા કામનો ? તેમ મારા મામાએ તમને અહીં તેડાવ્યા, તમારો અભિપ્રાય માગ્યો અને જ્યારે તમે ના પાડો તો પછી તમારૂં આવવું શા કામનું ?”

“ હું કયાં કહું છું કે મારૂં આવવું કામનું છે ? હમણાં વ્હાણું વાશે કે તરત બગલમાં પોટકું મારી હું મારા રસ્તે પડીશ !”

“ રસ્તે પડવું એમ સસ્તું પડયું હશે કેમ ? આવા મનના મેલા ન થઇએ ! મારા વ્હાલા આવા ગરજ સવાદી ન થઇએ હો.”

* * * *

" ગરજ સવાદી ન થઇએ મારા વ્હાલા ગરજ સવાદી ન થઇએ;
શરણાંગત કર ગ્રહીએ મારા વ્હાલા ગરજ સવાદી ન થઇએ:-૦
તમ માટે લાજ તજી લોકમાં ગવાણી વ્હાલાં તે વેરીડાં કીધાં;
તેનો બદલોરે શામ સારોરે આપ્યો વણુ વાંકે અબોલડાં લીધાં:-૦
જે તમ માટે મેં સહુ કોઈ મૂકયું તેજ તમે મને મૂકી;
તે અગ્નિ અધીકો મારે અંગે વ્હાલા વેલડી સુકી:-૦
દયારામ.

" કહો હવે કાંઇ કહેવું છે ? "

" કહો તમને કયાં લાજ છે ? "

" હવે અમે લાજ વિનાના ! "

" હા, હા, તમે લાજ વિનાના, આટલું આટલું ખોળા પાથરીને કહું છું; હાથ જોડી જોડીને વિનવું છું પણ કાંઈ તમને દયા આવે છે ? "

" ના, ઘાતકીને દયા ન આવે ! "

" બહુ થયું બહુ થયું મારા મનમોહન બહુ થયું; લ્યો વ્હાલા મારૂં બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો. આ દાસીને જેવી સંભાળી છે તેવી સદા સંભાળજો; આ અંતરને જેવું વરત્યું છે તેવું સદા વરતજો; કુવામાં ઉતારીને વરત ન વાઢશો. "

" વ્હાલી વાતમાં ને વાતમાં ત્રણ વાગ્યા; જુઓ ચંદ્રરાજ પણ અસ્તાચળ ભણી ચાલવા લાગ્યો, તારાગણો ધીમે ધીમે તેજહિન થવા લાગ્યા માટે હવે તમે તમારા અવાસમાં જાઓ!"

" ચંદ્રરાજ, ચંદ્રરાજ! જરા ધીમાં પગલાંથી ચાલ, આમ છેક ઉતાવળો ન ચાલ ! આજનો દિવસ તો મારે આનંદનો છે !"

* * * *

" ચાંદલીયા ચાલીશ માં તું ઉતાવળો,
વ્હાણું વાયાની કરજે ઘડી બે ચાર જો;
ઘણેરે દહાડે ગિરધારી ઘેર આવિયા,
રથ ચલાવતાં કરજે ઝાઝી વાર જો.
ઝાઝારે દિવસની દાઝો મારે ભાગશે,
ઘણે દિવસે મને મળીયા છે કાન જો;
આજેરે આનંદરે મારે અતિ ઘણો,
ઘણું કહી મેં રાખ્યા દઇને માન જો.
બ્રહ્માદીકને શોધ્યા તે તો નવ મળે,
એ પ્રભુ મારે મંદિર લીલા લ્હેર જો;
ઓચિન્તા કયાંથીરે આજે આવિયા,
પધાર્યા છે પ્રભુજી મારે ઘેર જો." દયારામ.

" વ્હાલી આવાં ઘેલાં ન કાઢીએ ! "

" મારા વ્હાલા આપની પાસેથી એક ક્ષણ પણ અળગાં થવું તેના કરતાં મરવું મને ઘણુંજ ઉત્તમ લાગે છે ! " આ પ્રમાણે કહી કુંદન તદ્દન પોતાની સાનભાન ભુલી હીરાલાલને કંઠે વળગી પડી ! હીરાલાલ તેને ઘણાજ સ્નેહથી દાબી ચુંબન ઉપર ચુંબન કરી ધીમે ધીમે કંઠથી અળગી કરી તેનો હાથ પોતાના હાથમાં રાખી મીઠી મીઠી વાતે વળગાડી ઓરડાની બારી પાસે લાવ્યો.

" વ્હાલી કુંદન હંસને સરોવરની પાળ મૂકવી નજ ગમે; મધુકરને કમળથી વિમુખ થવું નજ પાલવે; ચકોરને ચંદ્રથી દૂર જવું અપ્રિયજ લાગે; પણ વ્હાલી સૌ ન છુટકે કરવુંજ પડે;

વખત આવે અળગું થવુંજ પડે; શાણી સમો ભણુવોજ જોઇએ; વિભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખવોજ જોઇએ. હરિને ભજતાં કોઈનીએ લાજ ગઈ નથી. દીનનો બેલી દીનાનાથ છે. શાણી તું સમજુ છે, ડાહી છે, તને મારે શું કહેવું? જગતમાં આપણી અવગણના ન થાય તેમ આપણે વર્તવું જોઇએ. ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે હો, મારી વ્હાલી! વલોપાત કરીશ નહિ હો?" કહી હીરાલાલે છેલ્લું ચુંબન કરી બારીનું બારણું ખોલ્યું અને બારણામાં કુંદનને ઉભી રાખી; તેનો એક હાથ પોતાના ખભે રાખ્યો અને બીજો હાથ હાથમાં પકડી રાખ્યો: કુંદન દયામણું મોં કરી તીરછી આંખે હીરાલાલના વદનકમળ ભણી જોઈ રહી! હીરાલાલ પણ પ્રેમભરી આંખે એકીટસે કુંદન ભણી જોઈ રહ્યો: છેવટે કુંદન સ્મિતહાસ્ય કરી બોલી.

"પ્રિતીનું મોતી કે?"

"જીવનની જ્યોતી?!" હીરાલાલે કુંદનના બે હાથ પોતાના એક હાથમાં લઈ છેવટનું ચુંબન હાથ પર કરી કુંદનને તેના ઓરડામાં ધકેલી એકદમ પોતાના ઓરડાની બારી બંધ કરી પથારીમાં ઉંધું ઘાલી પડયો, અને બડબડયો કે, "પ્રીતિનું મોતી કે જીવનની જ્યોતિ?!"

પ્રકરણ ૪ થું.

ફેશનનો હવાડો કે ભાગ્યનો ભવાડો?

દોહરો.

પંડે જુતિયાં પંડ પર પોતે કરે પુકાર;
તોય સુધારા ખરતગું પુંછ નવ તજે ગુમાર.

અર્ધદગ્ધ મનુષ્યો આગળ પડતો ભાગ જમાનામાં લે તેથી જેનામાં કાંઈ દૈવત છે તેને હાની નથી, બિલાડી ઘરમાં પેસી જાય કે કુતરી રાજભુવનમાં ફરે તેથી બહાર રહેલા ગજેન્દ્રને શી હાની છે? કેમકે અંતઃકરણની દૃઢતાની કસોટી માથે આવી પડે ત્યારેજ થાય છે; અર્થાત્ વાયુ પોતાની પ્રચંડ ગતિથી વાય નહિ ત્યાં સુધી રૂનો ઢગલો અને પર્વત એ બંને વચ્ચેનો તફાવત માલમ પડતો નથી.

આવ્યો જમાનો અવનવો વ્યાપ્યો સુધારો જગતમાં.
નરનારી ઇચ્છાવત્ ફરે તલમાત્ર નહિ કોઈની તમા;
પતિ પિતૃ ભક્તિરહિત જન ચાલે સ્વતંત્ર ચીલા તજી,
તજી ખેસ પાઘડી ધોતીઆં બૂટ કોટ પાટલુન રહે સજી.

જમાનો ફર્યો, દેશકાળ ફર્યો, વિદ્યા વૃદ્ધિ પામી, સ્ત્રીકેળવણી વધી, લક્ષ્મી વધી અને તેથી અંધકાર

ફેલાયો, અંધકારથી મૂર્ખાઈ વધી, મૂર્ખાઈથી અહંકાર વધ્યો, અહંકારથી મૉજશોખ વધ્યો, મૉજશોખથી સુધારો વધ્યો અને સુધારાથી ફૅશન વધી, એ ફૅશનના ફંદમાં કેળવાએલાં પુદ્દાં ધોળે દિવસે અંધ બની આમતેમ અજ્ઞાનપણાથી ભીંતે ભટકાવા લાગ્યાં.

*　　*　　*　　*

ટોપી પાટલુન પહેરે પાડે પાટી પટિયાંની,
બરફ શરબત બીડી આદિ પર ગાઝે છે;
લાજે નહીં લુચ્ચાઈમાં રીતિ નીતિ રાખે નહીં,
ધર્મ છોડી આર્ય આદિ અન્ય ધર્મ આઝે છે.
વર્ણાવર્ણી નહિ કશી કરણી કમશલ જેવી,
નકલ નામર્દ રદ ચીજ ભાગે ઝાઝે છે;
કહે હરદાન સુધરેલા વિફરેલા એવા,
જુવાનીઆ જોઈ મારૂં દીલ ઘણું દાઝે છે. હરદાન

ઉદ્યોગ, કરકસર અને સંતોષ એ ત્રણ ગુણથી આબાદ થયેલા અમદાવાદના ત્રણ દરવાજા આગળના બજારની રોનક કાંક ઓરજ છે. પાનકોરનું નાકુ અને ત્રણ દરવાજા એ બેની વચ્ચે આવેલા બજારની દુકાનોની સાહ્યબીની તો બલિહારીજ છે. પાનવાળા, સાબુવાળા, દવાવાળા, ચશ્માવાળા, નારંગીવાળા અને કીતાબવાળા પુરાણા નામીચા અને સાહસિક દુકાનદારોની દુકાનોની બહાર અને ધમાલ રસ્તે ચાલતા રાહદારીઓના મગજને પણ ઉથલાવી–ધમધમાવી નાખે છે. છાપામાં છપાતી અને પંચાંગમાં વંચાતી ચશ્માવાળા ચુનીલાલ, દવાવાળા ડાહ્યાભાઈ અને ડાયરી કીતાબવાળા હરગોવનદાસ એ ત્રણ દુકાનદારોની દુકાનોની ખુબી તો કાંક ભારીજ છે અને ન્યારીજ છે.

ત્રણ દરવાજાના બજારની બહાર અને શોભા વધારનાર આ ત્રણ દુકાનદારોની જાહેર ખબરજ છે. આખો દિવસ ગાડી ઘોડાની દોડધામ, સાઇકલના સપાટા, મોટરકારના ઝપાટા અને વિકટો-રીઆની આવજાવ ત્રણ દરવાજાના બજારના રસ્તા પર સારી રીતે થઇ રહે છે. એદલજી કોન્ટ્રાકટરની દુકાન પણ સદર બજા-રમાં આવેલી છે. પ્રસ્તુત નવલકથાની સુધરેલ નાયકા કેસરનો વર મી. જયન્તીલાલ પણ આ દુકાનમાંજ કલાર્ક તરીકે રહેલો છે. એદલજી કોન્ટ્રાકટર ઘણોજ પરગજુ, ભલો અને કદરદાન પારસી ગૃહસ્થ હતો. નગીનાવાડીમાં તેની સાથે આપણા જય-ન્તીલાલને ઓળખાણ થઇ હતી. એક બાજુ તરીકે કોન્ટ્રાકટર સાહેબની ઓળખાણ જયન્તીલાલને નીવડી હતી. આ સખી દીલનો પારસી કોન્ટ્રાકટર જયન્તીલાલને દરમાસે પચીસ રૂપી-આનો દરમાયો આપતો હતો. આખુ પારસી કુટુંબ જયન્તીલાલ ઉપર સારી રીતે દયાભાવ દર્શાવતું હતું અને વખતો વખત તેને ઇનામ અને ભેટથી નવાજતું હતું. જયન્તીલાલની સાદાઇ, ભલાઇ, પ્રમાણિકતા, વિદ્વતા અને નેકીથી એદલજી શેઠ ઘણાજ તેના પર પ્રસન્ન રહેતા હતા. શેઠનાં બાનુ શીરીનબાઈ અને દીકરી પરીન પણ ઘણાજ હેતથી અને ભાવથી જયન્તીલાલ સાથે સારી રીતે વર્તતાં હતાં. જ્યારથી દુકાનમાં જયન્તીલાલની કલાર્ક તરીકે નિમણુંક કરવામાં આવી હતી ત્યારથી તે આજની કારકીર્દિ સુધીમાં શેઠની સંપત્તિમાં ઘણોજ મોટો વધારો થયો હતો; અર્થાત્ પનોતાં પગલાંનો ભાગ્યશાળી નોકર જયન્તીલાલ કોન્ટ્રાકટર સાહેબના કુટુંબમાં મનાતો હતો.

અત્યારે જયન્તીલાલ દુકાનમાં પોતાના બે ચાર મિત્રો સાથે વાર્તાવિનોદમાં ગુંથાયો છે. શેઠ પણ ઘેર આગળ કાંક કામ હોવાથી આજ રોજ હમેશ કરતાં બે કલાક વહેલા ઘેર ગએલા છે. કોન્ટ્રાકટર સાહેબની દુકાનમાં જયન્તીલાલને સુખી થએલો જોઈ તેના જુના વિચારના મિત્રો ઘણા રાજી થયા છે અને નવિન વિચારવાળા મિત્રો તેને ઠેકાણે પડેલો જોઈ અદેખાઈથી બળીને ખાખ થઈ ગયા છે. અત્યારે જે વાર્તા વિનોદમાં જયન્તીલાલ તેના મિત્રો સાથે ગુંથાયો છે; તે વાર્તાવિનોદ ઘણોજ જાણવા લાયક અને મનન કરવા લાયક છે.

" મી. જયન્તીલાલ સુધારા અને ફૅશનમાં આગળ વધતા જમાનામાં લોકોને રાજ્ય તરફથી ઘણા પ્રકારની છુટ મળેલી છે. છુટનો ઉપયોગ હદ બહાર થવાથી આર્યપ્રજાની અત્યારે અર્ધદગ્ધ સ્થિતી બનેલી છે. છુટાપણામાં ઉડતા છુટા અર્ધદગ્ધ સુધારકોએ સનાતન ધર્મનો સદંતર નાશ કરવા માંડેલો છે. અત્યારે આપણે જે કાંઇ શોષવું પડે છે તે ફકત ધાર્મિકજ્ઞાનની ન્યુનતાને લીધેજ શોષવું પડે છે. "

" માણેકલાલ તમારૂં કહેવું વાસ્તવિક છે, છુટાપણાનો ઉપયોગ આર્યપ્રજામાં ઘણીજ આડી રીતે થાય છે. કોઇ માણસ દેવાળું કાઢીને કોઇને પૈસા ન આપે તો તેને પણ છુટ મળે છે. પૈસા હોય ને ખર્ચ કરવા શક્તિ હોય તો ગુન્હામાંથી બચવાની પણ છુટ મળેલી છે. ના ખપતી ચીજો હોવા છતાં દારૂ પીવો તથા અભક્ષ ખાવું તેની પણ છુટ મળેલી છે. સ્ત્રીએ પોતાની ખુશીથી નગરનાયકાની દુકાન ઉઘાડી બેસવું હોય તો તેને પણ

છુટ છે. ધણી જીવતાં છતાં તેનું ઘર ન માંડવું હોય તો તેની પણ છુટ છે. ધણી અને માત પિતા સમક્ષ પરપુરૂષ સાથે કોનસર્ટ નિમિત્તે છચોક સ્ટેજ પર રંગરાગ ગમ્મત કરવી હોય તો તેની પણ છુટ છે. સ્ત્રીએ નિર્લજ થઈ ફરવું, જેમાં તેનો ધણી મોટાઈ માની ફરે તેની પણ છુટ છે. ગમે તે નીચ જાત હોવા છતાં ઉંચમાં ફરે તેની પણ છુટ છે. મિજલસપાર્ટિમાં ઉંચમાં ઉંચ જોડે નીચમાં નીચ આવીને બેસે તો તેની પણ છુટ છે. રસ્તે જતાં ઢેડ ભંગીને અડવાથી આભડછેટ ના ગણવાની પણ છુટ છે. રંડાએલ બાઇડીને ગર્ભ રહે તો તે ઉઘાડી રીતે જણી મૂકી જવાનાં આશ્રમ ખુલ્લાં હોવાથી તેની પણ છુટ છે. પોતાના માબાપના નામ પર પાણી ફેરવી બીજા સાથે પુનર્લગ્ન કરે ને માબાપ જોઈ રહે છતાં બોલી નજ શકે તેની પણ છુટ છે. આ પ્રમાણે જેને જેમ ફરવું હોય તેમ ફરવાની આ જમાનામાં વગર હરકતે છુટ છે."

"મી. ભવાનીશંકર! આ તો જમાનો ફર્યો અને તેની જોડે લોકો પણ ફર્યા અને લોકો જોડે તેમની રીતભાત તથા ભાગ્ય પણ ફરવા લાગ્યું! અગાડી મુસલમાની રાજ્યમાં પુરૂષ રૂપીઆથી તે બે ત્રણ રૂપીઆની કીંમતની સાદી પાઘડી, જાડાં ઢીંચણ સુધીનાં ધોતીઆં અને ખાદી તથા માદરપાટની બંડીઓ અને અંગરખાં પહેરતા; સરકારી નોકરીવાળા જરા તેથી સારો પહેરવેશ પહેરતા. અડધા રૂપીઆનો પગરખાં જોડો દોઢથી બે વરસ પહોંચાડતા—આ હિંદુઓનો પોશાક હતો. મુસલમાનો તેથી જરા ઝીણી પાઘડી, માદરપાટનો સુરવાળ તથા અંગરખું

ને પહેરણુ પહેરતા. રાજ્યના માનીતા કસબી પહેરવેશ વાપરતા હતા, પણ તેનો ખર્ચ ઘણો કમતી હતો. મુસલમાનોની ઓરતો ઓઝલમાં રહેતી તેથી તેમને બહાર ઝાઝું ફરવાનું નહિ એટલે મલાજાનો સાદો તથા સસ્તો પોશાક વપરાતો. હિંદુ સ્ત્રીઓ જાડાં છાયલ, સાધારણ કાંચળી વિગેરે વાપરતી. બે જોડ લુગડાં દોઢ વરસ પહોંચાડતાં હતાં. રાજ્યના ડરે હિંદુની સ્ત્રીઓ બહાર છુટથી ફરી શકતીજ નહોતી. આ હાલત હાલ જે ગામડીઆ ભોગવે છે તેજ શહેરીની હતી અને અત્યારે જુઓ કેટલો બધો ફેરફાર ?!"

મી. વામનરાવ! તે વખતે પરદેશી કાપડ જુજ આ દેશમાં આયાત થતું હતું. મુસલમાની અમલ બદલાતાં જરાતરા જાડા કપડાની ઝીણાશ દાખલ થતી ગઇ. પાઘડીઓ કસબી તોરાદાર અને સ્ત્રીઓના વાર તહેવારના પોશાક સૂતરાઉ જોડે રેશમી વપરાવા લાગ્યા. મુસલમાની અમલ ઉતરતો ગયો, બાદ અંગ્રેજી રાજ્યની શરૂઆતમાં ખાદી અને માદરપાટની જગ્યાએ જગન્નાથી તથા ઝીણી મલમલ દાખલ થઇ. પુરૂષ ઝીણાં એટલે હાલના જમાનામાં જે ઝીણાં કહે છે તેવાં નહિ; પણ ચાળીસ નંબરના સૂતરનાં ધોતીઆં પહેરતા થયા. જગન્નાથીનું અંગરખું જરા છેડે કસબનો દુપટ્ટો, દક્ષિણી કે પિશોરી જોડા, માથે પંઠણની બનાવેલ તોરાદાર પાઘડી બાંધતા થયા, પણ તેનો ખર્ચ ઘણો થોડો હતો. આ પણ શ્રીમંતનોજ પોશાક સમજવો. ગરીબ વર્ગનો જેમનો તેમ માદરપાટ અને ખાદીનો હતો. સ્ત્રીઓની છીદ્રીઓ ઝીણી થઈ. વાર તહેવારે રેશમી કસબીકોરનાં બાંટ

નાંમનાં વસ્ત્ર થયાં. કાંચળીઓ પર જરાતરા કસબ ભરાવાનું થયું, છતાં તેમને પોતાની સુંદરતા જે તેમને નાં ઓળખતા હોય તેવા અન્ય ઉત્તમ સંભાવિત પુરૂષોને દેખાડવાનો હાલના જેવો રિવાજ નહોતો, ને જેને તે પોતે દેખા આપતી તેમના સાથે ઉછરેલજ હોય, તેથી વધારે ટાપટીપની ગરજ રહેતી નહોતી; તેથી ટુંક ખર્ચમાં નભતું; પણ દરેક રીતે સુધારો થતાં દર પાંચ પાંચ વર્ષમાં ફેર થતો ચાલ્યો, જે આગળ તો પચાશ વરસમાં પણ ફેરફાર થતો નહીં તેની મોકાણમાં આ બધી ટાપટીપ અને ફૅશનનો ડાટ વળ્યો!"

"જયન્તીલાલ! હવે તો દશ વર્ષના છોકરા ટોપી બેડોળ ઘાટની દરજી પાસે શિવડાવેલ જુજ કીંમતની પહેરતા થયા. સ્ત્રીઓનાં કપડાં ઉપર સોના રૂપાના તાર વધવા માંડ્યા; ધીમે ધીમે કબજા થયા; પ્રથમ બાંહ્ય વિનાના કબજા થયા, બંડીનાં પેરણ થયાં; પરદેશી સુશોભિત કાપડની આયાત વધતી ગઈ. ધન ઓરડામાંથી ઓટલે ને પછી બજાર સુધી પહોંચી ગયું. જેટલું જુનું તે બધું ઢેમફૂલ થયું. અંગરખાના કોટ થયા, ધોતીઆનાં પોત ઝીણાં થતાં ગયાં, તે હાલ તરત એટલે સુધી ઝીણાં થઇ ગયાં છે કે તે પહેરી જો નાહ્ય એટલે શરીર ભીનું થયે શરીર પર વસ્ત્ર છે કે નહીં તે નાજ પરખાય. આ ઉત્તમતાનું પોત ધોતીઆનું ગણાતું થયું; પેરણ જઈ ખમીશ થયાં, બાંહ્ય વગરના કબજા જઇ વેસ્કોટ થયા; તેમજ જરા અંગ્રેજી આવડે તો પૂરતો અંગ્રેજી ડ્રેસ જોઇએ, એમ ગણી ધોતીઆં જઈ પાટલુન થયાં-બૂટ થયાં, ને જોડા ગયા. સારા શ્રીમંતને આગળ જે એક દક્ષણી

જોડે એક રૂપીઆમાં વર્ષ નભતું તેને હવે બાર રૂપીઆની ત્રણ જોડા વપરાતી થઈ, છતાં પણ પહેરવા કરવામાં જે તેમાં સુગમતા હતી, તે આમાં ના મળી. ટોપા જઈ ટોપ થયા; ને ટોપ ગયા ને છત્રીઓ થઈ, ટોપીઓ જઈ હેલમેટો થઇ. દુપટ્ટા જઈ લાકડી થઇ, જો કે હજુ તે બરાબર નથી થઈ પણ થવાની રાહ પરજ છે. છેલ્લાં પાંચ વરસમાં તો અંગરખાવાળો શહેરી ભાગ્યેજ નજરે આવે છે. ધોતીઆદાસ તો હજુ હાજર છે, પણ અંગરખાદાસ બહુ કમી છે. દેશી ઘાટના જોડા ઘણે જુજ ભાગે ગરીબોમાંજ છે. બાકી શ્રીમંતાઇનો વર્ગ તેને અડતો પણ નથી. એક ગૃહસ્થ વીશ વર્ષ પર એક પુરૂષ ૧૦ થી ૨૫ નાં લૂગડાં પહેરનાર ગર્ભશ્રીમંત ગણાતો; ત્યારે હાલ લેભાગુ શ્રીમંતાઇનો ડોળ ધરાવનાર પણ પચાશ રૂપીએ પૂરૂં કરી શકતો નથી; કેમકે એક કોટ શિવડાવતાંજ રૂપીઆ ૧૫ થી ૨૦ નો ખર્ચ થવા જાય છે; તેમ પાંચ સાત રૂપીઆ તો પહેરવાના જોડા પાછળ ખર્ચ થાય છે, પછી તેના પાછળ સ્ટોકીંગ તો જોઇએજ, સાધારણ માસ્તરીઆમાં ત્રણ આનાનાં મોજાં છ ઠેકાણે ફાટેલ હોય ને ત્રણ થીગડાંવાળા બાર આનાના ઘસાઈ ગએલ જોડા હોય છતાં પણ બૂટ મોજા નામ ધારણ કરાવી ફરવું જોઇએ—આવો ભપકો હાલમાં ચાલ્યો અને દેશ બધો ફૅશનમાં મ્હાલ્યો !"

"ભાઈ માણેકલાલ ! વખત જતાં સ્ત્રી પોશાક પણ ફરતો ગયો. છેલ્લા જમાનામાં એટલે આજથી વીશ વર્ષ પહેલાં ઓશવાળ શેઠાઇનો હક ધરાવનાર હોય એમ જણાતા. જે ઓશવાળ પહેરે તે ઓશવાળી ઘાટ ગણાતો હતો. કાપડ વેચનાર ઓશ-

વાળી કાપડ કહે તે વધારે કીંમતે ખપે તે જઇ હાલ નાગરી ઘાટ વખણાતો થયો છે. ધીમે ધીમે સ્ત્રીઓને અન્ય પુરૂષોમાં ફરવાનો રિવાજ વધ્યો જેથી જેમ દુકાનદારી અખંડ સૌભાગ્યવંતીઓને પારકા પુરૂષો પસંદ કરે તેમાંજ તેમનું સાર્થક રહેલ છે, તેમજ હાલ દરેક સ્ત્રીને જાહેરમાં ફરવું ને તેથી તેમને જોનાર પ્રેક્ષકો તેમના તરફ વધારે જુએ તેમાંજ અહો ભાગ્ય સમજવાનું રહેલ છે; તેથી તે તરફ ટાપટીપ કરવાની વધી છે. કાંચળીઓ જઇને ચોળીઓ થઇ, ને તે પાછળ પોલકાં થયાં છે. છીદ્રી છાયલ ગયાં ને ગવન થયાં, સાળુ ગયા ને સાડીઓ થઇ, કસબની કોરો ગઈ ને ઝુલોની લહેર લટકતી થઇ. ભાટ બ્રાહ્મણીઓ તથા ઘાંચણોને સોંપી કસબી બનારસી સાડીઓ પહેરવા માંડી; દશકામાં તે ગમાર ઘાટ ગણાઇ ઝીક ટીપકીથી ભરેલ કોરની રેશમી સાડીઓ દાખલ થઇ છે, હવે તે પણ નાબુદ થવા આવીછે. આગળ મશરૂના ઘાઘરા તથા ઘણા શ્રીમંતને ત્યાં કીનખાપના ઘાઘરા હતા તે ગયા ને ગવન છીંટના થયા, પણ તેમાંથી શરીર બહાર ન જણાતાં ખૂબસૂરતીની મહત્તામાં ખામી જણાતાં ઘણા ભાગે તો તે પહેરવાનું નાબુદ થતું ગયું; છતાં બહાર જતાં જરૂર પડયે મલમલ સેનાના ઝુલવાળા ઘાઘરા દાખલ થતા ગયા. આગળ સ્ત્રીનો પોશાક ફાટે તુટે તારકસબ લેનાર પોળમાં ફરતા હતા, તેમનો ધંધો નાબુદ થયો; કેમકે સોના રૂપાના તારનું નામ રહેલજ હોતું નથી, તો પછી તારકસબવાળાને મલવાનું રહેતું નથી. શિયાળામાં કીનખાપ હતો તે ગયો ને બનાતો થઈ અને તે ધીમે ધીમે જતાં કાશ્મીરો, કોટીન વીગેરે જાતો દાખલ થઇ.

ઉનાળામાં પગે ત્રણ આનાની મોજડીઓ કોઇનેજ પહેરવા મળતી, તે જગ્યાએ ગૃહસ્થ ગણાતામાં સપાટ તથા સુધરેલ ગણાતામાં પાંચથી દશ રૂપીઆના લેડી બૂટ દાખલ થયા. માથે ધુપેલ વપરાતું તે જઈ ઉઘાડું માથું રાખવાનો ચાલ વધવાથી પોમેટમ કોસ્મેટીક વીગેરે પૂર્ણ ધર્મ સાચવવાની ચીજો વપરાવા માંડી; છોકરાઓનાં ઝભલાં ગયાં ને ફ્રૉક થયાં. પગે મોજાં પણ ઘણેક ઠેકાણે થયાં. આ પ્રમાણે ફેશનનું ધોરણ જમાનામાં ચાલવા માંડયું !"

"જયન્તીલાલ! આગળ પુરૂષ પહેરવેશમાં કોટમાં ભારે સોનાની કંઠી, આંગળીએ વેઢ વીંટીઓ, હાથે કડાં, કાંડે પોંચીઓ, શ્રીમંતો પહેરતા. છોકરાને કેડે રૂપાની સેર, પગે રૂપાની કલ્લીઓ, કોટમાં હાલરી કે દાંતીઆં, સ્ત્રીઓ હાથે હાથી દાંતનો ચૂડો, જેની શક્તિ હોય તો તે સોને મઢતાં, ગરીબ વર્ગ રૂપે મઢતો. પગમાં નક્કર ચાંદીનાં અસલી પોલાં કડલાં, કોટમાં કાળીગાંઠી પાટીઆં, આ પહેરવેશ હતો. ધીમે ધીમે બદલાતાં હાલ તરત પુરૂષમાં આંગળીએ હોય તો વીંટી પછી ખરૂં જવાહિરના હોય તો ઇમીટેશન અગર ટેટના હીરાની, બાકી શરીરે છટ નોનસન્સ નકામો બોજો શો? વખતે કોટમાં હોય તો છેડો, પણ ખમીસ કબજાને ગોળ માથાનાં પીળા રંગનાં બટન જોઇએજ. સોનું ના મળે તો ઉપર મઢેલ, તે ના મળે તો ગીલીટનાં પણ જોઇએજ. ઘડીઆળ ચાહે તો ગમે તે કીંમતની હોય પણ તે જોઇએજ. થુંક, લીંટ ને શરીરનો નાશવંત મેલ જેને અડી હાથ ધોવાના તે ખાસ રેશમી રૂમાલમાં ભરી મોં લોવાના રૂમાલ સાથે

ખીસ્સામાં મૂકવાજ જોઇએ. રસ્તે થુંકવાથી નોનસન્સ જણાય, જેથી ગજવામાં રાખવાથી સુઘડતા સાચવવી કે થયું ! છોકરાને હાથે પગે ઘરાણાથી કાંડાં ગળતાં જાય તે ઠીક નહીં છતાં, જંગલીમાં ગણાતાનો હજુ તે બાબત ઘણો ભાગ હોવાથી પગે ગોળ છડા જેને ઠંઠણીઆ કહે છે તે ચાંદીના, કેડે ગજા પ્રમાણે સોના રૂપાની સેર, કોટમાં દાંતીયું, હાથે પાટલી કે કલ્લી પણ ઘણે ભાગે ત્રાંબાના ગાળાપર સોનું મઢેલ તો ખરીજ; આગળ આ રિવાજ નહોતો, પણ હાલમાં તો બધું બજાર ગાળાપરજ મઢેલું છે."

"માણેકલાલ! સ્ત્રીનો પહેરવેશ પણ પાંચ પાંચ વર્ષે બદલાતો ગયો. વીશ વર્ષ પર હાથી દાંતનો ચૂડો હતો, તે નાબુદ થતાં હાલ તો એટલો નાબુદ થયો છે કે ઘણી વખત રાંડતી વેળા હિંદુરિવાજ પ્રમાણે વધેરવા જોઇએ ત્યારે વેચાતી જુના-પુરાણા લેવા શોધવાની દોડાદોડ કરવી પડે છે. લાખ્ખો રૂપીઆની કાચની બંગડીઓ પરદેશથી ઘાટ ઘાટની આવવા લાગી ને વધી પડી. આગળ જ્યારે જે સર્વ વાતે પુર્ણ હોય તેજ સોનું હાથે પહેરે ત્યારે હાલ દેવાળું સાતવાર કાઢેલ હોય, રસ્તે જતાં માગનાર છેડા ઝાલે, ને ગમે તેવા અપવાદવાળાની સ્ત્રી પણ ના મળે તો તાંબાની કરાવી ઉપર સોનાનો ગીલીટ કરાવી પણ સોનાની બંગડી ધારણ કરે કરે ને કરેજ. આથી હાથે તેવી બંગડીઓ, આંગળાની પોલી લાખ ભરેલ કલ્લીઓ, કોટમાં છેડો કે કંઠીઓમાં પણ વખતે મુંબાઇના મંમાદેવીના બજારનો માલ હોય ખરો. પગે કડલાં ગયાં ને જમદા સાંકળાં થયાં, બાદ ગોળ ઘાટ પર મહોટા ચિત્રના ઘણા ઘુઘરાનાં અઠાસીઆં થયાં, તે જતાં

જતાં હાલ સીંધી ઘાટનાં પાતળાં પગે ઝુલતાં રહે તેવાં સાંકળાં થયાં, તે જતાં બગલદાણાનાં દશથી પંદર તોલાના વજનનાં સાંકળાં થયાં છે; આ સાધારણ પહેરવેશ છે. કાને આગળ જેને મળે તે ખરા મોતીની વાળીઓ પહેરતાં, નહીં તો રૂપાના મણકાની વાળીઓ બંધાવતાં પણ દયાળુ રાજ્યના પ્રભાવે પરદેશનો વહેવાર વધતો જતાં ઇમીટેશન મોતી દાખલ થયાં, તેથી હાલ સેંકડે પોણોસો ઉપરાંત કાને વાળીઓ તેજ મોતીની થઇ. સોનાને બદલે રૂપા પર ઢોળ ચડેલ સોનાનો વાળો જે બાહ્લાઇ વાળો કહેવાય છે તે વપરાવા લાગ્યો, ને કાનની બુટનો દાગીનો મચ્ચકણીઆના નામનો થયો. આ પ્રમાણે જમાનો નકલનોજ ચાલવા લાગ્યો. ”

“ જયન્તીલાલ ! પહેલાં સ્વારીમાં ઘણો ગૃહસ્થ હોય તો એકાદ ઘોડો રાખી ચાંદીના દાગીનાથી શણગારતો; બાદ થોડા દિવસે બે બળદની ડમણી કે વહેલ થઈ. મોટા રાજદ્વારી પુરૂષને બેસવામાં ચાર પૈડાની વહેલ તે રથના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે થઇ, બાદ દશ વીશ વરસમાં તે પણ ફરતું ગયું; છેવટે બે બળદની ગાડીની જગ્યાએ ગરીબમાં એક બળદની ગાડી ડમણીયું એક્કા થયા; તેમજ ઘોડાને પણ તેવા ડમણીઆની બે ઉધો પહોળી રાખી જોડવા માંડ્યા, તે ઉંચ વાહન ગણાયું; આ પંદર વર્ષ સુધી ચાલ્યું; બાદ છેલ્લાં વીશ વર્ષ અગાઉ બે ઘોડાની સેજસાજ મ્હોટા ગૃહસ્થોમાં વિલાયતી અગર વિલાયતી ઘાટની ચાર પૈડાની ગાડીઓ થઇ; તે બગીઓ, વિકટોરીઆ, કડકીન, બ્રાઇટન, બ્રુમ અને લેન્ડો ગાડીના નામથી ઓળખાવા લાગી.

બળદની ગાડીઓ રથ અને માફા દિવસે દિવસે કમતી થતા ગયા; ને ઘોડાના ટાંગા એક્કા વધતા ગયા. એક્કા પછી છેલ્લા દશ વર્ષમાં ડાકીયાટ ડૉકકાર થયાં; તે પણ બે ત્રણ વરસમાં બદલાઇ સીગરામ થયાં; ને છેલ્લાં પાંચ વરસમાં એકદમ તીડ ઉભરાય તેમ ગાડીઓ વધવા માંડી, છેવટે ટ્રાઇસીકલો ચાલવા માંડી; તે પણ સુધારામાં પસંદ ન આવી તેથી બાઇશીકલો ચાલવા માંડી; બાઇશીકલો પહેલાં વકીલ, બારીષ્ટર અને દાક્તર વર્ગમાં વપરાતી હતી, તે હાલમાં દરેક કોમમાં અર્થાત્ ભંગીઆથી માંડીને છેક અમલદાર અધિકારી સુધી ભાડાની અને ઘરની બની ઘેર ઘેર વપરાવા લાગી, અને જોડે ભાડે પણ મળવા લાગી. છેલ્લાં પાંચ વરસથી મોટર ગાડીઓ પણ દાખલ થઈ ફરવા લાગી; જો કે તેની કીંમત ઘણીજ વધારે હોવાથી તે સર્વત્ર પ્રસાર પામી નથી; છતાં પણ શેઠીઆ મંડળમાં તે વપરાવા લાગી છે.”

“ભવાનીશંકરભાઈ! પહેલાં વાંસની લાકડીઓ ઘરડા બુઢ્ઢા અને માંદા માણસો હાથમાં ઝાલીને ફરતા હતા, અને સીસમની રૂપાની ખોળીદાર લાકડી ગૃહસ્થ લોક ઝાલતા. હવે તેમાં પણ જમાનાનો ફેરફાર થવાથી છેલ્લાં વીશ વર્ષ પર ગેડીદાર પરદેશી ઘોડા આવ્યા, તે માસ્તર વર્ગે ગ્રહણ કર્યા; શેઠીઆવર્ગમાં તે પેઠા નહિ. પોલીસ વર્ગે શીંગાપોરી નેતરની પાતળી સોટીઓ ગ્રહણ કરી; રહેતે રહેતે વકીલ દાકતર અને માસ્તર મંડળમાં મલાકા કેઈનના ડંડા દાખલ થયા. માસ્તરીઆ વર્ગના પણ કેટલાક શોખી લાલાઓ માથે બેંગલોર કેપ કે દક્ષણી પાઘડીનું ખોખું, પગમાં દશ થીગડાંના બૂટ, ચુંથરાં લટકેલ મોજા, ગળે છ ઠેકાણે ઉધઈ

લાગેલ શુક્રવારમાંથી લાવેલ ગલપટો, બાર આને વારની કાશ્મીરનો અગર બજારમાં જુનો સોલજરનો ઉતરેલ આખો બાર આનાનો ગરમ કોટ ધારણ કરી હાથમાં મલાકા કેઇનનો ડંડો રાખી હુમબી નવાબ ભરૂચકે, એની માફક જેન્ટલમેન બની ફરવા લાગ્યા. હવે ઉંચા વર્ગમાં પ્રથમ વિલાયતી લાકડીઓ દાખલ થઇ, અને બાદ જુદી જુદી પચરંગી સોટીઓ આવી અને પચરંગી પ્રજામાં દાખલ થઈ વપરાવા લાગી."

"મી. માણેકલાલ! ખાવા પીવામાં પ્રથમ નદી તથા કુવા અને વરસાદથી ભરાએલાં ટાંકાં તથા તળાવનાં પાણી હતાં. પૌષ્ટિકમાં દૂધ હતું. ગાય ભેંસ જાનવર રાખવાનો મૂળથી હિંદુમાં રિવાજ હતો. હલકી વર્ણ બકરીઓ દૂધ સારૂ રાખતા હતા. રોજનો ઉત્તમ ખોરાક દાળ ભાત રોટલી અને શાકનો હતો. બાજરીના રોટલાનો મૂળ રિવાજ વધારે હતો. હવે દિવસે દિવસે જમાનો ફરતાં સર્વ બદલાઈ ગયું. પીવાના પાણીમાં ચકલીના બંબાનું પાણી થયું; તે પણ મ્યુનીસીપાલ ઈજનેરોની મુનસફી પ્રમાણે મીટરથી મળવા લાગ્યું. દૂધ પણ ભેળસેળ મલાઇ વગરનું પાણીવાળું સપરેટનું મળવા લાગ્યું. ખોરાકમાં પણ જમાનાનો અદ્દભુત ફેરફાર થયો. ચ્હા પાણી, કોફી, બીસ્કુટ, ડબલરોટી, હીંદુઓના ઘરમાં વપરાવા લાગ્યાં; જોડે સોડા અને લેમનનાં પીણાં પણ પાણી તરીકે પીવામાં વપરાયાં. આઈસક્રીમ, બ્રાન્ડી અને શરબત પણ વપરાવા લાગ્યાં. બાજરાનો રોટલો ખાસ અમદાવાદવાસીમાં હલકો ખોરાક ગણાતો થયો; પહેલાં સવારમાં પૌષ્ટિક ખોરાક તરીકે દૂધ અને બાજરીનો રોટલો ઘી સાથે

ખવાતો હતો; અગર દૂધ વગર ઘી ગોળ સાથે ખવાતો હતો; તેને ઠેકાણે હાલમાં ચ્હા, કોફી અને બીસ્કુટ વપરાવા લાગ્યાં. અગીયાર બાર વાગતા ત્યારે દાળ ભાત રોટલી તથા અથાણું વપરાતાં હતાં, તેની જગ્યાએ એકલાં દાળ ભાત અને શાક ભાજીમાં ગરમ તેલ મરચાવાળાં શાક તરકારી વપરાવા લાગ્યાં; સાંજે ખીચડી શાક દૂધ, ભાખરી વગેરે ખવાતાં હતાં; તેની જગ્યાએ હાલમાં ચાહ, ડબલરોટી, કેક, બીસ્કુટ અને બ્રાન્ડી વપરાતાં થયાં. પહેલાં ગૃહસ્થ તથા ગરીબનો ખોરાક ખાસ કરીને જે અનાજનો હતો તેની જગ્યાએ હાલમાં મનપસંદ ખોરાક વપરાવા લાગ્યો. ફકત ઘી દૂધ તથા શાક ભાજીમાં ઉત્તમ અધમ અને મધ્યમતાનો તફાવત ચાલુ આવતો થયો. નીચ અને ઉંચ બધી જગ્યાએ ડુંગળી, લસણ, બ્રાન્ડી, બીસ્કુટ અને ડબલરોટી પાંઉ વગેરે વગર આભડછેટે વપરાતાં થવા લાગ્યાં."

"મી. વામનરાવ! હવે તો મોટાં મોટાં ભાષણોનો રિવાજ વધ્યો છે. માનપત્રો, દિલાસાપત્રો અને ઇવિનીંગ પાર્ટીઓનો રિવાજ વધ્યો છે. કોઈના મૃત્યુ વખતે ઘણી જગ્યાએથી દિલાસાપત્ર લખાય છે, પણ લખનારને ઘેર ખાનગી તપાસ કરશો તો તે કેટલા દિલગીર છે તે જણાશે. ભાષણોમાં વકતા કેટલાક પૈસાની લાલચવાળા હોય છે. કેટલાક તેમાં મોટું નામ મેળવનાર હોય છે. આવા મેળાવડામાં લાકડીદાસો ઘણા ભરાય છે, તેમ દુપટ્ટાદાસો પણ ભરાય છે. મરો ફકત દુપટ્ટાદાસોનો છે. લાકડીદાસો તો આગળ બેસવામાંજ તથા તાળીઓ પાડવામાંજ તથા લાકડી ખખડાવવામાં મોજમઝા માને છે; પણ

વખત આવ્યે ધન ઓકવાનું આવતાં પાછળ ગણુતર વગરના હુપટ્ટાદાસોનાંજ ખીસ્સાં ખોલાય છે, આ પણ જમાનાની મોટાઈજ છે. દિવસે દિવસે મોજશોખ વધી ધનનો ખપ વધ્યો, પરિણામે મોટી ખોટ પૂરી પાડસમાં અસત અધર્મ કરવોજ પડે તથા પાપ વધ્યું. કાયદાની બારીકીથી પ્રપંચ પુષ્કળ વધ્યો, અને એ પ્રપંચથી દિવાની કોરટનાં બારણાં રાત દિવસ ખુલ્લાંજ રહેવા લાગ્યાં; એ દિવાનીમાં ભલા ભલા ડાહ્યા પણ દિવાના થવા લાગ્યા;

* * * *

" દાદી અને વાદી બેને ફેંસલો મળે ન આદિ
એમાં વચ્ચે સાહેદીની પત્તર જવાય છે,
સઈ તણી સાંજ ને મોચીનું વ્હાણું મટે નહી
મુદતની મોકાણુ તે એવીજ ગણાય છે;
વર મરો કન્યા મરો ગોરનું ત્રભાણું ભરો
ન્યાયાધીશ વકીલોને મોજ એ મણાય છે,
કહે હરદાન આજ સરકારી રાજ માંહિ
દિવાની કોરટ એ તો દિવાની જણાય છે. "

હરદાન કવિ.

બદ દાનત વધી, ધોળે દિવસે કતલની રાત કાયમ રહી, વૈદ્ય વકીલ ને વેશ્યાનું જોર વધ્યું; તે સાથે રોગ, ટંટા ને ઈશ્કબાજીનું પણ જોર વધ્યું, વ્યાપારમાં ધન વધવા લાગ્યું, તેમ આ દ્વારા જવા પણ લાગ્યું. બીજી તરફ અક્કલ આપી ધન લેનાર વકીલો થયા. એકજ બાબતમાં જે પૈસા આપે તેના તરફની વાત ખરી છે કહી બોલે છતાં તેમને જુઠા કોઇ ના કહે તે શ્રેષ્ટમાં

ગણાય; જેમ સોની ઉઘાડે છોગે સોનું ચોરે, પકડાય છતાં ચોરની હારમાં તેને નાજ ગણાય, આ પણ અજબ રંગ ઢંગ છે!"

"મી. જયન્તીલાલ! સ્ત્રીઓ પુરૂષના દાબમાંથી જઇ સ્વતંત્રતાથી વર્તતી થઈ, અર્થાત્ તેમને નગરનાયકાનું ઉપનામ આપવામાં વાંધો નજ ગણાય તેમ તે વધી પડયું. બીજી રીતે ધન વધ્યું, મૉજશોખ વધ્યો, પુત્ર પિતાની આજ્ઞા બહાર થયા, ને પછી દરેક રીતે મદ વધ્યો; મદ વધ્યે અનીતિજ થાય; તેમ થતાં મૉજશોખમાં પ્રજા પડી; તેથી કોઈ કોઇના પર કોઇનો દાબ રહ્યો નહીં, રાજ્ય તરફથી હરકત નહીં; મુરબ્બીપણું તો પ્રજા વંઠી ત્યારથીજ ગયું; જેથી વાંધો નાજ રહ્યો. આગળ ઉંચ નીચના પોશાકમાં ફેર હતો ત્યારે હાલ ઘણે ભાગે સર્વનો સરખોજ થયો છે. આગળના પોશાક જીર્ણ થએ ચાર છ આની વસુલ આવતું તે હાલ જીર્ણ થએ ઉપડામણ ખર્ચ આપવો પડે છે. શાલોની ચાલ છે, પણ આગળ જ્યાં પાંચસોની વપરાતી ત્યાં હાલ દશની અને ચાર પાંચની કાનપુરી વપરાય છે. આગળ સેંકડે પાંચ વાપરતા ત્યારે અત્યારે સેંકડે નવ્વાણું વાપરે છે. આગળ ગૃહસ્થ તથા મધ્યમ વર્ગ ઓળખાતો તેમ હાલ રહેલ નથી. આગળ ગજાવાળાજ અમુક પહેરે તે જતું રહેવાથી સાતવાર દેવાળું કાઢેલ હોય, હજારો જણને છાની છાપ અને ધંધાની ધાપ મારીને રોવરાવ્યાં હોય અને દમમાં ઉજળું એટલું દુધ દેખાડી ધોળે દહાડે વિશ્વાસઘાત કરી ગરદન કાપી હોય; સગાવ્હાલા અને મિત્ર દોસ્તદારોનાં પણ ભોળવી ખીસ્સાં કાપ્યાં હોય; ઘરમાં ઓરવા ના હોય તો પણ ભાડાનાં લુગડાં

લાવી પહેરે અને જેન્ટલમેનના બેટા અને શરાફના બાપ બની બજારમાં ધક્કા મારી ખુશીથી ફરે! દાગીના હુન્નર ઉદ્યોગ વધવાથી ત્રાંબાના સોનાવાળા થયા છે. તેથી આઠ આને સાત બટન સોનાનાં કરીને પણ પહેરવાંજ જોઇએ, તથા ભાડાવાળો પછી રૂવે પણ તરત અજાણ્યાની ગાડી ભાડે લાવી બેસી ફરવું જોઇએ; આવો ઠાઠ વધવાથી કોઇ કોઇથી ઓળખાય તેમ રહેલ નથી. વસવાયાં ઉંચ વસ્તીના ભાગમાં ભેળસેળ રહેતાં થયાં છે. રાજ્ય તરફથી સુખના સર્વને સરખાજ હક્ક છે એ પણ આગળ વધતો સુધારોજ છે.

"મી. માણેકલાલ! હવે તો ફૅશનની ઉધેઇ દરેકને લાગવા માંડી છે. નોકરી ચાકરી ખેતી અને વ્યાપાર તેને પણ ફૅશનના વળા લાગ્યા છે. રાજ્યસુખ સારૂં થયું, વૈભવ વધ્યો, વ્યાપાર રોજગાર વધ્યો, રહેણી કહેણી ભપકામાં થતાં ખર્ચ વધ્યો, આવકો વધી, પરદેશની વિદ્યા કળા દેશમાં દાખલ થઇ; દશ વીસ વરસમાં મુખ્ય ધંધો મીલોનો થયો; તેનો પણ રાફડો ફાટયો; તેથી સોનું વરસાયું; ધન ગણતરમાં રહ્યું નહીં, પણ આટલું ધન વધવા છતાં બજારમાંજ રહેલ છે, દારના બારણા બહાર જઇને ઓરડામાં અંધારાં થયાં છે, તે ફરી અજવાળાં થયાં દેખાતાં નથી; તેથી ઘેર ગયે આખર તો અથડાઇ માથું ફુટે તેજ ઘાટ છે. વરસાદના પાણીની રેલ આવે તે તરત વહી જાય તેમ દેખાય છે, પણ ટાંકાં ભરાતાં નથી. ન દેખ્યાનું દીઠું ને માર મૂળાને મીઠું આવું થાય છે. મા દળે દયણાં ને બાપ ભરાવે ઝોળી તેના દીકરા ગાડીમાં બેસે શું વાત છે થોડી? એજ મીલ-

ધંધાની હથોડીથી જમાનો હાલમાં ટીપાય છે. આજ કાલ હિંદુસ્તાનમાં જ્ઞાનવાન કે મૂર્ખ તમામને માત્ર એકજ મીલ-ઉદ્યોગ છે. વગર ભણેલ, ગણેલ, રખડેલ, મૂર્ખ, વ્યસની કે રખડપટ્ટીઓ નીવડેલ હોય, પણ જો મીલએજન્ટની જાતનો યા તો સગો હોય તે તો મોટી પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરી જીંદગીને ખરો ભાગ અભ્યાસમાં ગાળ્યો હોય તેવા કરતાં પણ વધારે લાયક ગણાય છે. જરા પાટલુન કે કોટ પાઘડીનો ભપકો સુધારી બેઠો કે તે મોટી રકમો હાથ કરવાનો હકદાર થઈ તે હારમાં બેસી જવાનો, પણ ઘણે ભાગે શેઠીઆનો સગો કે દેવાળુ કાઢેલ શેઠીઆને પારકા નામે મતા મંડાવી ધંધો ચલાવવાનો અક્કલનો બારદાન કે જેને ગામમાં ઘર નહિ અને શીમમાં ખેતર નહિ એવો હોય કે ન્યાતનો જાતનો હોય તોજ આ લાભ પામેલો હશે છતાં તે પણ ઉદારતાથી આવી રીતે પૈસો પેદા કરે તે ઉપર જણાવેલ વિદ્વતાવાળો સંગ્રહે તેમ સંગ્રહે નહીં, પણ એમાંથી અમુક ટકા તો ખાસ દર મહીને હૅાટલમાંજ વાપરવાનો. સેંકડો બાઇશીકલોનો સપાટો, સેંકડો ગાડીઓનો ઝપાટો, સેંકડો સોડા લેમનની બાટલીઓનો ભડાકો, સેંકડો ગંધાતા પાણીની શીશીઓનો ઉઠાવ એ પણ આ ધંધાના ધનનીજ બરકત છે. શહેરના રહીશો તેમજ પરગામથી હુન્નર અર્થે આવેલ તેમને પણ આજ ધંધો પોષણુ આપનાર થઇ પડેલ છે. સેંકડો ભણવાથી કંટાળી ગએલ—નાશી જનાર રખડાઉ છોકરાઓ, મેટ્રીકમાં નાપાસ થનાર જુવાનીઆઓ પણ જો આ ધંધો ના હોત તો નોકરી મેળવી સાત રૂપીઆમાં પાંચ કાપનો કોટ

પહેરી મોંમાં પાનનું બીડું ચાવી સળગતી બીડી મોંમાં રાખી, આગળનાં બટન ખુલ્લાં મૂકી પીતળના ગીલીટવાળો છેડો લટકાવી હાથમાં લાકડી પકડી પગમાં ફાટેલ કે થીગડાવાળાં બૂટ પહેરી પોળોમાં ભાડાનાં ઘર કરી ધંધે વળગેલ છે તે ના બનત અને તેથી તેઓ પણ આ ધંધાને લઇનેજ આભારી છે. મીલઉદ્યોગ સિવાય માસ્તર લોકોનું ઉપરથી ભપકો જાળવી, તમાચો મારી મોં લાલ રાખીને ઉદરપોષણ થાય તેવું સાધન એક પણ નથી. પંદર રૂપીઆના પગારના સ્ટોરના કારકુન પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ પુર્ણ રીતે ચલાવી વધારામાં હજારોનું ઘર બંધાવી હજારોના દાગીના પહેરે તે પણ આ ધંધાનીજ બલિહારી છે."

"મિત્રો ! આજ તો આપણે આખા જમાનાનું નિરીક્ષણ કરી નાખ્યું. આપણે બધાએ સામટા કેડ બાંધી સુધારા કુધારા અને ફૅશન પર પડી તેનું તળીયું તપાસી લીધું; હ્યો હવે વખત ઘણો ગયો છે ચાલો ઉઠીશું !"

"હા ચાલો હવે જઇએ. મી. જયન્તીલાલ ! આજ તો તમને સારી રીતે ખોટી કર્યા, માફ કરજો."

"મિત્રો ! એમાં મને શાનો ખોટી કર્યો ? ઉલટો તમે બધા મળીને મને આનંદ આપ્યો તે ખાતે તમારો હું ઉપકાર માનુછું. આજ તો શિક્ષણ સાથે ગમ્મત થઇ; અને ગમ્મત સાથે જમાનાનું અવલોકન થયું, તેમાંથી ઘણું જાણવાનું, જોવાનું અને મનન કરવાનું મળ્યું !"

"મી. માણેકલાલ ! જુઓ જુઓ પેલી ચંડાળ ચોકડી ! ચાર ચીનના શાહુકારોની જોડી આપણી દુકાન ભણી આવતી જણાય છે."

"મારા બેટા એજ ઓલ્ડ આર્યન લોફર છે. એમણેજ જયન્તીલાલના વડસસરા ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયને ચઢાવી બગાડી હાથમાં સુધારાનું ચપણીયું આપી ખરાબખસ્ત કર્યા છે."

"તમે તો યાર ગાંડા છો, જે કાંઇ થાય છે તે સારૂંજ થાય છે. તમે અત્યારે જયન્તીલાલને દુ:ખી જુઓ છો, પણ હું તો જયન્તીલાલને સારી રીતે સુખી થએલજ જોઉંછું."

"લ્યો યાર એ તો આવ્યા!"

"આવવા દો તેમને, મી. વામનરાવ! તું તેમને ખુબ ઉંચા ચઢાવીને સારી રીતે પછાડ!"

"ઠીક આવવા દે તેમને પછી સૌ સારાં વાનાં થશે."

"કેમ છે, જયન્તીલાલ! સુખી તો ખરા?"

"આવો આવો મારા કાકાઓ પધારો! આજ તો મારી ઘણે દિવસે સંભાળ લીધી."

"કેમ કાકા સાહેબ! હાલ શું ચાલે છે! શા કામમાં રોકાયા છો કે દર્શન પણ થતાં નથી?"

"હવે એમને કામનું શું પૂછવું? માંખો મારે છે, વખત જતો નથી અને કામ વિના ચેન પડતું નથી."

"મહેરબાન એ શું બોલો છો? કાંઈ કામજ નથી અને કાંઈ સૂઝતું નથી, તમારા જેવા જ્યારે આવું બોલશે ત્યારે અમારે શું કરવું પડશે?"

"સાહેબ, તમને ખબર તો હશેજ કે અમલ પરથી ઉતર્યા એટલે કોડીના થયા, હવે કોણ ભાવ પૂછે એવું છે?

નોકરી તો અમે હલકા પગારથી કરી છે, પરંતુ મોટી સાહ્યબી સાથે લ્હેર ઉડાવી છે."

"તમે લ્હેર ઉડાવો તેમાં શું નવાઇ! કામકાર્જની હુંશિઆરી એટલે તમો એક્કો ગણુાતા ને તમે આમ કેમ થઇ બેઠાછો?"

"એ બધું ખરૂં પણ હાલ તો હુંશિઆરી ને ચંચળાઇ ચાર્જ લેનાર લઇ ગયો છે, હવે તો કોઈ સામું પણ જોતું નથી; નોકરી વખત હાથ જરા છુટો રહેતો ને હવે તો ટાંકાનું શેરનું પાણી પીવાનું છે તેથી જરા ફીકર રહે છે."

"તમારા ટાંકામાં વરસાદનું પાણી હશે કની? આગળ વરસાદનાં ઝાપટાં ઘણાં પડેલ છે, અને તમે તે બિલકુલ કમજરે જવા દીધાં નથી, બધું અંદર વાળેલ છે છતાં ખૂટવાનું શું બોલો છો?"

"એ બધું ખરૂં છે, પણ આપણી પાછળના માણસોને એ પાણીની આશા હોય ખરી કે નહિ? ટાંકુ ખાલી મૂકાય તો પાછળ ગાળો ખાવાનીજ થાય."

"ગાળો દેવાનું કારણ વ્યાજબી લાગતુંજ નથી, ઈશ્વરે સૌને હાથ પગ આપેલ છે, તેથી સૌનાં નસીબ સાથે લાવે છે, તમે કાંઇ ઠેઠ સુધી તરીલાં તાણવા બંધાએલ નથી સૌ સૌનું ફોડી લેશે."

"તમારે તે વાત બોજે છે, પણ મારે પાછળ સાંજ પડે પાંચશેર લોટ ઉડાડી જનાર વળગેલ છે, તેનું શું કરવું?"

"છે તો ભલે છે, કાંઇ દીયર પર દીકરી નથી. તેમનાં નસીબ તેમની પાસે છે. તમારા બાપે તમને શું આપ્યું હતું, તે

વિચારો ? છતાં તમે તો બે પૈસાના ગાળા મૂકી જવાના છો."

"ભાઇ એ ખરૂં, પણ મુંડીમાંથી ખાવાનો વખત આવ્યો છે, હવે એમાં વધવાની આશા તો છેજ નહિ ? જીવીએ ત્યાં સુધી તો શીવીએ !"

"તમારે વધારીને શું કરવું છે, એમાંથી કાંઇ તમારી સાથે આવવાનું છે ? માટે લોભની વાત જવા દૃઇ ઇશ્વિર સ્મર્ણ કરો."

"એમાં લાભ તો શું પણ જરા એમ મન દોડે છે કે બે પૈસા પેદા કરીએ તો કાંઈ ધર્માદા થાય ને હાથ છુટો રહે; મને લાગે છે કે કોઈ રજવાડામાં પત્તો લાગે તો બે વરસ કાઢી આવું ને એમાંથી કાંઇ પરમારથ કરૂં ! ભાઇ નોકરી છે તે નસોનું જાગતું લોહી છે !"

"હવે યાર નોકરીના નામ પર પૂળો મૂકો ! નફટમાં નફટ નોકરી છે; કેમકેઃ—

* * * *

"કરવી નોકરી કષ્ટથી દુઃખમાં દીવસ જાય,
કમબખ્તીના દિવસમાં ફેડફજેતી થાય;
જાણે વાસણ કાચનું ફુટે નવ સંધાય,
નોકરીઆત માણસ તણી એજ અવસ્થા થાય.
જો હોય પૈસા હાથમાં ન કરૂં આવી વેઠ,
બીજા ઉદ્યમ અતિ ઘણા સૌથી નોકરી હેઠ;
રહેવું પારકા હાથમાં મન ગમતું ના થાય,
વિવાહ વાજન જો હશે ઢોલે વાગતું જાય.
નવ વખાણે નોકરી નથી એમાં કાંઈ સાર,
કરવું ગદ્ધા વૈતરૂં રહેવું ખડગની ધાર;

નીચ સૌથી નોકરી ઉત્તમ ખેતી કામ,
મધ્યમ બ્યાજ વટંતરૂ લુચ્ચાઈ કેરૂં ઠામ.
પ્રથમ કરતો નોકરી પાછળ બેસે ઘેર,
ઉદ્યમ કાંઈ સૂજે નહિ લાગે કડવું ઝેર.
ચિત્ત કશે ચોંટે નહિ રહે સુસ્ત દીન રાત,
હિંમત કો આપે નહિ માત તાત કે ભ્રાત;
વરો પાંશરો નવ થયો લોકો પાડે ચીસ,
ઉજળી એને નોકરી પગાર લેછે ત્રીસ. ”

“ ખરી વાત છે મારા મહેરબાન ખરી વાત છે! જગતમાં અધિકારનીજ બહાર છે. અધિકાર વિનાના દરેક જણા ગમાર છે; કેમકે:—

* * * *

“ અધિકાર હોય ઘેર જ્યાહરે લોક ઘેર આવે તાહરે,
મુરબ્બી કહેતા આવે ઠામ કહો સાહેબજી શું છે કામ;
મુખમાંથી નીસરતાં બોલ કરવા ઉભા થાએ સોળ,
બરતરફ થઇને બેસે ઘેર નવ કો કાઢે તેની પેર. ”

“ જ્યારે તમારો ખરો વખત હતો તે વખત તો પરમારથ સૂઝયો નહિ ને એ બ્હાને હવે લોભમાં ફાંફાં મારો છો ને જીભને બેગ લગાડી ખોટી આશા રાખો છો. ”

“ એમાં આશા શું? પુરૂષ થઇને ઉદ્યમ કરવો એ આપણું કામ છે. નકામા લોકોના ઓટલા સેવવા અને ઘર ગણવાં એ મને પસંદ નથી; વળી ઉદ્યમ વિના ખાધેલું પચતું નથી, અને આવરદા ઓછો થાય છે. ”

"ઉદ્યમ કરવાનો ખરો વખત તો ગયો અને તમે તેમાં જરા કચાસ રાખી નથી, વળી પાછા ગળીના કુંડમાં પડવા શું કામ ફાંફાં મારો છો ?"

"મારા સાહેબ ઉદ્યમ એ તો છાતીનું ખરૂં બળ છે. હવે કાંક દુકાન બુકાન કાઢી વ્યાપાર રોજગારમાં જીવ જોડીએ તો પછી નિરાંતે રાતે સુખથી સજ્યામાં પોઢીએ. નફટ નોકરી પણ ઉદ્યમ તો સારોને ?"

"અરે ઉંધ્યો મારા ભાઈ વ્યાપાર; હવે વેપારમાં શો કસ છે, નાહક મુંડી રોકીને હેરાન થવું; રૂપિઆની પોટકી બાંધી દરિયામાં નાખવી અને પછી ડુબકી મારી પૈ પૈ ભેગી કરવી; હવે છાનામાના રામ રામ કરો રામ રામ! કેમકે:—

* * * *

"ઉદ્યમ છે ઉધમાતીઓ પૈયે ખાટ અપાર,
ખેતીમાં નહિ ખુટકો નોકરીએ નહિ ખાર;
નોકરીમાં અતિ આબરૂ ઉજળો ધંધો એહ,
સ્વતંત્રતા સૌ ઉપરે ખેતીવાળો જેહ.
ઓસીંગણુ વ્યાપારી છે રાત દિવસ નહિ સુખ,
ફીકર અંગે અતિ ઘણી દેવાળાનું દુઃખ;
પૈસા આણી પારકા નીચને વરવા દામ,
અવળુ સવળુ સંભારતા કરવું આપણું કામ.
જુઠું બોલવું હરઘડી પાપી પેટને કાજ,
જગકર્ત્તા જાણે સૌ પાછળ કાઢે દાઝ;
માગણી મુદતસર કરે લાગે કડવું ઝેર,
કોઈ દિવસે કાજ ન કરે બંધાયાથી વેર."

"મહેરબાન તમને તો એક ઇંદ્રિનું જ્ઞાન છે, આગળ પાછળ કાંઈ વિચાર કરતા નથી, કેમ માસ્તર સાહેબ મારૂં કહેવું વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી ?"

"સાહેબ આ જમાનામાં વ્યાજબી ગેરવ્યાજબી કોણ સમજે છે ? સ્વાર્થ આગળ સૌ આંધળું છે. તમે નથી સમજતા કે આટલા દિવસ કાટલાં કુટ્યાં તો પણ હજી ધરાયા નથી, હવે તમારો પાછલો બે ઘડી દહાડો છે, એટલી વાર તો નિવૃત્તિએ બેસી આનંદ કરો."

"ત્યારે રાયજી તમે તમારા ગામમાં જઈ ખેતીવાડી કરો! ખેતીમાં જીવ રાખો એટલે તીજોરીમાં નાણાંનો વરસાદ વરસશે!"

"શું વરસશે મારા બાપનું કપાળ ? આ વરસ તો આવાં લાડવાયાં આવ્યાં! સદાચે ઉનાળામાં આકાશ ભણી ડોળા તાણતા રહેવાનો વખત આવ્યો! હવે શું ખેતરમાં જઇએ ? જમીનને તે ઓઢીએ કે પાથરીએ કે તેમાં આપણા નામનો ચોકો કરી લંબી તાણીએ કે મેઘરાજાના નામની બાંગ પુકારીએ ? યાર કરીએ શું ? આનંદ મંગળ તે શાનાં કરીએ ? સાળાં ઘરનાં માણસો ઘડી ઘરમાં નવરા બેસીએ તો ઘોદારે બચકુ ભરવા આવે છે ? આ પેટમાં બિલાડાં બોલે ને આપણે જરા છોકરાની વહુને વ્હેલી રસોઈ કરવાનું કહીએ છીએ તો કહે છે કે હવે તમારે શી ઉતાવળ છે? ક્યાં નોકરીએ જવું છે ? શી હુંડીઓ શીકારવા જવું છે ? તમારે તો વહાણું વાયું કે ખાવાનીજ વાત ! મારૂં રોયું ઘરમાં આખો દહાડો છાતી આગળ ચોંટી રહી કોહોપણ કરવું એ તે રડયું કેમ પાલવે ? કહો મારા મુરબ્બી ! આવા

સંસ્કારમાં ખેતી કરી પેટ ઉલેચી નાખીએ તો પછી ટાંટીઆ ઘસીને મરવું પડે; બિચારા ખેતીવાળા હાથ જોડીને કહે છે કેઃ—

* * * *

"ખેતીવાળા કહે સુણજો અરજ, મને કહેવાની થઈ છે ફરજ;
પેટનો બળતો હું ભાઈ બોલું, નથી ઉશડવું મારે તોલું.
નથી અધિકારી મારે થાવું, નથી રોફી બનીને ચાલવું;
નથી કરવું ફોજદારીનું કામ, નથી ફોગટ મેળવવા દામ.
કુડ કપટની વાત ના જાણું, આતે રાત પડી છે કે વાણું;
વેપાર જો વાધશે વટ, તો ઇજ્જત બંધાશે ઝટ.
દેશ દેશના લાવે માલ, પણ ખેતી જેવું નહિ સાલ:
પારકી પુંજીએ ગાંઠે ગરથ, દેવ દયાથી થાય સમર્થ.
ચાલે પ્રમાણિકતાની ચાલ, કોઈ દિવસ ન આવે આળ;
મળવા છાનું ખેતી કામ, એમાં કાંઈ ઘાલે નહિ હામ.
ખેતી કરતાં જીંદગાની જાય, પણ ખેડૂત નવ નવરો થાય;
ટાઢ તડકો ને જળની રેલ, એની સાથે કરવો છે ખેલ."

"એ બધા તમારા બળાપા મારી ધ્યાનમાં છે; પણ મારા મહેરબાન હવે કાંઈ તમે સંત સમાગમ કરો! કોઈ ભલાનાં ઘરબાર ભગાવી નાખવાની પંચાતો હવે મુકી દો! પારકા છોકરાને જતી કરવાનો ધંધો હવે જવા દો! આડા અવળા ગોટાળા કરી ઘોલ મારી ધાપ મારવાની ભાંજગડો હવે મુકી દો! હવે તો કાળાનાં ધોળાં થયાં! જવાની ગઈ ને ઘડપણ આવ્યું; હવે ભગવતને ભજો! આવતા ભવનું કાંક ભાતું સજો! તમારી ચંડાળ ચોકડીના ચંડાળવેડા હવે તજી દો! ઘરડા ઠચ્ચર થઇ ને ઘણા ઘણાને ભીખ મગાવી; કંઇને ઉજળુ એટલું દુધ

બતાવી નચાવ્યા, પેલા પુરૂષોત્તમરાયજી તથા તેના આખા કુટુંબનું ઉંધુ માર્યું; હવે એ દુષ્ટ ડોકરાઓ કાંઈ તમે સમજો; નહીં તો અમારા જુવાનીઆના જોડાથી તમારા ઘરડાનાં તાલકાં તોડી નાખવાં પડશે. રાયજીને બાંડે ગધાડે તમે બેસાર્યા હવે કાંક જંપો! છક્કા પંચા રમવા હવે તજી ઘો. આખા કુટુંબને ખાખા વીખી કરી નાખ્યું. બિચારા ભલભલાને ઘરબાર છોડાવી પરદેશ વેઠતા કર્યા; આ અમારૂં કહ્યું માની જજો, નહીં તો મોટા ઝંડીઆમાં પડી મરી જજો; જાઓ ઢાંકણીમાં પાણી લઈ બુડી મરો! નવીન જમાનામાં જુના ઠચ્ચર તમે એક ઓલ્ડ આર્યન લોફર છો! ગમાર બણુચકો તમારી ચંડાળ ચોકડીની આખી કોમમાં એક પણ જોડ નથી. જાઓ તમારાં કાળાં કરો, અને તમારાં આંધળાં ઉદર દગા ફટકાના પત્થરાથી ભરો!"

"આ પ્રમાણે અતિશય તિરસ્કાર કરી વામનરાવે આ ચંડાળ ચોકડીની સારી રીતે ઝાટકણી કાઢી નાખી; આ ચોકડી આખી વિપ્ર કોમમાં ભારે ઉથલપાથલ ખટપટ કરનારી ઉસ્તાદ હતી. તેમણે ઘણાનાં ઉંધાં માર્યાં હતાં અને કંઇને કુલ્લામાં હાથ મુકાવી ચપટીએ ઉડાડયા હતા. આ ચોકડી પર હીરાલાલ ભાનુશંકર અને જયન્તીલાલ તથા તેમનું મિત્રમંડળ ઘણુંજ ક્રોધાયમાન થઈ ગયું હતું, અને લાગ આવ્યે તેમનું જડામુળ કાઢવા તૈયાર થઇ ગયું હતું; અત્યારે સાનુકુળ પ્રસંગ હોવાથી વામનરાવે તેમના ઝપાટા અચ્છી રીતે લઇ લીધા. ચારે જણા નીચું ઘાલી બડબડતા બડબડતા છાનામાના રસ્તો માપી ગયા.

જયન્તીલાલ અને તેના મિત્રો પણ ઘણો વખત જવાથી ઉઠયા; દરેક જણા સાહેબજી કહી જયન્તીલાલની સારી રીતે ખબર અંતર પૂછી ઘર ભણી જવા લાગ્યા; આ બાજુ જયન્તીલાલે દુકાન બંધ કરી શેઠના ઘરનો રસ્તો ઝાલ્યો! એદલજી શેઠ અત્યારે પોતાના બંગલાના બગીચામાં ખુરશીઓ નંખાવી ફેમીલી સાથે બેઠા હતા ને ટાઢા પહોરના તડાકા મારતા જયન્તીલાલની વાટ જોતા હતા. એક બાજુ ટેબલ પર નોકર ચાના કપ તથા બીસ્કુટ લઇને આવી ઉભો, અને બીજી બાજુ જયન્તીલાલ કુંચી લઈ બંગલામાં દાખલ થયો; આ બાજુ ચાના કપ નોકરે કીટલીમાંથી ભરી દરેકને પીવા આપ્યા અને બીજી બાજુ એક ખુરશીમાં જયન્તીલાલ શેઠની પાસેના ટેબલ પર કુંચી મુકી સલામ કરી બેઠો. શીરીનબાઇએ હીંદુ નોકર પાસે ગાયનું તાજુ દુધ જયન્તીલાલ સારૂ ગરમ કરી મંગાવ્યું અને આપ્યું; દરેક જણાં એક બીજાની સલામતી લેતાં ચાહ પાણી તથા દુધ ઉડાવા લાગ્યાં. થોડીવારે ચાહ પાનની ક્રિયા ખતમ થઈ, છેવટે કોન્ટ્રાક્ટર શેઠ સાહેબે ખુંખારો કરી જયન્તીલાલને પ્રશ્ન કર્યો.

"કેમ જયન્તીલાલ આજ રોજ તમો બાવા દુકાનેથી મોડા આવીયા?"

"સાહેબ આજ જરા મારા ન્યાતીલા ફ્રેન્ડો મને મળવા આવેલ હતા તેથી વાતચીતમાં જરા લેટ થયું, માફ કરશો!"

"કાંઈ નહીં, એમાં શું થઇ ગયું; મેં તો સ્હેજ કવેશ્ચન પૂછીઓ હુતો, ભલેને બાવા તમે તમારી મેલે ગમે તેટલી વાત-

ચિત કરી લ્હેર કરોને !"

"બાવાજી આજ કાલ કાંઈ જયન્તીલાલની તબીયત સીક રહે છે ? જુઓને દીવસે દીવસે તેવન કેતલા પાતલા નગલા પરતા જાય છે ?"

"દીકરી પરીન, હુંબી ધારૂંચ કે તેવન કાંક ગુપટ ચિન્ટામાં સૂકાતા જાય છે !"

"મારૂં બી ટેવુંજ અનુમાન ઠાય છે. ટેમનું બોરી કેવલ બાવરીઆ જેવું પાતલું પરતું જાય છે !"

"બાવાજી કાંઈ ટેમને ઘરનું દુખ છે ?"

"નહીંરે દીકરી ટેમને ઘરનું કાંઈ દુખ નથી ! ઘરમાં કે બહારમાં ટેવન એકલા જાતેજ છે !"

"ટેમના બાવાજી અને માયજી ટેમની સાઠે કાંય નહીં રહેતાં ?

"ડીકરી પરીન, ટેમનાં માયજી અને બાવાજી ટો સોનાપુરમાં પહોંચી ગયાં છે !"

"ઑાય બાપરે હું મરૂં ? ટેવન બીચારા ટારે ટો રીઅલી દુખી છે !"

"ટારે બાવાજી ટેમના વાઇફ ઘનીઆની છે કે નથી ?"

"દીકરી વાંધોજ ટેમાં છે. ટેવન ઘની બદમાસ અને કમબખત છે ?"

"શું તેવન જયન્તીલાલને નહીં ચ્હાતી ?"

"અરે ટે ટો ઘની સુઢારામાં આગલ વઢેલી છે. ટેવન બી. એ. સુધી ટો ભનેલી છે, પણ ઘનીજ રાસ્કલ સુઢરેલી અને વિફરેલી છે !"

"તેવનનાં માબાપને જયન્તીલાલ કાં ડાડ ફરીયાડ કરટા નથી ?"

"તેબી બડાં કમબખ્ત છે. ટેમનું આખુ ફેમીલી ડામીજ છે. સુઢરેલુ વહી ગએલું અને મગજ ફરેલ છે !"

"હાં........મારા સમજવામાં આવીયું. જયન્તીલાલની ચિન્ટાનો સઘલો ગોટાલો મેં જાનીયો ! બાવાજી ટમે ટેવનને કાંય મદદ નથી કરતા ?"

"મારાં ભલાં બ્હેન, તમારા બાવાજીની મદદથીજ હું જીવું છું, એમણેજ મારો હાથ પકડી મને સુખી કર્યો છે !"

"ડીકરી એવનને હું શું મદદ કરૂં ? ટેમને જે કાંઈ જોઇએ ટે હું આપું ! ટેવન કડી બી મારા આગળ કાંઇ બી માગતા નથી. ટો બી મને જે કાંઈ ટેમને જરૂરીઆટનું યુસફુલ જનાય છે ટે ટમામ હું આપું છું !"

"નહિ નહિ બાવાજી એવનને ટમે પગાર સારો આપો!"

"એવનને મેં પંદર રૂપીઆમાં રાખ્યા હતા હજુ ટેમને રાખે પૂરો વરસદારો ઠયો નઠી તો બી મેં ટેમને પચીસ રૂપીઆ સુઢી પગાર પ્રમોટ કરી પ્રમોશન આપીયું છે !"

"પચીસના પચાશ કાંય નહિ કરતા ?"

"ધીરે ધીરે કે એકદમ ?"

"અરે શેઠ સાહેબ કાંઇ નહિ, બેન તો પરમેશ્વરનો અવતાર છે, તેમના બોલવા સામું ન જોશો આપની કૃપા એજ મારે પૂરતો પગાર છે ! આપની ચાહના એજ મારૂં પ્રમોશન છે !"

" જુઓ કેવા સાફ ડીલના પ્રમાનિક જેન્ટલમેન તેવન છે? ગરીબ પ્રમાનિક અને સાચા ડીલના ભલા માનસનું ભલું કરવાથીજ ખોદા આપણું ભલું કરે છે અને ટેથીજ આપનો ઉડય હોય છે !"

" ધન્ય છે ડીકરી પરીન ધન્ય છે ટને! ટારા સાફ ડીલ પર હું ઘનોજ ખુશી થાઉં છું !"

" બાવાજી ટમે જયન્તીલાલનાં સાસુજી તથા સસરાને આપના બંગલામાં બોલાવરાવો અમે ટેમને સમજાવીશું !"

" ડીકરી ટેવન બરાં ખરાબ, મિજાજનાં ખોટીઆં અને સુધારાના સારથી બેવકુફ અને મીન માઇન્ડેડ છે. ટેવન કોઈબી ટરેથી સમજે ટેવાં નથી, ટેમાં જયન્તીલાલની ઓરત તો ખાસ કરીને એક ફૅશનનો હુવારો છે અને સુઢારાનો ફુવારો છે !"

" ટો બાવાજી આપરે કોરટ ચરીને ડાડ માંગીએ ટો પછી કેમ ?"

" ડીકરી તારૂં કહેવું બરાબર છે, કોરટથીજ આપનને અદલ ઇન્સાફ મલવાનો સંભવ છે !"

" ટો બાવાજી ટમે કાલને કાલ એક બારીસ્તર પાસે જઇ નોટીસ જયન્તીલાલની વાઇફને ટાબે લેવા સારૂ લખાવરાવો અને ટેમના પર રજીસ્તર કરીને મોકલાવો ટો ટરત તેવન પાંસરાં ડોર જેવાં થશે !"

" ઓહ થેન્ક યુ માઈ ડોટર ટેં મને ઘનો સારો ઉપાય બટાવ્યો! આથી આપની મુરાદ ઝટ હાંસલ આવશે; અને જયન્ટીલાલ કોરતથી સારી રીટે ફાવશે !"

" સાહેબ આ બધા લાંબા વિચાર માંડી વાળો! જે મારા કર્મમાં લખ્યું હશે તે હશે! મારા સારૂ આપને આટલી બધી તસ્દી લેવાની કાંઇ જરૂર નથી."

" જયન્તીલાલ ટમે ચુપ રહો, ટમારે બોલવાની કાંઈ બી જરૂર નથી. આ ટો અમે એક પુન્યનું સખાવટનું કામ કરીએ છીએ, કોઈ દુ:ખીઆરાને સુખી થવાનો પ્રયત્ન કરવો ટે શું ખોટું કામ છે?"

" પરીન બ્હેન તમારૂં કહેવું યોગ્ય છે; પણ મારા જેવા અભાગીઆ અને નિર્ધનીઆને વાસ્તે બંધ બેસ્તુ નથી. બેન કોરટનાં કામ કાંઇ નાનાં સુનાં નથી."

" નહિ નહિ જયન્ટીલાલ અમારી વાટમાં ટમે બિલકુલ નહિ બોલો; અમને જે ઠીક લાગશે ટે અમે કરશું?"

" પણ મારાં અન્નદાતાઓ, મુરબ્બીઓ, સરકાર દરબાર જતાં ઘરબાર પારકાં થઇ જાય છે! મારી પાસે તો એક ફૂટી બદામ નથી અને રહું છુંએ ભાડાના ઘરમાં!"

" ટેમાં શું થઇ ગયું, ટમારી તરફથી અમે લરીશું!"

" પણ સાહેબ એ પુન્યનું કામ બીજા કાર્યમાં પ્રેરો! સરકાર દરબારનાં ઘર કજીયા લડીને ભરવાથી પુન્ય શું થવાનું છે નાહક વકીલ બારીષ્ટરોનાં ગજવાં ભરવાનાં છે."

" જયન્ટીલાલ! વકીલ, બારીસ્તર અને સરકારનાં ગજવાં ભરવાથી પન જો ટમે સુખી થશો તો અમે મોટું પુન્યનું કામ ટે સમજશું!"

"સાહેબ હું બે હાથ જોડી વિનંતી કરૂં છું કે આ વાત અહીંથી પડતી મુકો!"

"મી. જયન્ટીલાલ ટમે નાહક ગભરાઓ છો! ટમારી સ્ત્રીને ટાબે લેવાની ફરીયાડમાં ટમને કાંઈ ઝાઝું ખરચ નહીં થાય, ખરચ ટેવનને ને સામા પક્ષને થશે!"

"પણ સાહેબ આથી લાભ શું? કુતરાની પુંછડી વાંકી તે સદા વાંકીજ રહેવાની! જ્યાં મારા કર્મમાં સ્ત્રીનું સુખ છે નહીં, ત્યાં ફાંફાં માર્યે શું વળવાનું? દાદ ફરીયાદથી કાંઈ આ અંતર નહી ઠરવાનું? તેમાં તો નાહક ફજેત થવાનું!"

"અરે ઢારો કે ટેમાં ટમે ન ફાવ્યા ટો બી શું થઇ ગયું? એઠી જમાનાને સારો ધદ્દો મલશે! જુથા સુધારાની ફજેટી ઠશે અને લોકો સારૂ નરસું સમજટા ઠશે; અને સ્ત્રીઓ પર ડાબ રાખટા ઠશે અને સ્ત્રી કેળવનીની સારી રીટે કીંમટ ઠઇ યોગ્ય પ્રમાનમાં ટેનો ઉપયોગ ઠશે! ટમે બીલકુલ ગભરાશો નહીં!"

"ઉભા રહો જયન્ટીલાલ મને એક જુકટી સુજી આવી છે! મારા ભાઈ નવરોજજી વાડીઆ મુંબાઇમાં એક સારા બારીસ્તર છે! તેવનને ખાસ કરીને હું અમદાવાદ તેરાવીશ, અને ટમારા કેસમાં ટેમને ખાસ કરીને મફ્ટ રોકીશ. ઘના ભલા ઉડાર અને પરગજુ છે; ટેથી ખુશીઠી આ કામમાં ભાગ લેશે!"

"ઓહ યસ, વેલ રીમેમ્બર્ડ! થીક યાદ આવ્યું. હું બી તેવનને સારી ભલામન કરીશ, લ્યો જયન્ટીલાલ ટમે હવે જીટી ગયા! જાઓ ટમારો ડીનમાન આજઠી ચરટો ઠયો માનો!"

"સાહેબ આપ મારા વાસ્તે ઘણુંજ કરો છો! આપના

આખા કુટુંબની મારા ઉપર ઘણીજ ઉમદા પ્રેમ ભરી લાગણી છે! આપ દરેક રીતે મને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરો છો! સાહેબ આવા અમૂલ્ય ઉપકારોનો બદલો મારાથી શી રીતે વળશે? મુરબ્બી મારા શરીરના ચામડાના જોડા પણ આપ સારૂ શીવડાવું તો પણ તે થોડુંજ છે! જગતમાં માબાપ પણ ન કરી શકે તેના કરતાં પણ તમે અધીક કરી દેખાડો છો; પરમાત્મા તમારૂં ભલુ કરો!"

"જયન્ટીલાલ ટમે મારા બચ્ચાં છો, છોકરા છો. પરીન અને ટમારામાં હું કાંઈ બી ફેર સમજટો નથી.!"

"સાહેબ પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણુ કરો!" કહી જયન્તીલાલ પ્રણામ કરી એદલજી શેઠનો બંગલો છોડી પોતાના ઘર ભણી વળ્યો; રસ્તે ચાલતાં તે મનમાં બોલવા લાગ્યો.

"કેવા દયાળુ પરમાર્થી અને ભલા શેઠ? શી તેમની મારા ઉપર મમતા? આખા કુટુંબનો કેવો મારા ઉપર ઉમદા પ્રેમ? તેમણે મારા સારૂ કેવી જબરી લડવાની બાથ ભરી? અરે નસીબ હવે તું શો શો તમાશો કોરટમાં દેખાડીશ? કેસર કેસર આ સઘળું તારા સારૂંજ થાય છે. તારા પાપમાંજ આવા ભલા માણુસો લેવાય છે! બેવકુફ નારી અંતે તારી ને મારી કોરટમાં અને જગતમાં ફજેતી થશે! અરે પ્રભુ "આતે ફેશનનો હવાડો કે ભાગ્યનો ભવાડો!" કહી જયન્તીલાલ ઘર ભણી વળ્યો!

પ્રકરણ ૫ મું.

નેહ લગ્નના મીઠા નેડા કે જીગરના જીવનના છુટા છેડા !?

દોહરો.

નવિન ક્રુત્રારા ધારિ કે' કરૂં સુધારો સાર;
નવી મળી મુખ પર ઘસે જુની સુખટ તજનાર;

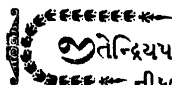

વસ્તુ શોભતી નથી, પણ પાત્ર શોભાવે છે, કેમકે મૃતિકા પાત્રમાં દુધ હોય અને ભિક્ષુકના હાથમાં હોય તો છાશનોજ ભાસ કરાવે છે. દીનજનની કોટે સોનાનું ઘરેણું હોય તો તેને લોકો નિકલનું જાણે છે. શ્રીમંત છાશનું પ્રાશન કરતો હોય તો પણ તે દુધ મનાય છે અને ગૃહસ્થ રમણિની કોટમાં જુઠા અલંકાર હોય તો પણ તેની સાચામાં ગણતરી થાય છે.

કરમાંહ બંગડી કાચની રાચે ન ચોળી કાંચળી,
મુકયો મલાજો લાજનો ઘુંઘટ ગયા વેગે ગળી;
નાટક નિહાળે નેહથી બેસે પુરૂષને એસણે,
સ્નેહે સભામાં સંચરે ગંભીર થઇ એસે ક્ષણે.

જીતેન્દ્રિયપણું એજ ખરેખરૂં શૂરવીરપણું છે, વદનમાંથી નીકળતાં વચનને વગર વિલંબે ઝીલનારી એજ ગુણવતી ગોરી છે, નીતિવાનનો સમાગમ એજ પરમ લાભ છે,

મૂર્ખની એક ક્ષણુંની સોબત મોટામાં મોટું દુઃખ છે, સમયનું વિસ્મર્ણ એજ જબરૂ નુકસાન છે અને ધર્મમાં પ્રીતિ રાખવી એજ અચળ સુખ છે.

* * * *

સુધરેલા સાર સાર વિફરેલા વાર વાર:
માથે પટીઆં લટીઆં કાળાં અડવું કપાળ ચશ્માવાળા;
સ્ટોકીંગ બૂટ ને ચટકુ ચાળા સોટી ઝાલે છેલ છોગાળા.
કુકર્મ કરતાં નહીં ડરે તો વંઠી જાશે તેની નાર નાર નાર:—૦
ચાલે ચટચટ કરતી ચાલ ઉઘાડા અલબેલીના વાળ;
ઘેર જશે કાં ઘલાઇ ગાડે લાડા લાડી લડશે લાડે.
ફડાફડ લડશે લાકડીએ તડાતડ આવે આંકણીયે;
પ્હેલાં પીશે હળીમળીને પાછળથી કરશે મારામાર માર માર:—૦

નર્મદા નાટક.

* * * *

“ નયનથી દિગંરો હું ડગાવું,
સુરા સુજાણ મારી મોહ બાણુ, કરી પરવશ પ્રાણ;
પકડી જકડી પ્યારમાં ટંગાવું:—૦
પુરણ પ્રિતભર્યાં ગાઉં ગીત, હરૂં હળવે હળવે ચિત્ત;
જુદો પંથ જગતમાં જગાવું:-૦ ”

કે. જે. ભટ્ટ.

પુનર્લગ્ન કર્યાં, કરીને પણ પસ્તાણાં! જે ઉમંગથી કાર્ય આદર્યું તે પાર પણ પડયું નહિ; ઉનું ખાધું ને મોંમાં દાઝયાં! હાથનાં કરેલાં હૈયે વાગ્યાં! જીવતર સુધારવા ગઈ પણ ઉલ્ટી પાંજરામાં પડી! છુટમાં મ્હાલવા ગઇ પણ અધવચ લુંટાઇ

ગઇ! ન રહી ઘરની અને ન રહી બ્હારની! ન રહી જુનામાં અને ન રહી નવામાં! આતો અધવચ અંતરીયાળે ટીંગળાઈ રહી, છેવટે પડી કુવામાં! મેં ધાર્યું કે પુનર્લગ્ન કરી સુખી થઇશું અને છુટથી મનમાને ત્યાં હરશું ફરશું; પણ આતો બેવડા દુઃખમાં પડી અને સો મણની બેડી કરમે જડી! આતો બાઇને કોઈ લેનાર નહીં અને ભાઇને કોઈ દેનાર નહીં એવો અવળચંડો ઘાટ થયો. આ છેલશંકર વકીલ કરતાં તો મારા ભાનુશંકર હજાર દરજ્જે અધિક સારા! મારા પરણેતરના સાદા અને ભલા વરના ઘરમાં મેં જે કાંઇ જોયું તેના કરતાં સોમા અંશે પણ આ નાતરાના છેલબટાઉ વરના ઘરમાં કાંઇ ન જોયું! આ વકીલ સાહેબની કોઠીમાં તો દાણોજ નહીં. બધોએ વ્યવહાર ડબ્બાથી! મહીના મહીનાનું ધાન ડબ્બામાં! આ પહેલી તારીખ આવી કે બધું ખાલીખમ, રાંડને કહીએ કે તું તારે ઘરના ચારે ખુણે ઘુમ! આ સાહેબને કહી કહીને લમણા થાકે ત્યારે માંડ માંડ પંદર દીવસનું અનાજ ઘરમાં આવી પાકે! હું તો એમનો ઉપરનો ભપકો જોઇ લોભાણી; પણ ઘરમાં આવી જોયું તો બધુંએ પોલંપોલા વાને પાણી! સાહેબના માથા પર જેટલા વાળ તેટલા તેમના માથે લેણદાર! બહાર બજારમાં ફરવા નીકળે ત્યારે મોટા અમલદાર, અને સાંજે ઘેર જાય ત્યારે જીવ કહાડે લેણદાર! પહેરવાનાં કપડાં પણ પદરનાં મળે નહીં; તે પણ બહારના બજારનાં ને ભાડાનાં! કચેરીમાં જાય ત્યારે બુટ પાટલુન કોટ ચશ્મા ને માથે દક્ષણી ખોખાં, અને સાંજે ઘરમાં આવે ત્યારે નરદમ લૂખે લૂખા! ભાડાની ગાડી અને પારકી

લાડી, રોજ વાડીમાં જઈ પીવા જોઈએ તાડી! જો કાંઇ પાંચ પચીશ પડયા ટોટલમાં તો તરત પરભાર્યાં દોડે હોટલમાં અને બધુંએ થાયે ભોર બોટલમાં! મારા બાપ, આવા અર્ધદગ્ધના લલાટમાં કંઈ મારી હશે છાપ! ફૂલ ફટાકીયા ફાંટમાં છાણું અને ઘેર જાય ત્યારે કલાડુ કાણું! મેં તો એમને ગાડી ઘોડામાં ફરતા જોયા ત્યારે આ અભાગીઆં લોચન તેમના પર મોહ્યાં; છેવટે પાને પડી ઘરમાં આવી જોયું ત્યારે રડયું જણાયું કે જીવતર બધુ એળે ખોયું! ઉપરથી ભભકો ને માંહી પોલંપોલા જ્યારે આંગળી ઝાલી આંગણે ચઢી ત્યારે ફાટી ગયા ડોળા! કોની ગાડી ને કોના ઘોડા મારા કરમમાં તો સદાયે જડયા કરજના જોડા! આ મારા પીટયા લેણદારો રોજ આવી મારી પત્તર ફાડી નાખે પણ સાહેબના કાન તો નજ ઉઘડે! સાહેબનો વ્યવહાર તો બધો ઉધારમાં ચાલે પણ આંગણે આવેલાને એક પાઇ પણ નજ આલે! આ પણ જમાનાની નવાઈ! ધીરનાર આંધળા ત્યાં લેનારનો શો વાંક? મારૂં પીટયું બજાર તે કાંઈ બૂટ પાટલુન કોટ ને ચશ્માંમાંજ શાખ જોતું હશે! ખરેખર આજ કાલ જમાનામાં લાખની શાખ કપડામાં લેવાણી! પછી ભલેને કપડાં શાખ સારૂ રાખમા થાય ધુળ ધાણી! હવે આ પાણીએ તે ચોખા શી રીતે ચડશે? મારે તો તેમની જોડે ઘડી પણ નહીં બને! ઘડીએ એમને ઘરમાં રહેવું ન પાલવે! પાલવે શી રીતે? ઘેર રહે તો લેણદાર કાકા આવી તરતજ ઘેરે, માટે સાહેબ તો બહારજ સીધારે; મોડી રાતે રંગ પાણી ઉડાવી અડબડીઆં ખાતા ઘરમાં આવે! આવા રીત રીવાજ મારે તો ન પાલવે!

હમણાંજ સાંજવર્તમાનમાં એક જાહેર ખબર આવી છે કે તોરણગઢના દરબાર સાહેબને એક અંગ્રેજી સારી રીતે ભણેલી સ્ત્રી શિક્ષક રાજકન્યાને કેળવવા સારૂ જોઇએ છીએ માટે મારો જીવ પણ ત્યાંજ ભમે છે. રાજવળાનાં સુખ માણવાં હવે મનને ગમે છે! હવે ચાર પાંચ દીવસ વકીલ સાહેબના રંગ ઢંગ જોઇએ છીએ; જો તે તમામના પૈસા ટકા ચુકાવી પાંસરા ચાલે છે તો ઠીક છે નહીં તો પછી તરતજ સુધારા સમાજમાં અપીલ કરી છુટા છેડા મેળવી લઈશું! ઓહો આજ તો કાંઈ વકીલ સાહેબ વહેલા ઘેર પધારતા જણાય છે; ઓહો એતો આવ્યા, લાવ જરા ગમ્મત કરૂં ?"

"વકીલ સાહેબ આ તમારે તો સદાય બહાર ભટકવું! આવો! કઢંગો ચાલ તો મારે ન પરવડે."

"વેલ માય ડીઅર મને માફ કરો! હવે હું બહાર નહિ ભટકું!"

"હું પણ આપની માફી માગું છું અને જણાવું છું કે તમે ભલે બહાર ફરો પણ તમારા લેણદારનો કાંઇ રસ્તો કરો!"

"વેલ માય સોલ તારે તેની કેર કરવાની કાંઇ જરૂર નથી."

"પણ તમારા લહેણદાર તો મારે માથે કેર કરે છે; ન બોલવાનું બોલે છે!"

"એવો સ્ટુપીડ કીયો લેણદાર છે? તેનું મને નામ આપની?"

"હું નામ આપું તેના કરતાં આપ સાહેબજ એક દિવસ રજાનો ઘરમાં રહી નામ શોધી કાઢો!"

"બહુ સારૂ મારી વ્હાલી હવે તેમ કરીશું! ડીઅર કાન્તા તારી ખુબી તો એરજ છે!"

"બળી મારી ખુબી! ખુબી તો કરજમાં ખાખ થઇ ગઇ!"

"કેમ પ્યારી એમ બોલો છો?"

"આ જુઓને જ્યારથી હું તમારા ઘરમાં આવી છું ત્યારથી ખાવા પીવાનું અને પહેરવા ઓઢવાનું તેનું તો કાંઈ ઠેકાણુંજ મળે નહિ!"

"ડીઅર હમણાં જરા પ્રેકટીસ ઢીલી ચાલે છે! વ્હાલી આજકાલ ઠંડા બજાર છે!"

"હા તે ખરૂં, પણ કાંઈ ખાવા પીવામાં ઢીલું ચાલે?!"

"શું કરીએ પ્યારી! હું લાચાર છું. આજકાલ એક દરબારી કેસ આવવાનો છે; તે જ્યારે હાથમાં આવશે એટલે આંબો સારી રીતે ઝુડાશે અને હાથ અચ્છી રીતે ભરાશે!"

"પણ આ પેટ ન ભરાય તેનું કેમ?!"

"નોનસન્સ, તું આડી રીતે મને પજવે છે!"

"હાજ તો, ખાંવા પીવાનું માગતાં તમને પજવણી લાગે છે ત્યારે તો પછી મારા ભાગ્યનો વાંક!"

"અરે હમણાં જરા મનીની વોન્ટ છે, તેટલા સારૂ તમે ઈકોનોમીથી.ચલાવી લ્યો; કાલ સવારે દયાળુ પ્રભુ હાથ છુટો કરશે!"

"અરે પણ ઘરમાં ઘી થઈ રહ્યું છે, તેલ થઈ રહ્યું છે, દાળ બિલકુલ નથી અને કાઠી તો કાલ સવારેજ લાવવી પડશે!"

"આ સાલ્લું ઘરમાં આવ્યા કે દાળ ચોખાની મ્હેકાણ!"

"તમારે ઠીક છે, બારોબાર હૉટલમાં જવું એટલે ચાલશે પણ મારે શી રીતે નભશે તેનો કાંઈ ખ્યાલ કરો! ઘરમાં ચારે ખુણે નજર ફેરવો એટલે જણાશે કે હું જુઠી છું કે સાચી છું!"

"બાવા તારે મને આવો કંટાળો ન આપવો! જરા હસબન્ડ પર મરસીફુલ થવું; આમ છેક મેનરલેસ ન થવું."

"ઘરમાં જે કાંઈ જોઈતું હોય અને તે માગીએ ત્યારે તમને મેનરલેસ લાગીએ ખરૂં ને?"

"ઑફ કોર્સ સો અલબત એમજ!"

"હાં અલબત ઑફ કોર્સ!"

"રીઅલી સો ખરેખર એમજ!"

"ઠીક ત્યારે આવતી કાલે હું સુધારા સમાજમાં તમારી વિરૂદ્ધ અપિલ કરવાની અને ડાઇવોર્સ માગવાની!"

"અરે હાં હાં માઈ વાઈફ આઈ બેગ યોર પારડન. આઇ ડ્રૉ બેક માઇ વર્ડસ; મારી વ્હાલી હું તારી માફ માગું છું અને મારા બોલેલા શબ્દો પાછા ખેંચી લઉં છું."

"અરે છેલશંકર વકીલ સાહેબ ઘરમાં છે કે?"

"અરે કોન છે મેનરલેસ બ્રુટ?"

"સાહેબ બ્રુટ પછી કહેજો, પણ પહેલાં બૂટના રૂપીઆ મૂકી દો!"

"અરે તમે લોકો કેવા જંગલી છો!"

"તમારા જેવા!"

"યુ શેઇમલેસ બેગર બોલતાં કાંઇ વિચાર નથી કરતો!"

"સાહેબ શરમ વગરના ભિખારી તમે કે માલ ઘરમાં

મૂકીને રૂપીઆ આપતાં હાંતીઆં કરો છો ? ”

“ હોલ્ડ યોર ટંગ નહિ તો મારો મિજાસ હાથથી જશે!”

“ તમારા મિજાસને નાખો ગટરમાં ! ચાનક લાગતી હોય તો રૂપીઆ ગણી દો ! ”

“ અરે તારા રૂપીઆ લેજે, પછી શું લઇશ ? ”

“ ક્યાં છે, લાવો ! ”

“ જા પહેલી તારીખે આવીને લઇ જજે ! ”

“ તમારી પહેલી તો ઘણીએ ગઇ ! ”

“ આ પહેલી નહિ જાય, જા જરૂર આપીશ ! ”

“ સાહેબ આ પહેલીમાં પેઢી ન જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખજો ! ”

“ ઠીક, ઠીક, આવાએ અક્કલના આંધળા ઇડીઅટ કેટલા હશે ? ”

“ અરે વકીલ ઘરમાં છે કે ? ”

“ આ વળી કોણ આવ્યો ? ”

“ કોણ છે ? ”

“ સાહેબ હું લલવો ઘાંચી ! ”

“ કેમ અલ્યા, બોલતાં બોલતાં બ્હેંક્યો કે શું ? ”

“ શું છે સાહેબ ? ”

“ યુ ઘાંચાસ લાઇક જીનીઆસ, ભૂત જેવા ઘાંચી વકીલ સાહેબ નથી કહેતો ? ”

“પૈસા આપે એને સાહેબ કહેવાય, ન આપે એને કહેવાય?”

“ યુ ઢેમ ફ્રાસ્ટ જાય છે ? ”

"પણ જેને ઘેર પૈસાની ઉઘરાણી કરી કરી ટાંટીઆ ફરી જાય તેને સાહેબ કહેવાય નહિ ?"

"જ્યાં સુધી તમે સાહેબશાઇમાં રહો ત્યાં સુધી સાહેબ, નહિ તો પછી સાહેબના બટલરથીએ ભુંડા !"

"તમે હિંદુ લોકજ જંગલી છો, રાસ્કલ છો, બોલવા ચાલવાનું તો કાંઇ નોલેજજ નથી. તમારા લોકોની એક એક આંગળ ભરીને જીભ કાપી નાખવી જોઇએ !"

"સાહેબ જીભ તમારીજ કાપી નાખો, એટલે ઉધાર લાવી ઘી ખાવાનું મન ન થાય ?"

"ચુ લલવા તું ઇન્સાન થવાનો કે જન્મભર હેવાન રહેવાનો !"

"હવ બધી લાયરી જવા દઈ અમારા ઘીના રૂપીઆ આપો અમે ઘી વેચી શું ગુનેગારી કરી ?"

"હવે જા છાનો માનો સીધો ઘેર જા, દશમી તારીખ તારા ઘીના રૂપીઆ લઇ જજે !"

"સાહેબ એવી દશમી તો કેટલીએ ગઈ !"

"આ નહીં જાય જા !"

"અને સાહેબ જાય તો !"

"તો ગદ્ધા એક વધારે ગણજે !"

"એટલે તમારે મારા રૂપીઆ આપવાજ નથી ! મારા ભાઈ ના આપવા હોય તો સાફ ના કહી દ્યો !"

"ના ના આ દશમીએ તો જરૂર આપીશ !"

"જો જો, હવે નહિ ચાલે, નહી તો જોયા જેવું થશે !"

"આવાએ ગધેડા વેપારીઓની ગામમાં કાંઈ ખોટ હશે? સાલ્લું એક તો ઉધાર આપવું અને ઉપરથી મિજાસ કરવો એ કેમ બને? વેલ વાઇફ્ જરા માંખણ ચોપડીને કેક આપને?"

"માંખણ તે કયાંથી લાવું?"

"પેલા ભોગીઆ સાચોરાને ત્યાંથી!"

"એ તો હવે ઉધાર નથી આપતો!"

"અરે ન કેમ આપે જા મારૂં નામ દે જે!"

"બધે તમારૂંજ નામ દઉં છું. કોઇ ઠેકાણે મારૂં નામ નથી દેતી."

"ચાલ ચાલ તું બધા બનાવીને જવાબ આપે છે!"

"સાહેબ હવે તો જમાનોજ અજબ આવ્યો છે કેમકે"

" આજ સમય અયસા આયા હય જીસકા પાર નહીં મીલતા હય;
ઇશ્વર તો મીલબી જાતા હય મગર ઉધાર નહીં મિલતા હય."
તાસીબ.

"અરે વકીલ આ ઘરમાં છે કે નહિ?"

"કોણ છે?"

"અરે મારા ભાઈ તમારે તે અમારા દાળના રૂપીઆ કયાં સુધી ઘાલી મુકવા છે?"

"કોણ મણીઓ દાળીઓ, અલ્યા તું વેપારી થઇને આવો તીસ્મારખાં કયાંથી થયો?"

"તમારા જેવા નાગા ઘરાક મળ્યા એટલે!"

"ચુ ગદ્ધા વિચારીને બોલ!"

"અરે તમે તે આદમી છો કે કોણ છો?"

"અલ્યા બોલતાં તો શરમ રાખ, હું ગમે તેટલો પણ ગવર્નમેન્ટ પ્લીડર છું, તારી ખબર લઇશ."

સાળી શરમ તે કેટલી! પુનર્લગ્ન કરી મોટો જગન માંડયો તેમાં પારકા રૂપીઆ ઘાલી બેઠા છો! બસ હવે નહિ ચાલે, અમારા રૂપીઆ ગણી દ્યો!"

"શું કાંઇ રૂપીઆ દેવાળાખાતે પડ્યા છે? રૂપીઆ, રૂપીઆ રૂપીઆ, રૂપીઆ લેશો બીજું તો નહિ લ્યો?"

"એ તો તમને જાણ્યા, બીજું શું આપશો પાણા? રૂપીઆ રૂપીઆ, રૂપીઆ; લ્યો લાવો રૂપીઆ ક્યાં છે રૂપીઆ ખાવા!"

"આવજો આજથી ચોથી તારીખે!"

"એવી ચોથી તો ચૌદ ગઈ!"

"આ નહિ જાય!"

"મારા બાપ તમે તો સાવ નાગા છો; ચોથીને દહાડે ખાસી ચોથ ઉજવો છો!"

અરે પણ તમે તમારે ઘોડા પર બેસી આ ચોથીને દીવસે આવજો!"

"શું મારા નામની લોથ વાળવા?"

"જાઓ ગો આવે, કમ ઓન ઓન ચોથી!"

"આ મારૂ બેટુ ગો આવે અને કમ ઓનમાં બધું ઉંધુ વાળ્યું!"

"અરે ભાઇ છેલશંકર વકીલ ઘરમાં ટળ્યા છે કે નથી ટળ્યા?"

" મારા બાપ આજ તો મારા ભોગ મળ્યા !"

" કેમ છે ! જોયો તડાકો ? લેણદારની મોટી ધાડની ધાડ છેને ! તમે આટલી વારમાં અકળાઈ ગયા, ત્યારે મારી શી દશા થતી હશે ?"

" આએ મારા બેટા સામટા ખાઇ પીને મારી વાંસે મંડ્યા છે. એક ચુવેપેં સો સો બીલ્લે ! આજે લહેણદારોનો રાફડો ફાટયો છે ! આખુ બજાર મારે ઘેર આજ આવ્યું છે !"

" અરે ભાઇ વકીલ છે કે નહિ ?"

" હવે કેમ છે તમારે !"

" અરે મારા ભાઇ તમે તે જાનવર છો કે માણુસ છો ? આવા લાહુરીઆ વેડા શું કરો છો ! એક દહાડાને વાયદે ખાંડ લઈ ગયા તેના આજે છ છ મહિના થયા પણ પત્તો નહિ, મારા ભાઇ ખાંડના પૈસા મૂકી દ્યો !"

" અરે તમે વહેપારી છો કે ભીખારી છો ? કાંઇ બોલવાની એટીકેટ તો શીખો !"

" અરે ભીખારી તારો બાપ ! નાણાવટીની દુમ, ચટકો લાગતો હોય તો ગણી દે રૂપીઆ." કહી એક ધોલ વકીલના ગાલ પર ધરી દીધી; વકીલ સાહેબ ગોઠીમડું ખાઈ ગયા અને કપડાં ખંખેરતા ખંખેરતા ઉભા થયા.

" અરે મારા ભાઈ વેગળો ઉભો'રહીને વાત કર ! મોટો લેણદાર છે તે જાણ્યો; શું આમ ધોલ મારવાનો લેણદાર, રીતમાં રહીને વાત કર !"

"અરે મોટાં રીતવાળાં, શરમ આવતી હોય તો રૂપીઆ મૂકી દો! વકીલને ઘેર નાતરે આવ્યાં છો તે તમને જાણ્યાં! આટલી બધી ઝાંઝ ચડે છે ત્યારે ઉધાર ખાંડ ખાવાનો ચડસ શું કામ રાખો છો?"

"ઠીક છે ઠીક છે હું તને જોઇ લઇશ, તારા પર હું ઘર પ્રવેશનો સુટ માંડીશ ત્યારેજ તું પાંશરો થશે!"

"અરે આવા સુટના દમમાં ને દમમાં કેટલા ગરીબ દુકાનદારોનાં ઘર લુંટયાં; વકીલ સાહેબ અહીં તમારો દમ નહિ ચાલે!"

"તે હું તને કોર્ટમાં બતાવીશ!"

"એ કોર્ટનો ટેશ ખાંડવાળાને ત્યાં ન ચાલે! કોર્ટ કોની? કોર્ટ તો બધાયની છે! હું તો એક જુદી ખોપરીનો છું!"

"એટલે તને હું સારી પેઠે કોર્ટમાં મારા હાથ બતાવીશ!"

"એ તમે તો બતાવતાં બતાવશો પણ હું તો કાલ અગીઆર વાગે માણેકચોકના બજારમાં કપડાં ઉતારી લઇશ. આ દક્ષણી ખોખું અને સોનેરી ચસ્મા ટકામાં હરાજ કરીશ સમજ્યા!"

"બાપુ તું આમ તપી શું કરવા જાય છે; તું તારા રૂપીયા લેતો પરવારજે; જા ભાઈ પરમ દીવસે સાંજે આવીને મારી પાસેથી લઈ જજે."

"તો સાહેબ આમ રીતમાં વાત કરો તો કાંઈ તોડ આવે! એક તો ઉધાર ખાવું અને ખાલી દમ રાખવો એ કદાપી ના બને! લેણદાર જોઇને મીજાસ રાખવો!"

"બહુ સારૂં ભાઈ તેં મને આજે નવું લેશન શીખવ્યું; પરમ દીવસે તારા પૈસા જરૂર પતી જશે!"

"કાંઈ નહી સાહેબ, આમ રીતમાં વાત કરો તો અમને ખોટું ન લાગે. પરમ દીવસના કદી પંદર દીવસ થાય તો પણ અમારાં વેપારીનાં કાળજાં તો પત્થરનાં રહેવાનાં! લ્યો સાહેબ હું જાઉછું, બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો!"

"કેમ વ્હાલી જોયો મારો રોફ! કેવો પાણી પાણી થઈ ગયો!"

"અરે બળ્યો તમારો રોફ, આ રોફમાં ને રોફમાં બધું બોળ્યું અને લાખ ટકાનું માન ધોલમાં રોળ્યું!"

"પણ પછી તેના હાંજા કેવા ગગડી ગયા. માઈ ડીયર છેવટે તેણે માફ માગી હો!"

"આટલા બધા લોકોના તાબીઆ વેઠવા તેના કરતાં ઉધાર ન લાવીએ તે કેવું સારૂ!"

"અરે મારા જીગર માઈ સોલ ઉધારમાં તો આદમીની એક સાચી ક્રેડીટ છે!"

"અરે બળી એ આબરૂ! એજ આબરૂ જતે દીવસે બજારમાં હરાજ કરાવે, અને એક નાદાનના હાથથી શીર પર જોડાં ખવરાવે!"

"અરે ઉધાર અપાય કોને એ તું જાણે છે? મારા જેવા ફક્કડ રોપીને, સરકારી અમલદારને અને સાચા શાહુકારને! નાગાને તો એક પાઈ પણ બજારમાં ન ધીરે!"

"પણુ આપણે પોતીકુ ગજુ વિચારીને દેવું કરીએ તો પછી આ બધુ સાંભળવાનો વખત આવે ?"

"તું તો ગાંડી છું, દેવું કોને માથે હોય ? ભાગ્યશાળીને માથે !"

"ભાગ્યશાળીને તો કાંઇએ ન હોય ! હોય બધુ તમારા જેવા ફુલ ફટાકીઆને માથે !"

"અરે મોટા ધનેત્તરના બેટાને માથે પણુ દેવું હોય, સરકારને માથે પણુ પ્રજાની લોનનું દેવું હોય અને એક વ્યાપારીને માથે પણુ સરાફનું દેવું હોય ! દેવા વગરનું તો કોઇ પણુ બાકી ન હોય ?"

"જુઓ પોતાનું પાપ છુપાવવાને માટે મોટા મોટાનાં છીદ્ર શોધવા માંડ્યાં છે !"

"અરે ઉલ્લુ, સ્ત્રી પુરૂષ તમામને માથે દેવું હોય છે; તું નથી જાણુતી કે જગતમાં જે પિતૃરૂણુ અને પતિરૂણુ કહેવાય છે તે તમામ દેવું કહેવાય છે; બોલ હવે બતાવ કોઈ છે દેવા વગરનું બાકી ?"

"હાય મારા બાપ આમાં પણુ વકીલાત ચલાવા માંડી."

"દુનિયામાં વકીલાત વગરનો તો કાંઈપણુ ધંધોજ નથી."

"હવે કરજની બ્રીફ લેવા માંડી, કેટની સાઈડમાં ભરાયા; તમારે તો કોઇ પણુ વસ્તુમાંથી ગુણુજ ના લેવો !"

"અરે ગાંડી દેવું એ તો દુનિયામાં અનાદિથી ચાલતું આવ્યું છે; એ તો જેમ ચાલતું આવ્યું છે તેમ ચાલ્યે જશે, એની વિરૂદ્ધ બોલનારા મૂર્ખમાં ખપશે !"

"અરે પણ કોઈનું કાંઇ ચાલવું તેના પૈસા આપવા કે ન આપવા. બધાને હાથેળીમાં પ્રભુ દેખાડવા!"

"એો સ્ટુપીડ, આ જગતમાં આની પાઘડી આને માથે અને આની આને માથે એમ મૂકવામાં સરાફીનો વ્યવહાર ચાલે જાય છે. કોઇની કોથળીઓ ગણવા કોઈ જતું નથી. શાહુકારીની ખુબી જીઆનની સફાઇ પર રહેલી છે!"

"અરે સફાઈ નહિ પણ સચ્ચાઈપર રહેલી છે એમ કહો."

"અરે સચ્ચાઇ તો વ્યાપારને ઉંધો મારે! અને હાથ-તાળીથી વ્યાપાર ધમધોકાર આગળ વધતોજ ચાલે!"

"તમારૂં તે બોલવાનું કાંઇ ઠેકાણું છે! બસ, વકીલ થયા એટલે સહસ્ર જીભવાળા અને પુષ્કળ કાવાદાવાવાળા લડવાડીયા એક આગેવાન થયા!"

"જી હાં, ધેર લાઈઝ ધી બ્યુટી! આ જમાનામાં કપડાની શીલાઇ અને બોલવાની સફાઇ એ બેમાંજ ગૃહસ્થાઈ શાહુ-કારી અને સરાફી રહેલી છે!"

"અરે છેલશંકર વકીલનું ઘર ક્યાં છે?"

"આ રહ્યું, કોણ છે, જે હોય તે અંદર આવો!"

"અરે, વકીલસાહેબ હવે તો અમારા કપડાનાં નાણાં આપો."

"જાઓ પંદરમીએ દુકાને આવીને આપી જઇશું; કહેજો તમારા શેઠને?"

"અરે શું કહું મારૂં કપાળ! તમારે તે સાહેબ કેટલી જીભો છે?"

" એક. "

" તો મારા ભાઈ સાચો વાયદો કરોને ! શેઠ તો અમારી પત્તર ફાડે છે, એ તો કહે છે કે સાળા ગુમાસ્તા ઉઘરાણીજ જતા નથી; બારોબાર આમતેમ આંટા મારી આવી જુઠા વાયદા કરે છે. "

" તમે ઉઘરાણીનું નામ દઈ તમારા ઘરનું કામ કરતા હશો તેથીજ તમને શેઠ ખીજતા હશે ! "

" અરે સાહેબ તમારા જેવા બધા જુઠા વાયદા કરે છે એમાં અમે શું કરીએ. શેઠની જીભ અને ગુમાસ્તાના ટાંટીઆ ! લોકોના વાયદા અને અમારાં બ્હાનાં ! નાગાની હા અને સીધાની ના ! એમાં મરો અમારો છે ! "

" બહુ સારૂ ભાઇ જાઓ, જરૂર હું દુકાને આવી કાપડના પૈસા ભરી જઇશ ! "

" ઓહ માય લોર્ડ, મારા પ્રભુ આજ તો ગજબ થયો છે, તે દેવાદાર માણસે કદી પણ દીવસના ઘરમાં રહેવુંજ ન જોઇએ, આજે હું રહ્યો એટલે સપડાયો; બસ કાલથી જે રહે તે બેટા. "

" પણ તમે બહાર ભટકશો, અમારી ઘરમાં શી વલે થશે? "

" તું પણ સમાજમાં ચાલી જજે, એટલે સઘળા આવી તાળુ જોઈ ચાલ્યા જશે સમજી ડીયર ! "

" સમજી ! પણ તમે આવાં રેતમાં નાવ ક્યાં સુધી ચલાવે જશો ? "

જ્યાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી ચલાવીશું ! લે વ્હાલી હવે હું જરા મારા ફ્રેન્ડને ઘેર જઇને આવું છું ! "

"બહુ સારૂ, વ્હેલા આવજો, ઝાઝુ મોડું ના કરશો, મને તો તમારા વિના એકલું ઘરમાં બીલકુલ નહિ ગમે!"

"તું જરા ફોનોગ્રાફ વગાડી ગાયન સાંભળજે, હું સપાટાબંધ જઇને આવું છું!"

"બહુ સારૂ વ્હેલા પધારજો!"

"હાશ....પાપ ગયું, મને પજવી મારી! મારા રોયા લેણદારોએ મારો જીવ લીધો! મારે કયાં એમના પર છાપ મારી છે? જ્યાં સુધી બન્યું ત્યાં સુધી બન્યું, નહીંતો પછી સમાજ તૈયાર છે! આમની સાથે તો ઘર મંડાઈ રહ્યું, હવે તો બસ રજવાડામાં જવું અને ત્યાં જઈ સ્ત્રી શિક્ષક તરીકેની નોકરી કરવી! કોઈની પણ તાબેદારીજ નહીં! ચાલ જીવ હવે જરા બે ઘડી આરામ કરૂં!"

"અરે વકીલ સાહેબ છે કે?"

"વળી આ પાપ કોણ આવ્યું!"

"અરે કાન્તાગવરી ઓપન ધી ડોર!"

"ઓહો કોણ મનહરલાલ?"

"જી હા, વકીલ સાહેબ કયાં ગયા?"

"આવો, આવો, તમે તો આજ ઘણા દીવસે પધાર્યા!? સાહેબ તો બહાર ગયા છે."

"કયારે આવશે?"

"હમણાં આવશે!"

"ઠીક ત્યારે આટલામાં હું જઇને આવું છું!"

"અરે જવાય છે! આમ તો આવો! હમણાં વકીલ સાહેબ આવશે! બેસો, રાડ઼ જુવો, હમણાં આવશે!"

"પણ ગયા છે કયાં?"

"જ્યાં ગયા હશે ત્યાંથી ઝટ વહેલા આવશે. બેસો જવાય છે!"

"ના ના હું તો હવે જઈશ!"

"અરે મારા સમ જાઓ તો! આમ શું કરોછો? લ્યો હું ચાહ મુકુ, ચાહ પાણી પી પાનસોપારી ખાઇને જાઓ!"

"તમે આટલી બધી તસ્દી શું કામ લ્યોછો?"

"એમાં તસ્દી શાની? અમે આવીએ છીએ ત્યારે તમે કેમ તસ્દી લ્યોછો?"

"કાન્તાભાભી તમે તો ખુબ કરી! જેટલું બોલ્યાં હતાં તેટલું કરી દેખાડયું! સુધારામાં આત્મભોગ તમે સારી રીત આપ્યો! પુનર્લગ્નની તરફેણમાં તમે જેટલું બોલ્યાં હતાં તેટલું દુનિયાને તમારા દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું!"

"હા પણ હું મારા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થઈ."

"એમ કેમ?"

"આ વકીલ સાહેબ મળ્યા, પણ ઢંગ વગરના મળ્યા; કોઈ પણ પ્રકારનું વ્યવહારીક જ્ઞાન તેમનામાં દ્રષ્ટીગોચર થતું નથી!"

"કેમ તમને દુઃખ દેછે? જો એમ હોય તો મને કહો; હું તેમને ઠપકો દઉં!"

"દુઃખ તો એ શું મને દેતા હતા! પણ આતો ભરમ ભારી અને ખીસ્સા ખાલી છે!"

"કેમ કાંઈ પ્રેકટીસ બરાબર ચાલતી નથી?"

"અરે ઉંધી એમની પ્રેકટીસ, એમને માથે દેવાનો પાર નથી. જે કાંઈ કરે છે તે તમામ ગજા ઉપરાંત કરે છે."

"શું એમને માથે કરજ થયું છે?"

"હા....એનીજ પંચાત છે! કરજ તો કરજ પણ માથે વાળ એટલું કરજ! રોજ વ્હાણું વાયુ કે લેણદારની ધમાલ!"

"ઓ તારીની! આવી સ્થિતી તેમની થઇ ગઈ છે!? બહાર નીકળે છે ત્યારે રોફ તો મોટા બારીષ્ટરનો રાખે છે!"

"ખાલી રોફ કેટલા દહાડા નભે! ખીસ્સામાં દમડી વગર દમ ક્યાં સુધી ચાલે?"

"ત્યારે તમે કાંઈ શીખામણ કેમ નથી દેતાં?"

"હું તો એમને પાને પડીને પસ્તાણી!"

"પાણી પીધા પછી ઘર પુછાય?"

"અરે તમારા જેવા અલબેલા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું હોત તો મારો ભવ સુધરી જાત!"

"હશે હવે જે કાંઇ થયું તે ના થયું થાય! જે કર્મે જડયું તેનું જતન કરી સંભાળી લ્યો; અને બગડતી બાજી સુધારી લ્યો!"

"હું તો હવે ટુંક વખતમાંજ ડાઇવોર્સ લેવાની! મારે તો તેમની જોડે ઘડી પણ નહીં બને!"

"હશે હવે યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી ઘરસંસાર નભાવી લ્યો!"

"લ્યો મનહરલાલ બિરાજો આ ચેર પર! હું રકાબી પ્યાલા લાવી તમારા સારૂ ચાહ કાઢું!"

"ઓહ થેન્ક યુ ફોર યોર કાઈન્ડનેસ એન્ડ લવ! તમારા હેત અને માયાળુપણાને વાસ્તે હું આભાર માનુછું!"

"લ્યો સાહેબ આ ચાહ પીઓ, કેવો સરસ બનાવ્યો છે તે જુઓ!"

"ઓહ ઈટ ઇઝ વેરી નાઇસ! તે ઘણોજ સુંદર થયો છે! લ્યો તમે પણ પીઓ!"

"ના વ્હાલા તમે પીઓ!"

"હેં હેં શું બોલ્યાં?"

"મારા વ્હાલા, મારા જીગર, મારા પ્રાણ તમે પીઓ; ચાલો હું તમને પાઉં!"

"ભાભી સાહેબ આજ તો મારા પર તમે ખુશ ખુશ થઇ ગયાં છો!"

"હા મારા વ્હાલા આજ તો તમારા પર હું ખુશ ખુશ થઇ ગઈ છું. લ્યો રસિક લાલ પીઓ!"

"ચાલો તમે પણ પીઓ!"

"હા ચાલો આપણે બંને સાથે પીએ! એક ચમચી તમે મને પાઓ અને એક ચમચી હું તમને પાઉં!"

"ઓહ ભાભી આજ તો જૉય જૉય! આનંદ, આનંદ!"

(ચિત્ર ૪ થું.) મનહરલાલને કાન્તાગવરીએ કહ્યું:—" ના વ્હાલા તમે પીઓ." ભા. ૪ થો.

*　　*　　*　　*

" રસિક રીઝવો રસીલીને છબીલા આ છબીલીને
રંગીલા આ રંગીલીનેઃ—રસિક રીઝવો૦
પિયુ પિયુ કરી કળીમરે ભોગી કયાં ભટકાય,
પ્યારા દેખી પાસમાં અંતર આ હરખાય;
કળી ખુશ થાય ખીલીનેઃ—રસિક૦
રસીલી નારનો જે પ્યાર સકળ સંસારમાં એ સાર,
મઝા શ્રૃંગારની લેનાર સફળ તેનો ગણું અવતાર;
તમે દીલદાર તું હૈયા હાર
અધર રસરાજ ઝીલીનેઃ—રસિક૦ "

શારદા નાટક.

" વાહ વાહ ભાભીસાહેબ ધન્ય છે તમારા લવને! તમારા જેવા ખીલતા કુસુમની કીંમત જે કોઇ ના કરે તેના નસીબનીજ ન્યુનતા કહેવાય! હું તો તમને જોઇને આફરીન આફરીન થઇ જાઉછું!"

" હું પણ મારા વરણાગીઆ તમારા પર વારી જાઉછું! વ્હાલા તમારી તો બલિહારી છે! તમે મેનાંભાભીને બહુ સારી રીતે રાખોછો! હરેક રીતે તેમને તમે મનાવો છો! અને સુધારાનું સાચુ સુખ આપોછો!"

" એ મેનાં આ રસિલી કાન્તાની તોલે ન આવે!"

" ત્યારે એ છેલશંકર પણ મારા મનહરલાલની તોલે નજ આવે!"

" ભાભી તમારો તો લટકોજ જુદો છે!"

“ વ્હાલા તમારો ચટકો તો જાદુ ભર્યોજ છે! જ્યાં તમને જોયાં કે ગોળ ગોળ!”

“ વ્હાલી તારો રંગ તો નિરાળોજ છે!”

* * * *

“ દીલદારના દર્શન વિના બીજું મને ગમતું નથી;
પુતળી પેઠે નજદીકમાં બેઠા વિના ગમતું નથી.
મુખચંદ્ર શોભે ઝળહળી ઝરતું સુધા જ્યાંથી વહી;
તે મુજ ચકોર ગરીબને પીધા વિના ગમતું નથી.
કુદરત તણી બલિહારી ત્યાં હું રમુ રંગીલા રંગમાં;
પણ હાય ભરચક રંગ તને છાંટયા વિના ગમતું નથી.
છો માહરા નોંધે ગુન્હાઓ નિંદકોને દફતરી;
પણ મસ્ત તુજ દરબારમાં આવ્યા વિના ગમતું નથી.
શો મોહ દુનિયાનો કરૂં દુનિયા દીઠી દો રંગમાં;
પણ માહરે તો તાહરા એક રંગ વિના ગમતું નથી.”

હ. હ. ધ્રુ.

“ ધન્ય છે આવા રત્નના સરજાવનારને! અને ધન્ય છે આવા રત્નને જાળવી રાખનારને!”

“ ધન્ય છે રત્નની પરીક્ષા કરનાર ઝવેરીને! અને ધન્ય છે રત્નના ઉપભોગ કરનારને!”

“ વ્હાલા તમને જોતાં મારા જીવને કાંઇ કાંઇ થઈ જાય છે! મારાં ચક્ષુઓ કાંઇ ઓર તરેહના રંગમાં રંગાઇ જાય છે! હૃદય હૃદયગાનના એક તાનમાં ગુલતાન થઇ જાય છે; વ્હાલા હવે તો જુદાઈ ન રાખશો!”

જુદાઇ છે ક્યાં? જગતના વ્યવહારમાં જુદાઈ છે; પણ પ્રેમના બજારમાં એકયતા છે!"

"વ્હાલા ત્યારે તો તમે મારા અને હું તમારી! મારા વ્હાલાની બોલું સદા બલિહારી!!"

"હયે ભાભીસાહેબ તમે તો દીલનાં ખુબ ભોળાં છો! દીલ આપવા બેસો છો ત્યારે બધું આપી દ્યો છો!"

"સલુણા સાહ્યબા હું તો હવે તમારી થઈ, કેમકે:-

*　　*　　*　　*

"રહી જુદાઈ નહિ રસીલી રહી જુદાઈ નહિ,
ભેદ ભાવ ટળી જતાં રહી જુદાઈ નહિ:—રહી.
અહા મધુર મોહન રસ સુખપ્રદ એકતા જહીં:—રહી.
તો તું લજવાએ શાને શાણી શરમાય શાને,
વદનકમળ રસીલું મોહન શું નમાવી રહી:—રહી.
નિચાં શાં નેણ ઢાળે કાં તું કતરાતી ભાળે,
દૃષ્ટિથી તું હરીણી નયની મધુર વરણી;
રસની ઝરણી શું વહી વહી..................રહી."

હ. હ. ધ્રુવ.

કાન્તા અને મનહરલાલ ચ્હાપાણી પીને વાર્ત્તાવિનોદમાં મશગુલ થયાં; કાન્તા નીચે બારણાની સાંકળ વાસવી ભૂલી ગઈ હતી. મનહરલાલની જવાની જીકમાં કાન્તાને કમાડ વાસવાં બીલકુલ છેવટ સુધી યાદજ ન આવ્યાં, મનહરલાલ પણ પોતાનો દરજ્જો તથા ધર્મ ભૂલી જઇ કાન્તાના પાસમાં ફસાઇ લટ્ટુ બની જઈ કાન્તા જેમ નચાવવા મંડી તેમ નાચવા લાગ્યો. આ ઉભય પાત્રોના રસરંગની બહારમાં કારમા છેલશંકર વકીલ ગુપચુપ

આવીને એકદમ ઉપર તેમના સમક્ષ ઉભા રહ્યા. કાન્તા અને મનહરલાલ છેલશંકર વકીલને જોઇને આભાંજ બની ગયાં; મનહરલાલ તો ખુરશીમાં ને ખુરશીમાંજ શબવત ઠરી ગયો. છેલશંકર વકીલનો મિજાશ મનહરલાલને જોઈ ફાટી ગયો અને એકદમ લાકડી ઉગામીને મનહરલાલને મારવા ગયો.

"અરે અભાગીઆ મનહર! મારી દોસ્તીનો આવો અવળો ઉપયોગ તું કરવા તત્પર થયો? મારી ગેરહાજરીમાં મારા મકાનમાં આવી મારી સ્ત્રી સાથે હલકી વર્તણુક ચલાવવા તું તૈયાર થયો? આખરે ભાઇબંધ થઈ ભાઈબંધનુંજ ઘર મારવા તું ઉભો થયો? પાપી ફીટકાર છે તને. ધિઃકાર ધિઃકાર, તારા જેવા નરાધમને પારાવાર ધિઃકાર છે. ચાલ, ચંડાળ એકદમ મારી નજર આગળથી તું દૂર થઈ જા, નહિ તો તારો વધ કરીશ; તારૂં ખૂન કરીશ. અરે! તારૂં લોહી પીશ." કહી સડોસડ લાકડીથી મનહરને ઝુડી નાખ્યો. મનહરલાલ "મુંગે ખાધો ગોળ સ્વાદ કોને કહેવાય" એની માફક મુંગો મુંગો મુઠીઓ વાળી જીવ લઇ માપ્રી માગતો દાદરપરથી ઉતરી અગીઆરા ગણી ગયો. છેલશંકર વકીલના ડોળા કાન્તાને જોઇને ફાટી ગયા.

"કેમરે દુષ્ટા! તું મારી ગેરહાજરીમાં મારા ભાઈબંધ સાથે આવો અનાચાર કરવા તૈયાર થઈ. શરમ શરમ શરમ છે તને! ઢાંકણીમાં પાણી લઈ ડુબી મર!"

"અરે શરમ છે તમને કે એકદમ તમે બે જણુ વાત કરતાં હોય ત્યાં આવી ચઢ્યા! તમારી આવી વર્તણુંકને વાસ્તે હું ઘણી દીલગીર છું!"

"હું પણ તારી આવી અયોગ્ય ચાલ ચલગતને વાસ્તે મારા અંતઃકરણથી દીલગીર છું! તને એકવાર અત્યારે પારડન આપું છું."

"હું પણ તમને તમારા પહેલા ગુન્હાને વાસ્તે ક્ષમા કરૂં છું. સ્ત્રીઓને વાસ્તે આવો અધીરો જીવ રાખવો અને તેના પર વાતે વાતે વહેમાવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે!"

"આ વખતે હું ગમ ખાઇ જાઉં છું; જો હવેથી આવું થશે તો તારાં હાડકાં રંગી નાંખીશ."

"અરે પણ મારે તો તમારી સાથે બનવાનુંજ નથી. હું હું તો કાલ ને કાલ સમાજમાં જઇ ડાઇવોર્સ લેવાની સમજ્યા! તમે મને દુષ્ટા કહેનાર કોણ? તમે મને ધમકી આપનાર કોણ?"

"અરે, જા જા બેવકુફ! ડાઇવોર્સ જો કાલ લેતી હોય તો આજેજ લઈ લે. આઇ ડોન્ટ કેર ફોર યુ, હું તારા વાસ્તે કાંઇ પણ દરકાર રાખતો નથી. મારે ઘણી સ્ત્રીઓ છે!"

"ત્યારે હું પણ તમારા સારૂ કેર કરતી નથી! લ્યો સાહેબજી છેલ્લી સલામ! ચડસાચડસી વધી જવાથી કાન્તા તરતજ પોતાની ટ્રંક લઇ વકીલસાહેબને સલામ કરી ચાલી નીકળી." આમ વકીલસાહેબ પણ કાન્તા પ્રત્યે તીરસ્કાર દર્શાવતા ચુપચુપ તેના ભણી જોઇ રહ્યા. કાન્તા ગઇ કે તરતજ બારણાં બંધ કરી વકીલસાહેબ મેડા પર ચઢી એક આરામચેર પર પડી કાન્તા પર ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. નાતરીઆ વિવાહનો અંત અંતે નાતરામાંજ આવ્યો. વિબુધ વાંચકો આતે "નેહ લગ્નના મીઠા નેડા કે જીગરના જીવનના છુટા છેડા!"

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ધંધાના કઢાપા કે જમાનાના ઝપાટા?

દોહરો.

જુના જર્દ રૂપે થયા, ફરકે નવલ નિશાન;
નવા નવલ રંગે ફરી, મહિતળમાં લે માન.

પૃથ્વી અનેક રત્નોથી યુકત છે, છતાં પરિક્ષકના અભાવે તે ધુળ નીચે ઢંકાએલાં રહે છે, લાયક ઝવેરીજ ઉત્તમ રત્નોની લાયક કીંમત આંકી શકે છે, ભિખારીને કદાચ સ્ફાટિકમણિ સાંપડે તો તેને તે સુંદર પત્થર સમજી ભેંસની કોટે લટકાવશે, પણ જો તે લાયક ઝવેરીના હાથમાં જશે તો તે મહાન ભુપતિના કંઠાભરણમાં બિરાજવાને ભાગ્યશાળી થશે.

અસિલો થકી વકીલો વધ્યા રોગી થકી ડાકટર ઘણા;
વિદ્યાગુરૂ છે આજ શુદ્રો વૈશ્ય વિપ્રાદી તણા.
મુળ ચારમાં ભળિ ચૌદને આજે અગણ ન્યાતો થઇ;
જ્ઞાતિ તુટીને તડ પડે આગાહિ અસ્ત તણી સહી.

ભિલોરી કાચનો કટકો ભલેને ઝળાં ઝળાં કરી રહ્યા હોય પણ તે કાચજ છે, કોડીના મુલ્યનો છે, અને કોહીનુર કદાચ મલિનતા-શામતાથી ઘેરાએલો હોય તો પણ

આખર તે અણુમોલ રત્નજ છે. ભભકો ભાળીને ભોળાઓ મોહિત થાય છે પણ જ્યારે ભોપાળું ખુલ્લું પડે છે ત્યારે મોહ પામનારા પસ્તાય છે.

* * * *

" અજબ જમાનો નવિન નજરમાં આજ કાલ ચડતો
સસલાને કીચડમાં દાબી હાથી કચડતો;
ક્રોડપતિ કંગાલજ કરી થાપણ ઓળવતો.
ગુલામને દાબે છે કેવો હજારીઓ ગોટો;
અન્યાયી ગાદી તકીએ ને ન્યાયી દોરી લોટો. "

ઉમાદેવી.

ઑલીઆના અવતાર તરીકે આલેખાતા અહ્મદશાહની નેક સલ્તનત દર્શાવતા અલબેલા અમદાવાદમાં વિકટોરીઆ ગાર્ડન ખરેખર વિકટોરીઅસ અને ગ્લોરીઅસ જયકારી અને જશકારી વાડી તરીકે મનાય છે. જળમય પ્રદેશની પાસેના સ્થળોની હવા વૈદક નિયમ પ્રમાણે વધારે સારી અને આરોગ્યમય ગણાય છે. તેમાંએ અસ્ખલિત રીતે વહન કરતા વારી પ્રવાહની સમીપના ચોગાનોની હવા ઘણીજ ઉત્તમ અને ખુશકારક લેખાય છે. ઉત્તમ ખોરાક, સારૂ પાણી અને નવા કપડાથી મન ઉપર જેટલી સારી અસર થાય છે તેના કરતાં ઉત્તરોત્તર અધિક અસર સુગંધમય અને શિતળ હવાથી થાય છે. બાગ બગીચા, તળાવ અને સરિતા આદી જળમય સ્થળોમાં શોખીનોની જે ગીરદી જોવામાં આવે છે તેનું મુખ્ય અને મજબુત કારણ ઉત્તમ હવા છે. સારા સારા શહેરોની આબાદીનો અધાર

મુખ્યત્વે કરીને હવા અને પાણી ઉપરજ રહેલો છે. મોટી કોરપોરેશનો; મ્યુનિસિપાલીટીઓ, વોટર-વર્કસો, અને ગટર કનેકશનોના મંડાણનું કારણ અને રૈયતના કર વેરાના પૈસાનું ધારણ ફક્ત ચોખ્ખી હવા અને પાણી એજ છે. વિશાળ અને ગંભિર સરીતાઓ એજ શહેરની પ્રજાના આરોગ્યની જીવનદોરી છે. નદીઓની ન્હેરો એજ રૈયતના સાચા સુખની લ્હેરો છે; એજ પ્રમાણે રમ્ય રાજવૈભવમાં રાજતા અને આમાદાનીમાં આગળ વધી વધીને ગાજતા રાજનગરની સાહ્યબીનું કારણ ફક્ત પતિતપાવની પાપવિમોચની સાબરમતી સરીતાજ છે.

પુન્યવતી અને ભગવતી સાબરમતી નદીના ત્રટ પર આવેલ રાજમાતા શ્રીમતી વિકટોરીઆના વિજયી નામાભિધાન ધારણ કરેલ વિકટોરીઆ ગાર્ડન આજકાલ અમદાવાદમાં ઉત્તમ હવાના સુંદર અને ખુશકારક નંદનોદ્યાન અમરવાડી તરીકે આનંદ અને શાન્તિસદન રૂપ થઈ રહીછે. સવાર સાંજ વિલાસી અને શોખીન દંપતિઓનાં ટોળેટોળાંથી આખી વાડી ઉભરાઈ જાય છે. આખી વિકટોરીઆ ગાર્ડનમાં કુંજભુવન, બેન્ડ સ્ટેન્ડ કમ્પાઉન્ડ અને નદી પાસેની રળિયામણી અટારી એ ત્રણ સ્થાન ખરેખર શાન્તિ અને આનંદનાં પરમ ધામ છે. શિયાળાની સવારમાં સુગંધીદાર ફુલડાંઓની મીઠી હવા બેન્ડસ્ટેન્ડ કમ્પાઉન્ડમાં બેઠાં બેઠાં સારી રીતે મળી શકે છે. ઉનાળાના અંગાર વરસાવતા બપોરમાં કુંજભુવનમાં શાન્તિની મીઠી લ્હેરો સારી રીતે મળી શકે છે, અને ચંદ્રરાજની પૂર્ણ ચંદનીમાં શાન્તિ-સુધાની ઝીણી અને મીઠી ફર ફર ઉડતી ઝેણો નદી પાસેની

રળિયામણી અને સોહામણી અટારીમાં મળી શકે છે, આખા રાજનગરમાં વિકટોરીઆ ગાર્ડનની હરીફાઈ કરી શકે એવું એક પણ સ્થાન ચોખ્ખી હવાનું નથી.

આજ રોજ ખગ્રાસ સૂર્ય ગ્રહણનો દીવસ છે. આખા શહેરમાં પાકી છે. કોરટોમાં પણ રજાનો દીવસ છે. નાનાથી મોટા તમામ જેમ આવે તેમ ભટકવામાં દીવસ ગુજારે છે. ભિખારીઓ રૂપાદાન, વસ્ત્રદાન, ત્રાંબાદાન, અન્નદાન વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં દાન દર્શાવતા મોટા બરાડા પાડી ભીખ માગી ગ્રહણ ગજવે છે, સ્ત્રીવર્ગ ઘરને લીંપવા ગુંપવા અને ધોળવા ધોવામાં ગ્રહણ ઉજવે છે, અને પુરૂષવર્ગ નદીએ ન્હાવા ધોવામાં તથા બહાર બજારમાં હરવા ફરવામાં ગ્રહણ ઉજવે છે. વિકટોરીઆ ગાર્ડનમાં પણ આજ રોજ સંખ્યાબંધ યુવકો મજા મારવા નીકળી પડેલા છે. અન્ય જાહેર તહેવારના દીવસોમાં નોકરીઆત માણસો અને વિદ્યાર્થી વર્ગજ બાગબગીચાની સ્હેલલા મારી શકે છે. ધંધાદારીઓ ધંધાની પેદાશમાં હરવા ફરવાની મજાથી વિમુખ રહે છે; પણ બજારની પાકી અને ગ્રહણના દીવસોમાં તમામ કોમ હરવા ફરવામાંજ દીવસ ગુજારે છે; અર્થાત્ આજ રોજ વિકટોરીઆ ગાર્ડનમાં ચોરાશી બંદરના વાવટાનાં દર્શન થાય છે. મન પસંદ તીખી મીઠી અને કડવી ચર્ચા ચલાવતા શોખીનો ગાર્ડનમાં એક પછી એક એમ દાખલ થાય છે અને બગીચાની ચારે કોર જ્યાં મન ઠરે ત્યાં ઘુમે છે.

“મી. મનુભાઈ! દીવસે દીવસે વખત ઘણો બારીક આવતો જાય છે, જુઓને યાર.

*   *   *   *

" જમાનાની બલિહારી અજબ જણાય ભારી;
દેખાદેખી કરવામાં ડા'પણુ સૌ માને છે.
નફા કે ટોટાનો કાંઇ વિચાર કરે ન જરી;
ગતાનુગતિક બની જન સૌ વખાણે છે.
રીતિને રિવાજનું વહન એવું થઇ પડયું;
પરિણામે દિસે મ્લાન વદનના માનવી.
દિસે ઢમઢોલ હોય માંહે પોલંપોલા એવી;
ફેશનની શીશીઆરી કહો શું વખાણવી ? "

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

" યસ મી. રમુભાઇ યુ આર કવાઇટ રાઇટ. જમાનો ઘણોજ આગળ વધતો જાય છે, ફેશન ઘરે ઘરમાં આંખ મીંચી ઘુસતી જાય છે અને સુધારો ઉછરતી પ્રજામાં ચોગરદમ ઘુમતો જાય છે; ગૉડ નોઝ કે હવે શું થશે ! સાલ્લું ધતીંગ તે કાંઈ થોડું ઘણું છે, હીઅર હીઅર,

*   *   *   *

" નાટક ચેટક અને નવેલી નારીના પ્યાસી;
અત્તર ફુલેલ પાનપટ્ટી તણા શોખીનો.
માથે વાળ વધારીને ચટી પટી પાડી સેંથી;
ચડી અને બુટ વળી ડાકમાઠ છત્રીનો.
ઘરમાં ન નાણું તોય વ્હાણું વ્હાતાં ચાની પ્યાલી;
બિસ્કુટ આનંદ સાથ હોટલમાં માગવી.
નાણા તણી તાણ પડે છેવટ લાચાર બને;
ફેશનની શીશિયારી કહો શું વખાણવી ? "

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

"સાહેબજી બાવા મી. બચુભાઈ તમે શાના રાગડા તાણવા માંડયા છે?"

"સાહેબજી મી. ચીચુભાઇ, જમાનાના નામની મેં તો પોક મુકવા માંડી છે!"

"મુકો બાવા મુકો, સુધારાનાં નીચા વળી વળી બે હાથ પહોળા કરી છાજીઆં લ્યો એટલે તમારૂં ભેજું ઠંડુ થશે બાવા. સમજ્યા! અન્ડરસ્ટેન્ડ યુ!"

"મી. હવે તો વાત વધી ગઇ; જુઓ,

*　　　*　　　*　　　*

"તમે ખુશી અમે ખુશી એટલુંએ લખવામાં;
ફતું નહીં ચાલે પણ પાકીટજ જોઇએ.
વળી ચાર ચાર રોજે લેટરનો ખાસ ધારો;
કહે શું છે પત્ર તે ટપાલે મન મોહીએ.
હોય નવરોજ તોય ફોગટ ફેરાની જંત્રી;
ટપાલની ઓફીસમાં રોજની ચુકાવવી.
પોષ્ટમેન છતાં વ્યર્થ વખત ગુમાવે એવી;
ફેશનની ફીશીયારી કહો શું વખાણવી?"

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

"યાર તમે બી ઠીક છો હો; મરચાં અને આદુ ખાઇને સુધારાની પાછળ ઠીક પડયા છો?"

"મી. જે કાંઈ જોઇએ તે તો કહેવુંજ જોઇએને?"

"ઓલરાઈટ કહેવુંજ જોઇએ; તેમાં એ વળી તમારે ચાર આંખો, એટલે ઝીણું ઝીણું તપાસીને કહેવુંજ જોઇએ!"

"તમે તમારે ફાવે તેમ બોલો, પણ હું તો જે જોવાનો તે તો કહેવાનોજ !"

"તો બાવા બોલોની ? તમને કોણ ખાળે છે ?"

"ખાળનાર હોય તો બોલવાની જરૂરજ ન પડે; પણ નથી તેના કઢાપા, જુઓને તમારા જેવા ફક્કડ પણ ઓછો ટેસ મારે છે."

* * * *

"વધે નહીં વાળ થાય ચાર ચાર દિન ત્યાંય;
ભગલા હજામ પાસે ભાવ થકી જાય છે.
અવળી સવળી ઘસી ઘસી હજામત કરી;
ધુપેલ ફુલેલ તણા લપેટા લેવાય છે.
સોપ પીયર્સને અતિ હર્ષ થકી દીલે ચોળી;
લવન્ડર કોલનની શીશી માંથે છાંટવી.
ઉપરની અચ્છી બની ભિતરની રામ જાણે;
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણવી ?"

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

"મી. પંડીતજી તમે પણ સારી જમાનાની આગાહી કરો છો ? હું બી એમજ વિસ્મય થઉછું કે આય યંગ સબજેકટસ હાઉ કેન ધે મેનટેઇન ધેમ સેલ્વ્ઝ ! તેમનું પુરૂં શી રીતે કરશે ? તે લોકો ઘણાજ ખરચાળ બની ગયા છે."

* * * *

"અંગરખુ બંડી ગયાં કોટ પાટલુન થયાં;
સાદી ધોણુ બદલે ઇસ્તરીઓ કરાય છે.
ઘોડા તણા જેરબંધ સમ જાકીટોને કરી;
ગળા ફાંસો અક્કડ કોલરથી ખવાય છે.

ડોક ઉંચી નીચી થાય નહી તોય ભાઇઓને;
સાચી છે સુધારા રીત એજ એમ માનવી.
ઢંગ ઘડાવની એવા ખરચ વધારવાની;
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“ભાવા એ બધું આપણે સમજીએ છીએ! તેમ છતાં આપણે તો કરતા હઇએ તે કરીએ છીએ, સમજ્યા મારા શેઠીઆ! આપણે કહેવામાં આગળ પણ કરવામાં ઘણુજ પાછળ, બોલવામાં તમે જેની હિમાયત કરો છો તેની સામે હીસ્સે પણ શરમ પહેરવામાં રાખતા નથી. ધોતીઆનાં લાંબાં વખાણ કરો પણ પાટલુન વગર ઘડી પણ ન ચાલે, જુઓ;

*　　　*　　　*　　　*

“ નીચે ઉતરી ન પડે પાટલુન તેને માટે;
પટા ઘાલી ખભા પર ટાઈટ તો કરાય છે.
વળી બેસી ન શકાયે હોય તડોતડ તેથી;
ઉભા ઉભા પેશાબની ધાર તો ધરાય છે.
એવી અવગુણી પાટલુન પડે મોંઘી તોય;
ધોતીઆથી ઉમદા તેનેજ મન જાણવી.
સુધારાની એવી નેમ ગણી મનમાં સપ્રેમ:
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણવી ? ”

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

“ યાર તમને બી ગપ મારતાં સારી આવડે છે; જેની પાછળ મંડયા તેની તો પુરી પત્તરજ ફાડી નાંખો. તમે જાતેજ પગથી માથા સુધી-અંગ્રેજી પોશાકમાં ફરો છો અને સામાની ઠેકડી કરોછો એ ઘણુંજ ગેર વ્યાજબી કહેવાય!”

"અલ્યા રામશંકર, એ ભેંસના ભાઈ તું સાત રૂપીઆના પગારમાં ઇંગ્લીશ બુટ અડાવે છે એ ઠાઠ કેટલા દીવસ સુધી નભશે ?"

"ઓ મોભાગ્ર બુદ્ધિના મુંઢ, જો સાંભળ, આપણુને લાખ મળવાના નથી અને લખેશરી થવાના નથી, માટે અમારે તો જેટલું કમાવું તેટલું ખાવું; પણ યાદ રાખવું કે લાખની ઉમેદમાં તમારા બાપદાદાની શાખ કોક દી રાખમાં ન મળી જાય !"

"ઓ મુરખના સરદાર તને હું શિખામણ આપુછું ત્યારે તું મારો આખો મહેતાજી થવા જાય છે પણ છેવટે તું પસ્તાઈશ ! ગજા વગરનો ભાર અંતે મારજ મારશે !"

"મહેરમાન અમારૂં ગજુ અમારે જોવાનું છે, પણ તમે ગજા ગજા કહેતાં ફેશનની અજા ન બની જાઓ તે સંભાળજો કેમકે,

* * * *

" સાદા જાડા બોડા ગણી નાપાસ કરીને હોંશે;
સ્લીપર કે દોરીવાળા બુટ વખણાય છે.
જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં છેડે બાંધે વાંકા વળી ફરી;
તોય જમાનામાં એજ બુટ ખરીદાય છે.
પેરણ પછાડી ન્હાય ઘેર ઘાઘરા સમાન;
કરે બાંહ્ય કફ કેરી બૈરી બંગડી જેવી,
નરનાં ચિન્હો ગમે ન નારીનાં હોંશેથી ધરે;
ફેશનની ફિશિયારી કહો શું વખાણવી ? "

મહીકાંઠા ગેઝેટ.

"હ્યો સાહેબજી હવે ચાલશો કે આમ આઘી પાછી કરવામાંજ આનંદે મ્હાલશો ?"

"મણિભાઈ કહો હવે કયાં જાશું ? યાર આવી હવા બીજે કયાં કયાં ખાશું ?"

"મી. રમણીકલાલ હવે ઝાઝી હવા ખાશો તો યાર તમને કોલ્ડ થઇ જશે, અને પછી દવા ખાવી પડશે. રીમેમ્બર ઇટ તે યાદ રાખજો !"

"હ્યો ચાલો ત્યારે આપણે બજારમાં ફરવા જઇએ !"

"શું બજારમાં તમારા બાપની બાંગ મુકશો ! ત્યાં તો બધુંએ બંધ હશે !"

"હશે અહીં બેસોને જવાય છે યાર ઠંડી હવા તો નિરાંતે ખવાય છે !"

જમાનામાં આગળ વધેલું યુવકમંડળ જમાનાનાં ગપ્પાં સપ્પાં મારતું બગીચામાં ચારે કોર ફરવા લાગ્યું; એટલામાં જુના વિચારની હીમાયત કરનારૂં પાઘડીમંડળ ગાર્ડનમાં દાખલ થયું, તેની પાછળ વકીલ બારીષ્ટર અને ડાકટરનું મંડળ પણ દાખલ થયું; જુનામાં નવા મળ્યા અને નવા જુનાનું સાજન મ્હાજન ગયું બેન્ડ સ્ટેન્ડના ચોગાનમાં ! શેઠીયા અને સાહેબોની જબરી ધાડ જોઇને બેન્ડ સ્ટેન્ડના ચોગાનમાં બેસનારા ઝપોઝપ ઉઠી ઉઠી આઘા પાછા થઈ ગયા; ચોગાનના બાંકડા પર જેમ આવે તેમ બધા ગોઠવાઈ ગયા, છેવટે પાઘડી વર્ગમાંના ચાર પાંચ જે શેઠીઆ વર્ગમાંના હતા તે રહ્યા તેની સાથે બારીષ્ટર વકીલમાંના પણ બે ત્રણ રહ્યા; ઉભા રહેલાનો સામસામી

નાટકની ડમ્બ એકટીંગનો થયો ટેબ્લો! તમામ અન્યોઅન્ય વિચારમાં પડી ગયા! કોઈ કોઇને ઉઠાડી બેસી શકે તેમ ન રહ્યું; કેમકે સાપને ઘેર સાપ પરોણા થયા, તેથી સામ સામે ડોળા ધુરકાવી દમામમાં એક બીજાનાં મ્હોં જોવા લાગ્યા! છેવટે એક બારીષ્ટર સાહેબે એક પાઘડીદાસને ઉઠાડવાની તજવીજ કરી, તજવીજમાં કોઈ કોઈના ગાંજ્યા જાય તેમ નહોતું; એક ધારાનો હિમાયતી હતો તો બીજો પૈસાનો હિમાયતી હતો, પૈસા આગળ ધારો લુલો પડે તેમ હતું; તો પણ રૂવાબ અને પોઝીશનની ગડબડ થઈ!

"યુ જેન્ટલમેન પ્લીઝ તમે આઘા જાઓ!"

"કાઇન્ડલી પેલી સાઈડના જેન્ટલમેનોને આઘા કરો, ત્યાં પ્રોપરલી તમને સીટ મળી રહેશે!"

"નો નો એવનને કાંઇ બી કહી ન શકાય; તમારેજ મુવ ઓન થવુંજ પડશે. ગો ઓન મુવ આ લીટલ! ચલાવ જરા આઘા ખસો!"

"તમે ટોપી કરતાં પાઘડીને હલકી ગણો છો?"

"ઓફ કોર્સ સો! અલબત એમજ!"

"એમ કે જાઓ ત્યારે નથી ખસતા."

"અરે ખસો છો કે નહિ! વીલ યું મુવ આ લીટલ ઓર નોટ?"

"સરટનલી નોટ."

"યુ ઢેમ જાતા હય કે નહિ જાતા! નહિ તો બુટ લગાતા!"

"તમારાં ચશ્માં જોઇને નહિ ડરીએ, સમજ્યા બારીષ્ટર-

સાહેબ! બૂટ લગાવતાં તમને ઘેર જવું બહુ ભારી થઈ પડશે સમજ્યા!"

"અરે તમે કેવા જંગલી છો? કેવું મારૂં ઇન્સલ્ટ કરોછો! માઇન્ડ આફ્ટર ઓલ આઇ એમ આ બારીષ્ટર! યાદ રાખો છેવટે હું બારીષ્ટર છું."

"એટલે તમે મને કરશો શું? શું આ વિકટોરીઆગાર્ડન તમારા બાપની છે?"

"યસ રીઅલી, આ ગાર્ડન અમારા જેવા સુધરેલા અને ઇંગ્લીશમેનોની છે. તમારા જેવા મેનરલેસ મેનની નથી!"

"અરે આતો પબ્લીક ગાર્ડન છે. જાહેર પ્રજાપયોગી બાગ છે, મરજીમાં આવે તે અંદર આવી હરી ફરી શકે; વહેલો તે પહેલો સમજ્યા સાહેબ?"

"છટ નોનસન્સ, કેવું હમ્બગ તમે બોલોછો! સૌથી પહેલો રાઇટ પારસી યુરોપીઅન જેન્ટલમેનોનો છે, પછી તમારો છે!"

"તો બારીષ્ટર સાહેબ વિકટોરીઆ ગાર્ડન જે ઘડીએ બંધાઇ તે ઘડીએ તેના ફંડમાં પૈસાનો મોટો ફાળો અમારા જેવા પાઘડીવાળા લોકોનો હતો, ફંડમાં નાણું ભરતી વખતે તમારા જેવાનો તો પત્તાએ નહોતો લાગતો! અત્યારે તમે ગાર્ડન પર બાપીકો હક્ક ધરાવતા આવ્યા છો પણ તમે ફંડમાં શું ફાળો આપ્યો હતો તે મહેરબાની કરીને જણાવશો?"

"અરે સાહેબો, મહેરબાનો તમે શાંત થઇ જાઓ! નાહક જગ્યા સારૂ શા માટે લડી પડો છો, લ્યો અમે ઉઠીને પણ

બેસીએ છીએ, તમે શાંત થઈ જાઓ !"

"નો નો માઇટિ ઇઝ રાઇટ, બળીઆના બે ભાગ !"

"એટલે તમે બારીષ્ટર થયા એટલે આખા શહેરના શહેનશાહ થયા એમ ?"

"બધા શાન્ત થાઓ !"

"વેલ યુ બારીસ્ટર મી. બળવંતરાય સી ધી ટાઇમ વખત વિચારી જાઓ. બી કવાએટ, ડોન્ટ કવોરલ ફોર નથીંગ! શાન્ત થાઓ, નાહક કજીઓ ન કરો !"

"ઓલરાઇટ થેન્ક યુ, ઓલસો યુ મે પરસ્વેડ હીમ! બહુ સારૂ, હું તમારો આભાર માનું છું. વળી તમે તેમને પણ સમજાવો !"

"વેલ ગાર્ડનર, ગાર્ડનર, માલી માલી, ઓહ યુ માલી, યુ જંગલી ડોન્ચ યુ હીઅર મી! અરે હેવાન તું મારૂં કેમ નથી સાંભળતો !"

"એ શાબ આવ્યો ! બાપજી શો હુકમ છે ?"

"જા પેલા બે બાંકડા લાવી અહિં ગોઠવી દે !"

"લાવ્યો શાબ !"

"થયું ચાલો હવે ટુંકમાં પતી ગયું."

"ઓહ મી. નવલખીશેઠ આજ તો તમે ફરવા આવ્યા છો ?"

"જી હા."

"કેમ આજ દીલગીર જણાઓ છો ?"

"કાંઈ નહિ !"

"નો નો તમારો ફેઇસજ સોરો ડીકલેર કરે છે, તમારો ચહેરોજ દીલગીરી ખુલ્લી દર્શાવે છે."

"અરે યાર સ્હેજમાં પેલા બારીષ્ટર સાથે બોલવું થયું તેમાં!"

"વીચ બારીષ્ટર!"

"ઓહ ધેટ બળવંતરાય બારીષ્ટર! એ હી ઇઝ માઇ ફ્રેન્ડ! વેલ મી. બારીષ્ટર બળવંતરાય!"

"ઓહ ગુડ ઇવીનીંગ મી. ડૉકટર ડંફાસમારૂ!"

"અરે તમે અમારા શેઠ મી. નવલખી સાહેબ સાથે શા સારૂ ટંટો કર્યો?"

"ઓહ વ્હેર ઇઝ મી. નવલખી?"

"આ બેઠા એજ! તમે જેની જોડે લડ્યા તેજ!"

"શું પેલા ગજરાવાળા શેઠના બેટા સન મી. નવલખી! તે આજ કે?"

"હા એજ નવલખી!"

"ઓહ આઇ એમ વેરી સોરી ફોર યુ, માઇ ડીઅર મી. નવલખી! આઇ બેગ યોર પારડન!"

"હું પણ આપની માફી માગું છું!"

"આ તો સાલ્લુ જે કાંઈ બન્યું તે તમામ અંધારામાં બની ગયું. વેલ યુ શેઠ નવલખી સીટ ડાઉન હીઅર વીથ મી આવો મી. નવલખી! મારી સાથે બેસો."

"કહો સાહેબ ખુશીમાં તો ખરા."

"હા જી આપને દીઠે વિશેષ !"

"વેલ માલી !"

"જી સાહેબ !"

"જા પેલા રાવની હૉટલમાંથી દશ ગ્લાસ ટીના લઈ આવ, લે આ રૂપિયો !"

"આ ચાલ્યો બાપજી !"

"વેલ ડૉકટર મી. ડંફાસમારૂ, હવે ટાઈમ ઘણોજ ઑડ આવ્યો. હવે વિદ્વાન લોકોને કમાવાને વાસ્તે બહુજ તકલીફ પડે છે. આય સાલ્લુ અમે બારીષ્ટર થયા પણ કાંઈ ઘરબાર ઉંચાં ન થયાં. બાપીકા જે કાંઈ થોડા ઘણા પૈસા હતા, ઘર મકાન હતાં તે તમામ વેચી મૂકી બારીષ્ટર થવા સારૂ વિલાયત ગયા; ત્યાં ઘણુંજ અતિશય બેહદ દુઃખ વેઠીને બારીષ્ટરની પરિક્ષા પસાર કરી, ડીગ્રી ઝભ્ભો અને માનપાન ચાંદ લઈ ઘેર આવ્યા પણ એ ભગવાન એના એજ રહ્યા. આય ઑફીસ ભાડે રાખી ગુમાસ્તા રાખી પ્રેકટીસ કરવા માંડી પણ કાંઇ દળદર ગયું નહિ. સાલ્લા ઘરના ગાડીઘોડા પણ ન થયા. મારૂ બેટું બુટ પાટલુન કોટનું ખર્ચ પણ ભારે પડવા લાગ્યું. આ અમારા કરતાં તો ડીસ્ટ્રીકટ પ્લીડરો વકીલો સારૂં કમાય છે; આ સાલ્લુ વિલાયત વેઠયું એટલે મન પણ વિલાયતી બન્યું. ઘણું મળે નહિ અને થોડું ભાવે નહિ. ઘરની ગાડી મળે નહિ અને ભાડાની ગાડીમાં બેસાય નહિ એટલે 'મીયાં પડ્યા પણ ટંગડી ઉંચી' એવો ઘાટ અમારે થયો. સાલ્લુ તમાચો મારીને મોં રાતુ રાખવું પડે છે. આય આખો દીવસ કોરટમાં આઇડલની

માફક જઇએ છીએ અને ત્યાં મફતની ચેરમાં બેઠા બેઠા માંખો મારીએ છીએ. મારૂ બેટું સાંજ પડતાં પુરા પચીશ પણ ન મળે ત્યાં બારીષ્ટર થયે વિલાયત વેઠે શું વળે. કેસ ભારે લેવા જઇએ પણ મળતર કાંઈ મળે નહિ એટલે નાસીપાસ થઇ પાછા પડીએ. તેમાંએ હાર જીતનો સવાલ ન્યાયાધિશની મરજી ઉપર! સાલ્લુ હવે તો જમાનામાં ઠોકર ખાઇને પાછું પડવું પડે છે. હવે ડે બાઈ ડે બારીષ્ટરો ઘણા થઈ ગયા, વકીલો પણ ઘણા વધી ગયા, ધંધાની રાઇવલરી હરીફાઈ ખરાબ રીતે વધી પડી. ધંધાનો ટ્રેસ બગડી ગયો, ફક્ત પેટ કેમ ભરવું અને અસીલોને કેમ સમજાવવા તેજ હવે રહ્યું. બધી બાજી જુઠ્ઠાઈમાં રચાવા મંડાઈ. ઓલ ટુ ગેધર ધંધોજ વંઠી ગયો, તોબાહ તોબાહ, ગૉડ બી મરસીફુલ ઓન બારીષ્ટર્સ!"

"વેલ માઈ ડીઅર બારીષ્ટર ડોન્ટ બી સોરી એટ ઓલ! સેઇમ ઈઝ ધ કેસ વીથ ડૉક્ટર્સ. જમાનો સઘળે સ્થળે સરખી રીતે ફરેછે. આ અમારી મેડીકલ લાઈન પણ ઢંગ ધડા વગરની થઇ ગઈ છે. સાલ્લુ પહેલાં વૈદ્ય ગાંધી અને ડૉક્ટર એ ત્રણેનું સઇઆરૂં ચાલતું હતું; પણ હવે કમનસીબે ત્રણમાં પણ સળો પેઠો છે. હીઅર શાર્પલી! જુઓ સાંભળો—આ વૈદ્યને કોઇ ભારે ગંભીર કેસ તપાસવાનો આવે ત્યારે તે ઝટ લઇને પોતાની વગમાં ભળી જાય એવો કોઈ ડૉક્ટર હોય તો તરત તે દરદીને સમજાવીને બોલાવરાવે; આ ડૉક્ટર સાહેબ આવે એટલે તરત કેસ તપાસી દરદીને વૈદ્યની દવા કરવાની ભલામણ કરે અને કહે કે વૈદ્યરાજ ઘણાજ ચાલાક અને બાહોશ છે. તમે ધ્યાન દઈ

ખાસ શ્રદ્ધાથી તેમની દવા કરજો. આપ જે દરદ છે તે ઘણું ગંભીર અને ડેન્જરસ છે. વળી તે ઉપરાંત તે અવધીયું છે એટલે ખાસ તેની મુદત વીસ પચીસ દીવસની વીતસે એટલે ઝટ આરામ થવા માંડશે. હું વૈદ્યરાજને એક બાટલી લખી આપતો જાઉં છું. તે બજારમાંથી લાવીને દરદીને દુધની સાથે આપશે એટલે ઝટ આરામ થશે. બાવા હુંશીઆરી રાખો ગભરાશો નહિ—અકળાશો નહિ, કાળજા પર પત્થર મૂકીને ટ્રીટમેન્ટ સારવાર કરો, સમજ્યા. લ્યો વૈદરાજ સાહેબજી હું હવે રજા લઉછું; આ પ્રમાણે જરા હીંમત ભર્યું લેકચર કર્યું કે તરતજ કન્સલટેશનની ફીના રૂપીઆ ત્રણ અને ગાડીભાડાના આના આઠ ખીસ્સામાં પડે; વૈદનું ખીસ્સુ પણ ભરાય અને ધંધાદારીનો ભાઇચારો વધે; ભલે પછી દરદીનું સાહ્યાનું ગમે તે થાય પણ ડોકટરનું ખીસ્સું તો તર થાય. હવે અમે ડોકટર લોકો અમારા દરદીને ચાર પાંચ દીવસ દવા કરતાં થાય કે તરતજ અમે લોકો અમારા લાગતા વળગતા અર્થાત અમને દરેક બાટલીએ સારૂં કમીશન આપતા કેમીસ્ટ ડ્રગીસ્ટ દવા વેચનારને એક ચીઠ્ઠી પર બાટલી લખી સાઇન કરી મોકલી દઇએ એટલે દવા વેચનારના ચોપડામાં અમારૂં કમીશન ચઢતું થાય. બાટલી પણ ખાસ કરીને અઢી પોણાત્રણ રૂપીઆની લખી આપીએ એટલે ખાસ્સા આઠ બાર આના મળે; ઇસ્ટન સીરપ સાર્સા વગેરે કચરો તો કવચિતજ લખી આપીએ, ખાસ્સી રીતે માલ્ટાઇન કોડલીવર ઓઇલ, સ્ટર્નસનો કોડલીવર ઓઇલનો વાઇન, વીન્કીશનના સાર્સા, પાર્ક ડેવીસના ડ્રગ્સ વીગેરે લખીએ એટલે

અમારૂં ટટ્ટુ તેજમાં ચાલે! માઈ ડીઅર બારીષ્ટર હવે આ મલતરનો જમાનો પણ બદલાયો અને અરસપરસ ખોદણી કરવાનો, છીંડાં જોવાનો વખત આવ્યો; અધુરામાં પુરી એલ એમ એન્ડ એસની પરિક્ષા પણ વરસમાં બે વાર થઇ અર્થાત ૭ ૭ મહીને ૭ ૭ મહીને નવા નવા એલ એમ એન્ડ એસ ડાકટરો સંખ્યાબંધ નીકળવા માંડયા એટલે ડાકટરો થયા સોંઘા; તેમાં પહેલાં વિલાયત કોઇ ભાગ્યેજ ડાકટર જતો હતો; હવે વિલાયત જવા લાગ્યા અને એલ. આર. સી. પી. એફ. આર. સી. એમ આર. સી. અને એમ. બી. ના બીલ્લા લઇ પ્રેકટીસ કરવા લાગ્યા; તેની જોડે ધર્માદા દવાખાનાં પણ સંખ્યાબંધ ઉઘડવા લાગ્યાં અને ઉંટવૈદોના પણ રાફડા ફાટયા; એટલે ધંધાનું નખ્ખોદ વળી ગયું; હવે બધાએ નવરા ધુપ જેવા દવાખાનામાં બેસી બેસી બીડીઓનાં ખોખાં કુંકીએ છીએ અને ફેન્સી કબાટમાં ગોઠવેલી ચળકતી બાટલીઓ જોઇ હાયપટારો કરીએ છીએ. સાલ્લો ધંધાનો સંપ પણ તુટી ગયો, કન્સલટેશનના વળા પણ હુલા થઈ ગયા, અરે એક બીજાની ખોદણી કરવાનો વખત આવ્યો; આમ સાલ્લા એકાદ કેસમાં ડાકટર જોવા ગયા કે તરત કહેશે કે બાવા કોની દવા અત્યાર સુધી ચાલતી હતી; જો દરદીની સારવાર કરનાર કહેશે કે અમે તો દેશી વઇદની દવા કરતા હતા તો તરતજ ડાકટર સાહેબ મીજાજ ખોઇને કહેશે કે સાલ્લા વૈદે રસાયણ ખવરાવીને દરદીની ખરાબી કરી છે; વળી ભોગજોગે કહેશે કે ફલાણા ડાકટરની દવા કરતા હતા તો તરતજ ડાકટર મુંછમાં હસી કહેશે કે આય ડોકટરે દરદજ

બરાબર પારખ્યું નથી ને એમને એમ દવા ઠોકી છે; વળી જો વૈદને વીઝીટ કરવા બોલાવવામાં આવશે તો તરતજ વૈદ નાડી જોઇને આંખનાં ભવાં ચડાવીને કહેશે કે તમે કોની દવા કરતા હતા; જ્યારે એમ જવાબ મળશે કે ડાકટરની દવા કરતા હતા તો તરતજ કહેશે કે ડોકટરે દરદીને દારૂ આપી આપીને હાડકાંનો માળો બનાવી દીધો છે; તેની છાતીમાં છીદ્ર પડયાં છે અને કાળજે ચાંદુ પડયું છે; વળી કહેશે કે બીજા વૈદની દવા કરતા હતા તો તરતજ વૈદરાજ ઝાંજ ખાઇને કહેશે કે એ વૈદ વૈદામાં સમજે છે શું? એ તે કીયા દહાડાનો મોટો ધન્વંતરીનો બેટો બની બેઠો છે? આ પ્રમાણે ધંધાનું ધતીંગ વધી પડયું અને નાહક ઝેર વેર કરવામાં બધા ડૉકટર બગાસાં મારતા ગુચ્છે હાથ ફેરવતા થયા. બીજું ચેરીટેબલ ડીસ્પેન્સરીઓ થવાથી કમાણી જતી રહી, ચાર આનાની ફીના ચાર પૈસા થયા તોપણ દવા વેચનાર ડ્રગીસ્ટના દેવામાંથી મુક્ત ન થયા. ઓ લોર્ડ બી કાઇન્ડ ટુ પૂઅર ડૉકટર્સ!!"

"મી. સામળદાસ ધંધો તો તમારો ચાર ધીકતો છે. છાપખાનામાં આજકાલ છનામછના થાય છે."

"એ મહેરબાન એ બધું પહેલાં થતું હતું; હવે તો માથાના વાળ પણ પારકા થવાનો વખત આવ્યો છે. એ તો તમને પારકે ભાણે મોટો લાડવો દેખાય છે. ઉજળું એટલું દુધ તમને જણાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઉંડા ઉતરીને દૃષ્ટિ કરો તો નફા ટોટાનો ખ્યાલ સારી રીતે આવે. કમાણી પહેલાં હતી પણ હવે નથી રહી. પહેલાં કમ્પોઝીટરો અને પ્રેસમેનો એક

વચની અને ડાહ્યા મળતા હતા, હવે બધાની પુંઠે ભમરા થયા. ગાડાનું પૈડુ ફરતાં જેટલી વાર થાય એટલી વાર તેમને નોકરી ફેરવતાં થાય છે. વખત અને ધંધાના ચોર થયા, તેની સાથે હાડકાંના આખા થયા; આ કાંઈ કામની કસુર સારૂ શેઠ બે અક્ષર કહેવા જાય તો તરતજ ગરમ થઇને કહેશે કે શેઠ તમારી નોકરી ધરી રહી. આ મહીનાની નોટીસ શેઠને હાથમાં પકડાવી કે શેઠ બિચારા નરમ થઇ પલળી ગયા. પહેલાં છાપખાનાના માલીકને કામ સારૂ લોકોની દાઢીમાં હાથ ઘાલવા પડતા ન હતા. હવે શેઠને રૂલ મારનાર, બીબાં ગોઠવનાર અને મશીનનું પૈડુ ફેરવનાર મજુરોની ઓશિયાળ કરવી પડે છે હવે જમાનો વંઠયો તેની જોડે કામ કરનારનાં પણ મગજ ચસ્કી ગયાં, તેની જોડે છાપખાનાનાં પણ ઠાઠીઆં વધારે ને વધારે નીકળવા લાગ્યાં એટલે કારીગર લોકો વધારે વાયરે ચઢ્યા. મોંઘા થયા અને કામના કસમાંથી ઉતરી બદામના થયા અર્થાત્ એક ઠેકાણે ઠામ કરીને નોકરી કરતા ન થયા. ઠેર ઠેર ઠીકરાં ફોડતા થયા. પહેલાં કારીગર માણસો ડાહ્યા, કામના કરવૈયા વખતના જાણનાર અને નિમકહલાલ મળતા હતા. હવેના જમાનામાં લાંઠ, કામના ચોર અને શેઠની ગેરહાજરીમાં આખું છાપખાનું શકરવારમાં હરાજ કરીને ખીસ્સા ભરનાર અઠ્ઠા મળે છે. આગળ કારીગર લોકોના સારા કામ ઉપર છાપખાનાના માલીક છાતી ઠોકીને લોકો પાસેથી છાપવાનું કામ લેતા હતા અને મુકરર કરેલે વાયદેજ કામ પૂરૂં કરી આપી ઘરાકનું મનરંજન કરીને છપામણી ઉપર ઈનામ પાઘડી લેતા

હતા. હુવેના જમાનામાં વાયરે ચડેલા કારીગર લોકોના કામ ઉપર શેઠને ડગલે ડગલે જુઠું બોલવું પડેછે અને વગર પ્રીગરની છાપ ઉપર ઠપકો ખાવો પડે છે અને પુરાં બીલનાં નાણાં અરધાં પણ મળતાં નથી અને લોકોને માલ આપવો પડે છે અને પાછળથી ગુમાસ્તા રાખી ઉઘરાણીમાં લોહીનું પાણી કરવું પડે છે. મહેરબાન હવે પેદાશ જતી રહી, કામનો કસ ન રહ્યો, છાપની કીંમત ન રહી સોંઘુ ભાડુ અને સિદ્ધપુરની જાત્રા લોકોને ગમવા લાગી. ધોળા ઉપર કાળુ કરી જલ્દી કામ આવ્યું કે આ ટટ્ટુ ચાલ્યું. હવે ભાવ પણ જોવાનો ન રહ્યો, કામ પણ જોવાનું ન રહ્યું અને છાપ પણ જોવાની ન રહી, બસ હવે તો ફલાણો ફરમાના આટલા કહે છે, તમે આટલામાં કરી આપશો? શેઠ બિચારો કામ વગર માંખો મારતો હોય અને કારખાનામાં હરમાન હડીઓ કાઢતા હોય ત્યાં આગળ તરત કંટાળીને કહેશે કે બાપા લાવો, બાળો, કહી કામ લેવાનો વખત રહ્યો. વળી અધુરામાં પુરૂં સરકારના કાયદા પણ અમારે માટે જરા દબાણવાળા થયા એટલે અમારો તો દીનમાનજ હવે ઉઠી ગયો. લોઢા લાકડામાં નાંખેલો પૈસો હવે કયી રીતથી ભેગો કરી શકાય તેજ જોવાનુ રહ્યું. બ્યાજ ખાદ કોરે કરી ચીંથરી બાંધી દરિયામાં નાંખેલા પૈસાના બાર આની ઉપજે તો પરમેશ્વરનો મોટો પાડ! મહેરબાન હવે મામલો આવો થયો. ઘરડાનો છાતી પર ઘંટીનાં પડ મૂકી એકઠો કરેલો પૈસો કાગળ રૂશનાઇ અને શીશામાં ગુમાવવાનો વખત આવ્યો. ભગવાન હવે છાપખાનાના માલીકો ઉપર કાંઇ રહેમ કર રહેમ!"

“ કેમ મી. એડીટર સાહેબ કેમ ચાલે છે તમારે? તમારો છાપાનો ધંધો તો તેજ છેને?”

“સાહેબ અમારા છાપાનું તો નામજ ન દેશો! સો મણ તેલે અંધારૂ જોવું હોય તો અમારા પત્રકારની ઑફીસમાં પધારવું. ઘર ક્યાં છે, વ્હાર ક્યાં છે, ઑફીસ ક્યાં છે, છાપખાનું ક્યાં છે, કોણ લખે છે, કોણ વાંચે છે અને કોણ છાપે છે એની જો અમને ખબર હોય તો જોઇએ છેજ શું!? આ તો વ્હારે ઘડીએ સરકાર બોલાવે એટલે રાત દીવસ કોરટમાં ધક્કા ખાનાર કોઇ માણસ શોધી કાઢીએ અને એડીટેડ બાય હીમ કહીને છાપુ પ્રગટ કરીએ અને ધંધો ચલાવીએ; પણ કમાણી વગર બધા લુખ્ખા છીએ! અમે કેટલું બધું સાહસ અને જવાબદારી ખેડીએ છીએ તેનો તો મારા સાહેબ તમે કાંઈ તોલ કરો! એક દોઢ બે રૂપીઆના લવાજમમાં પાંચ છ ફરમાનું છાપુ અને તેમાં ગામે ગામ તથા દેશ પરદેશના સમાચાર, વાર્તા, કાવ્ય, ચર્ચા પત્રો અને ધાર્મીક આર્થીક અને વૈદક વાંચન બારમાસ સુધી પુરૂં પાડવું અને તે ઉપરાંત બબે નવલકથાઓની ભેટ આપવી એ તે કાંઈ નાની સુની વાત છે? આટલુ આટલુ કરવા છતાં પણ ઑફીસનું ખરચ ન નીકળે એ દુઃખ કોને કહેવું! રીપોર્ટર રાખવા, ગામ પરગામની જાહેરખબર આપનાર એજન્ટો રાખવા, ફાલતુ અંગ્રેજી કોલમ લખનાર, અઠવાડીક વાર્તા લખનાર, ભેટનાં પુસ્તક લખનાર, પ્રુફ વાંચનાર અને પોષ્ટ કરનાર એટલાં લફરાંઓ રાખવાં, છાપુ પ્રગટ કરવું અને વાંચનારને ઘેર પહોંચાડવું; અને લાયબ્રેરીઓમાં મફત

મોકલવું એવું ખોટ ભરેલું અને ઘડીકમાં ચાદર ઓઢાડે એવું સાહસ કરવું તેના કરતાં મરવું શું ખોટું છે મારા મહેરબાન? શું કરીએ, જખ મારીએ, હાથી દાંત નીકળ્યા તે કાંઈ ન નીકળ્યા એવું કાંઈ થાય છે? પટ્રોળીએ ભાત પડી તે કાંઇ ન પડી કહેવાય છે? જ્યાં ત્યાં કરી કોઇની પાઘડી કોઇને માથે મુકી આને આમ સમજાવી આને આમ સમજાવી કોઇને સોનાની ચરલી દેખાડી તો કોઇને કાળી ડગલીનો રોફ દેખાડી સાચુ જુઠુ કાળુ ધોળુ અને આડુ અવળું જેમ આવ્યું તેમ આંખ મીચી લખી છાપી છાપું તૈયાર કરીને ઘરાકોને બીડીએ અને તેમના માંડ માંડ વરગે બે વરસે મળતા લવાજમમાં બીડીઓ ફુંકીએ અને ચાહના પ્યાલા ઉઠાવી દીવસ ગાળીએ! હવે છાપાની પેદાસ ગઈ. રાઈના પડ રાતે વહી ગયાં. પહેલાં જ્યારે કોઈ શેઠીઆ બેઠીઆ અને રાજા મહારાજાને અથવા કાંઈ મોભીલા ધર્મગુરૂને છંછેડીને સારી રીતે ખંખેરતા ત્યારે અચ્છી રીતે માલ પાણી મલતાં ઘર બ્હાર ઉંચાં થતાં, ગાડી ઘોડા થતા અને છૈયાં છોકરાં સોના રૂપાના ઘુઘરે રમતાં; હવે તો મારૂ બેટુ ડેફેમેશન જાગ્યું એટલે આવકમાં રાખ ઉડી ગઈ અને બૈરાં છોકરાં વેચવાનો વખત આવ્યો! આ કોઇનું કાંઇ છાપ્યું કે તરત ડેફેમેશન! આ કોઈ ધંધાની સારી નરસી ટીકા કરી કે તરત નોટીસ; આ કાંઈ કોઇનું ચર્ચાપત્ર છાપ્યું કે તરત ઓફીસપર ધમાલ; આ કાંઈ સખત લીડર લખ્યો કે તરત સરકાર માબાપને ત્યાં જવાની તૈયારી થઈ, ભાઇ આ પ્રમાણે ડેફેમેશનનું વાદળ છાપાના માલેક ઉપર તુટી પડે ત્યાં જીવન, કીર્તી અને કમા-

ણીની શી આશા રખાય ? હવે વળી પડ્યા ઉપર પાટુ, દાઝ્યા ઉપર ડામ અને વાગ્યા ઉપર લુણની માફક પત્રકારને પણ સરકારમાં જામીનગીરી આપવાની થઇ, આ પ્રમાણે અમારી હાલત થઇ તે સમજ્યા મારા શેઠીઆ ! હવે તો બે હાથ જોડી જગદીશ્વર પાસે માગીએ છીએ કે પ્રભુ હવે પત્રકાર ઉપર કાંઇ કરૂણા કરો કરૂણા ! ”

“ વેલ મી. રામચંદ વીમાવાળા તમારે કેમ ચાલે છે હેં ! હું ધારૂં છું કે તમારે ઠીક ચાલતું હોવું જોઇએ; કેમકે તમારે બે મોં રહ્યાં ! બીજા ધંધાવાળાઓને એક મોં હોય છે પણ વીમાવાળાને બે મોં હોય છે. જે બાજુએ બચકુ ભર્યું ત્યાંથી બમણો લાભ ! આમ કંપનીમાંથી પગાર અને કમીશન ખાધું અને આમ પ્રીમીયમ ભરનારા પાસેથી પોલીસીનાં નાણાં ભરપાઇ કરવાને વખતે ઇનામ અને પાઘડી ખાધી. જ્યાં ત્યાં ખાધેજ છુટકો ! કોઇનું ઘર બળી જાય તો પણ તમને તેમાં લાભ અને કોઇનું સગું મરી જાય તો પણ તમને લાભ ! આ મારૂ બેટુ લાહ્ય અને મોહોંકાણમાં તમને સવાયો લાભ મળે અને ખીસ્સાં ખાસી રીતે ચીકાર થાય પછી કહો મારા મહેરબાન તમારો ધંધો તો ધીકતો કહેવાયને ? ! ”

“ મી. મુલચંદ એ તમારૂં કહેવું બ્યાજબી છે, પણ બધો એવડો તેવડો લાભ આગલા જમાનામાં જતો રહ્યો; હવે તો માંડ માંડ હેડ ઑફીસમાંથી ઑફીસ ખર્ચ પણ ઘણીજ મુશ્કેલીથી મળે છે. જ્યાં ત્યાં લોકોને વીમાની જરૂરીઆત એ હદ માથાફોડ કરીને સમજાવીએ છીએ; જ્યાં લોકોના મનમાં વીમો

ઉતરાવાનું ઉતર્યું કે ત્યાં તરત બીજા વીમાવાલા એ લાભ લઇ જાય છે અને અમે હાથ ઘસતા રહીએ છીએ. અમારા ધંધામાં પણ સેંકડે નવાણું હરીફો જાગ્યા છે. જ્યાં કોઇ ગૃહસ્થને ખાતો પીતો ધારીએ અને ત્યાં પગ પેસારો કરી વીમા પુરાણ વાંચીએ અને તેને પલાળી તરત તૈયાર કરીએ ત્યાં તરત કોઇ કારમો હરીફ આવી ઘુસી જાય અને અમારી કંપનીમાં છીદ્ર બતાવી તેની કંપનીમાં તેનો વીમો ઉતારી બારોબાર કમીશન કાપી લેઈ લહેર ઉડાવે ! સાગો આવો વખત હવે આવ્યો છે. નાહક માંહોમાંહી ઝેર વેર કરવાં પડે છે અને વિના કારણે જુઠું બોલી એક બીજાની કંપનીઓની ખોદણી કરવી પડે છે. પહેલાં જ્યારે જાહેરમાં એકાદ બે કંપનીઓ હતી, ત્યારે હાથ સારી રીત વગર મહેનતે ભરાતો હતો. હવે ચકલે ચકલે અને બજારે બજારે વીમા કંપનીઓની ઓફીસો ખુલ્લી છે; એટલે એક એક કંપનીના બાર બાર એજન્ટો અને બાર બારના ચોવીસ ચોવીસ સબ એજન્ટો એ પ્રમાણે એજન્ટોનો કાફલો ગૃહસ્થ લોકો ઉપર કારમો તુટી પડે છે; અને ઘરના ઉમરા પણ બુટની એડીઓથી છોલી નાંખે છે; અને કોઇને કઈ કંપનીમાં વિમો ઉતરાવવો એ એક મહા ભારત સવાલ થઇ પડે છે. કોઇ બિચારો દશ રૂપીઆ મહીને કમાતો યુવક જરા ઠીક ઠાક કપડાં પહેરી બજારમાં જતો હોય તો આ તરત તેની કેડે એજન્ટો લાગ્યા, અને તેને ઓળખતા પણ ન હોય તો પણ સલામ કરી તેરમી પેઢીની ઓળખાણ કાઢી વીમો ઉતરાવવાનો ઉપદેશ કરે. તે યુવક એજન્ટનું બારમું ખાય તેવો યુવાન હોય તો પણ

અસ્થિર જીંદગીનું મહાત્મ જણાવી તેને મરણ નજીક દેખાડી વીમો ઉતરાવાની ભલામણ કરે; જ્યારે પેલો યુવક થાકી બે હાથ જોડી તિરસ્કાર કરી એજન્ટને કહે કે બાવા તુમ ચલે જાઓ અમારી પાસ તો પયસા નહીં હય, ત્યારે એજન્ટ સાહેબ તેનો છાલ છોડો; આવી અવળી અવળચંડી હરીફાઇ અમારા ધંધામાં થઈ પડી છે; કહો સાહેબ હવે એમાં અમારૂં ટટ્ટુ શી રીતે ચાલે! અમારા જીવનનો આધાર એક ફકત મીલોનાં ભુંગળાં ઉપર રહ્યો છે; જ્યારે મીલ માલેક મીલની ખોટ ઉપર ઢાંક પીંછોડા કરવા કાંઈ નવા જુની કરે ત્યારેજ અમારા એજન્ટના ભવનાં દળદર જાય, ખીસ્સાં સારી રીતે ભરાય અને વખને દારનાં નેવાં પણ સોનાનાં થાય; જ્યાં મીલ માલેકને લાખ બે લાખ મળવાની વાત થાય ત્યાં કંપનીમાંથી અને મીલ માલેક પાસેથી રૂપીઆનો કારમો વરસાદ વરસે, અને એજન્ટના ખેતરમાં લીલા લ્હેર થઈ અઢાર આની પાક સારો ઉતરે અને અમન ચમન થાય; તે સિવાય અમારા જીવનનો આધાર હવે રહ્યો નથી! હે અવિનાશી હવે અમારા વિમા દલાલ ઉપર તું કાંઈ અમી નજર કર!"

"કેમ મી. મીલમાલેક મનમોહનદાસ તમારે કેમ ચાલે છે? હાઉ આર યુ ગોઇંગ ઓન ઇન યોર મીલ ધંધા? હું ધારૂં છું કે આખી દુનિયામાં ચૌદ પેઢીનાં દળદર છેદનાર સોનાનો ધંધો ફકત એક મીલનોજ છે. સૌથી વધારે સુખીમાં સુખી એક દેશનો રાજા કે બીજો મીલનો માલેક એજન્ટ! પારકે પૈસે દીવાળી કરનાર મીલમાલેકના સુખની તો બલિહારી છે. શેર-

હોલ્ડરોના પૈસા ઉપર તાગડધીન્નાં કરનાર મીલમાલેકો આખા દેશના હાકેમ કરતાં પણ હજાર ઘણો દમામ રાખીને ફરે છે. ડીપોઝીટરોની ડીપોઝીટ ઉપર ગાડીઘોડા ભર બજારમાં પંજાબ મેલની માફક દોડાવનાર દાના ડાહ્યા અને પ્રમાણીક મીલ માલેક તો આ જમાનામાં એકવાર રાજાને પણ બે કદમ પાછો હઠાડે છે, તો બાવા તમારો ધંધો તો આ જમાનામાં કાંઇ નિરાલો અને જાદુઇજ છે !"

"હા બાવા હા, તમારે જેમ ફાવે તેમ બોલો, અત્યારે બોલવાનો વખત છે. અત્યારે અમારા ઉપર ખુદ ઇશ્વર કોપાયમાન થયો છે એટલે અમે ઘડાના કાટલાંની માફક આમ તેમ અથડાતા ફરીએ છીએ. ફેમીનને લીધે બે ત્રણ વરસથી અમારે મીલ બંધ કરવાનો વખત આવ્યો છે એટલે તમને દાંતીઆં કરવાં સુઝે છે અને અમારી મશ્કરીઓ કરવી પસંદ પડે છે; પણ મારા મહેરબાન હજુ એક વખત ભવિષ્યમાં એવો આવશે કે તમારા જેવા વ્યાજે નાણાં ફેરવનારના છોકરાને પણ મં મં સારૂ મીલમાં નોકરી કરવી પડશે, અને બી. એ. એમ. એ. અને મેટ્રીકવાળા નવીન યુવક વર્ગને જ્યારે જમાનાની જબરી ઝપટ લાગશે ત્યારે મીલ સિવાય તેમને કોઈ બીજુ ખાતું સંઘરનાર મળશે નહીં. તમે મશ્કરીમાં જે ઉદ્ગાર મીલના ધંધાને વાસ્તે કાઢોછો તે ઉદ્ગાર ખરેખર તેવાજ છે. વિલાયત અને જાપાન જેવા મહાન રાજ્યોની જો કાંઇ ઉન્નતી થઇ હોય તો તે બધી મીલના ધંધાનીજ આભારી છે. બધી મીલના મીલ માલેકો તમે કહ્યા તેવા હોતા નથી; પણ કોક સોમાં એકાદજ

તેવો માલમ પડે છે. તમારા જેવા અદેખા અને ઈર્ષાળુની નજર અમારી મીલોને લાગી તેથી અમારી મીલો પડી ભાગી; મીલ માલેકોની કમાણીનો દીવસ હવે જતો રહ્યો. મીલ ઉદ્યોગનો ઉદય પ્રભાકર હવે જમાનાના રાહુથી ઘેરાવા લાગ્યો. પહેલાં શેર હોલ્ડરો ભાગ્યેજ શેર શું છે અને તેમનો મીલમાં કેટલો અખત્યાર છે તે બરાબર સમજતા; જો કોઈ પ્રમાણીક સાચા દીલનો ગૃહસ્થ માણસ શેર ભરાવા બજારમાં નીકળે તો લોકો શેર ભરાવનારની ખાનદાની જોઇને શેર ઝટ લઇને ખરીદી ખરીદી ભરી દેતા હતા; અને શેર ભરાવનાર ગૃહસ્થ કમીશન પ્રાપ્ત કરી પરીયાના પરીયાને મળે એવો ખજાનો મેળવી લ્હેર ઉડાવતો હતો. લોકો ભાગ્યેજ મીલની સલામતી અને એજન્ટની કાર્યદક્ષતા ઉપર પુરતો વિચાર બાંધતા. પહેલાં જમાનો એવો હતો કે જો કોઈ ગૃહસ્થના ઘરની માલ મિલ્કતમાં બે ચાર શેર હોય નહીં તો તે સાચો ગૃહસ્થ મનાતો નહોતો; અને અત્યારે જમાનો એવો છે કે જો પુંજીમાં ચાર પાંચ શેર નીકળ્યા તો તરત લોક કહેશે કે ભાઈ કાગળીઆમાં દીવાસળી મુકી ફુંકી ખાઓ! આ પ્રમાણે જમાનાના ફેરફારથી લોકોના મન ઉપર પણ અદ્‌ભુત અસર થઇ ગઇ; અને તે અસરને લીધે મીલના ધંધાને આટલું બધું ખમવું પડયું. તમારૂં કહેવું ખરૂં છે કે વાંક વગર લઢાઇ થાય નહીં અર્થાત મીલના એજન્ટને કોરટની મુલાકાત લેવી ન પડે; પછી પોણો વાંક શેરહોલ્ડરનો હોય અને પોણો વાંક મીલ માલેકનો હોય કે કાં તો થોડો ઘણો અન્યો-અન્યનો હોય તો પણ મીલમાલેકની બે દરકારીને લીધે મીલનો

ગોટાળો છેવટે બહાર પડે અને બજારમાં ભવાડો થાય; પણ કાંઈ બધા સરખા હોતા નથી. ગમે તે પક્ષના એક અંગારાથી આખી મીલ ભભુકો લઇને ઉઠે, અને લોકો મીલના નામથી ભડકી ભડકી બાર ગાઉ દુર નાસે તેમાં અમે શું કરીએ? શહેરમાં મીલનાં ભુંગળાં પણ ઓછાં છે? જેમ જેમ દીવસ જાય છે તેમ તેમ નવાં ને નવાંજ થતાં જાય છે. સાલી હરીફાઇ તે થોડી ઘણી છે? આ એકે મીલ કરી એટલે બીજો તૈયાર થયો, અને ત્રીજાએ ડીડ પ્રોસ્પેકટસ બહાર પાડી શેર દલાલો તૈયાર કરવા માંડયા. આ પ્રમાણે એક ઈંદ્રીના ધોરણથી મીલના ધંધામાં કમાણી ન રહી અને છેવટે મીલ એજન્ટોને મરવા જેવો વખત આવ્યો!"

"એટલે એજન્ટ સાહેબ તમે એમ કહેવા માગો છો કે મીલનો ધંધોજ લુખો છે?"

"ના સાહેબ એમ કહેવા નથી માગતો કે મીલનો ધંધો લુખો છે. મીલનો ધંધો તો લીલો છે; પણ એ લીલાશના દશકા હવે જતા રહ્યા. કમાણી હતી પણ એ પહેલાં હતી, હવે તો તમાચો મારી બાયડીઓનાં ઘરાણાં ગાંઠાં અને મકાન બકાન છાનાંછપનાં ઘરાણે મૂકી નામના ગાડીઘોડા દોડાવવા પડે છે અને જેને જોડા પાસે પણ ન બેસાડીએ તેને ઘોડાગાડીમાં બેસાડી દીન ગુજારવા પડે છે. કમાણીના દશકામાં કયાં સુધી લીલાશ હતી કે જ્યાં સુધી ડીપોઝીટરો અને શેર હોલ્ડરોમાં પોતાની સત્તાની ધોળાશ અર્થાત્ અજ્ઞાનતા હતી ત્યાં સુધી હતી. હવે તો ગમે તે શેરહોલ્ડર ટપ લેતોક મીલના કંપા-

ઉન્ડમાં દાખલ થઈ શેઠની છાતી ઉપર ઉભો રહે અને મીલના કમાટનાં તાળાં તોડી મીલના ચોપડા તપાસે અને જો ચોપડામાં કાંક શંકા જણાય તો તરતજ એક રાતમાં શેર હોલ્ડરની મીટીંગ ભરી મીલ એજન્ટને કોરટમાં ઉભા કરે અને સાત પહેડીની આબરૂ હલકી કરી દે. વખતે જો કોરટમાં ન જાય તો છાપામાં પ્રગટ કરી ગામેગામ ફજેતીના ફાળકા કરાવે અને અણુચિંતવી ડીપોઝીટરોની એકી વખતે ધાડ લાવી મીલ માલેકને કી પોકરાવે. હવે જમાનો બગડી ગયો. પહેલાં તો બિચારા શેરહોલ્ડરો ડેવીડેન્ડ ખાઇને નીરાંતે બેસી રહેતા હતા. અને ડીપોઝીટરો ડીપોઝીટરનું વ્યાજ ખાઇને લ્હેર કરતા હતા, વખતે જો વરસ રાશી ખરાબ આવે અને મીલ વ્યાજ પણ ન આપે તોપણ દમમાં કામ ચાલી જતું હતું અને રેતમાં નાવ હંકારાતું હતું; પણ જમાને કરીને શેર હોલ્ડરો પોતાનો રાઈટ મીલમાં કેટલો છે તે સમજતા થયા, અને એથી વાયરે ચઢીને મીલ માલેકોને દમવા લાગ્યા. ગયા સુખી દશકામાં મીલ એજન્ટોને ઘેર નાણાંનો વરસાદ વરસતો હતો. સાલ્લુ મીલમાં મીલ એજન્ટ અગાઉ એક બાજુ એક નવો બંગલો ઈજનેર સારૂ બાંધે અગર બીજા કામ સારૂ બાંધે અને બીજી બાજુ શહેર બહાર પોતાને હવા ખાવા સારૂ બંગલો બંધાવે, તે તમામનું ખર્ચ મીલને માંથે પડે. મીલમાં જે જે નવા નવા સાંચા મંગાવે, સ્ટોર મંગાવે અથવા મીલનો તમામ સામાન જે કાંઈ વિલાયતથી મંગાવે તે તમામ પોતાના જમાઈ, ભાણેજા અગર ભત્રીજાના નામથી એક અલાયદી મીલ સ્ટોર સપલાઇંગ નામથી

નાની પેઢી કઢાવી તેની મારફતે મગાવી ડીસકાઉન્ટ બારોબાર હોઈઆં કરી જાય; મીલની પુંજીમાંથી પોતાના લાગતા વળગતામાંથી ફાવે તેને ગમે તેટલાં નાણું ધીરે, મીલના સુતર કાપડમાંથી ગમે તેને મરજી મુજબ આપે અને તે સઘળાનો હિસાબ પોતાનું દીલ ચ્હાય તે રીતે સરવૈયામાં લખાવે. વરસ થયે ઓડીટરના કાન ઝાલી મરજી મુજબ હિસાબ દેખાડી સરવૈયામાં સહી કરાવી સરવૈયાં બહાર પાડે અને શેરહોલ્ડરો તે સરવૈયાં રાજી ખુશીથી વાંચી પોતાનો સંતોષ દેખાડે; બીચારા ડાયરેકટરો તો મીલ માલેકોના વગર પૈસાના હાજી હા કરનારા દશ રૂપીઆની કરન્સી નોટો એટલે એજન્ટ જે કાંઇ નવું કામ મીટીંગમાં મુકે તે તમામ મંજુર કરવું પડે અને જેમ એજન્ટ દોરે તેમ દોરાવું પડે ! આ પ્રમાણે જ્યારે વહીવટ ચાલતો હોય તો મીલ એજન્ટોને ઘેર છનમછના થાય; પણ જ્યાં શેરહોલ્ડરો મીલમાલેકનો ઘોઘરો પકડતા થયા ત્યાં કહો મારા મહેરબાન હમારા ધંધામાં હવે શું કસ રહે? હવે તો દીનદયાળ વિભુ કાંક મીલ એજન્ટો પર નીઘા કરે તો ઠીક થાય !"

"લ્યો બાવા હવે તમારા દુઃખનાં રોદણાં રડી રહ્યા ? લ્યો હવે આ ચાહ આવ્યો !"

"બાવા શું કરીએ? જ્યાં ત્યાં દુઃખે સુખે દહાડા કાઢીએ! સઇના દીકરા જીવે ત્યાં સુધી સીવે ! જ્યાં જમાનો વંઠયો ત્યાં પછી શું કહેવું ? જ્યાં ઇશ્વર કોપ્યો ત્યાં પછી કયાં રહેવું ?"

"લ્યો સાહેબજી બાવા હવે બધુ જહાન્નમમાં ગયું, આય ચાહ ઠંડી થઈ જાય છે; હવે મહેરબાની કરી કપ ઉપર કપ

લેવા માંડો નહીંતો ઠંડી થઈ જશે તો ટેસ જતો રહેશે!"

"અરે ગાર્ડનર આય ચાહ રાવને ત્યાંથી લાવ્યો છે ને!"

"હા બાપા!"

"એને સ્ટ્રોંગ બનાવવાનું કહ્યું હતુંને!"

"હા સાબ!"

"ઓલરાઈટ! વેલ મી. ડૉકટર યુ ટેક યોર કપ, યુ મી. બારીષ્ટર ટેક ધીસ, યુ પ્લીઝ ટેક ઇટ, યુ જેન્ટલમેન હોલ્ડ ઇટ, યુ માસ્તર કેચ ઇટ, વેલ મી. એ યુ તમારૂં નામ ટેક ઈટ, યુ કમ ઓન ટેક ઈટ."

"ઓહ થેન્ક યુ! થેન્ક યુ!"

"વેલ મી. ડોકટર આય ચાહ આજ રોજ ઠીક બન્યો છે હો!"

"યસ મી. બારીષ્ટર ઈટ ઇઝ વેરી સ્ટ્રોંગ એન્ડ નાઇસ હું કે આજ તે સખત અને સુંદર ટેસદાર બન્યો છે."

"સાહેબજી બાવા આજ તો અમારા સઘળાંનાં નસીબ ચાહમાં ભળ્યાં છે માટે તે ખાસ કરીને સ્ટ્રોંગ બનવોજ જોઇએ!"

"મી. વકીલ હું તો દરરોજ રાવને ત્યાં ચાહ પીઉછું પણ આવો સ્ટ્રોંગ કોઇ દીવસ બન્યો નથી."

"હું બી અજબ થાઉછું કે રાવ કદી પણ આવો ટેસદાર ટી બનાવતો નથી!"

"અદ્યા માલી આમ આવ!"

"આવ્યો સાબ, કહો શો હુકમ છે?"

"આય ચાહ તું રાવને ત્યાંથી લાવ્યોને ?"

"હા શાબ."

"પેલો ભદ્ર આગળ દુકાન રાખે છે તેને ત્યાંથીને ?"

"ના શાબ."

"ત્યારે લાવ્યો ક્યાંથી ?"

"શાબ પેલા રૂસ્તમ ઇરાનીને ત્યાંથી !"

"અરે થુ, થુ, થુ, મારા બાપ વટલાવી માર્યા !"

"શાબ ખાટકી બજારમાંથી લાવ્યો; પેલા ઇરાનીના હોટલમાંથી લાવ્યો !"

"અરે તારૂ સત્યાનાશ જાય, મારા સાળા વટલાવી માર્યા!"

"શાબ બજારનો ને હોટલનો જે ચાહ પીએ તે બધા શાબ લોકજ કહેવાય !"

"અરે ચુપ બેવકુફ, ચલે જાઓ યાંસે !"

"સાહેબજી બાવા, હવે જરા કાઇન્ડલી મુંગા મરો."

"અરે શું મોંકાણુ મુંગા મરીએ !"

"બાવા પાણી પીને ઘર ન પુછીએ !"

"બાવા તમારી સોબતે ચઢી પસ્તાયા !"

"તો હવેથી નવો પાઠ શીખજો."

"હયો બાવા હવે સીધા છાનામાના ઘેર ચાલો, તેરી બી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ કરો."

"સાલુ આપણે પણ ગ્રહણમાં ગ્રહણ કર્યું !"

"ભાઇ ઘેર જઇને ગંગાજળ પીને દેહ શુદ્ધિ–પ્રાયશ્ચિત કરીશું."

"મી. તમને જો ઢેડનો મફત ન્હા મળે તો તમે પણ પીઓ એવાજ છો!"

"હા બાપા હા, તમે કેટલા ચોખ્ખા છો તે અમે જાણીએ છીએ!"

"ઠીક ભાઈ ઠીક, હવે મુંગે મોઢે રસ્તો માપવામાંજ મઝા છે." આ પ્રમાણે કહી શોખીનો એક પછી એક એમ ઘર ભણી જવા લાગ્યા. કેટલાક લાજ આબરૂવાળા શરમના માર્યા ઉતાવળા ઉતાવળા પગલાં ભરવા મંડ્યા અને કેટલાક ફક્કડો છાતી કાઢી દમામમાં ધીમે ધીમે સોટી ફેરવતા ચાલવા લાગ્યા, અને કેટલાક ગુપચુપ બોલતા ચાલતા ચાલવા લાગ્યા, છેવટે એક જણના મોંમાંથી નીકળી પડયું કે:—"આતે ધંધાના દઢાપા કે જમાનાના ઝપાટા!"

પ્રકરણ ૭ મું.

પતિના વચનને વરતે એજ સતી અને સતીના વ્હાલને વાંચે એજ પતિ ! !

દોહરો.

માંડયું તે છાંડે નહિ છાંડયું ન ગ્રહે જેહ,
અટગ ટેકના દમ્પતી અવિચળ રાખે સ્નેહ.

સંસારમાં નિરંતર એક સલુણી સુંદરી તેજ સાર રૂપ શોભે છે, કેમકે સ્ત્રી વિના એકલા પુરૂષથી યજ્ઞ થાય નહિ, સ્ત્રી વિના રાગ અર્થાત્. પ્રેમ કે ગાયન પામીએ નહિ, વળી સ્ત્રી વિના ઘર શોભે નહિ, તેમ સ્ત્રી વિના જગત શોભા પામતું નથી, સ્ત્રી વિના કોઈ વિશ્વાસ કરે નહિ, તથા સ્ત્રી વિના કોઈ વાંઢાને પાડોશમાં રાખે નહિ, સ્ત્રી વિના પિતૃઓ પ્રસન્ન રહે નહિ. વળી સ્ત્રી વિના ભોજન પણ કોણ રાંધી આપે? સ્ત્રી વિના સંતતિ થાય નહિ અને સંતતિ વિના વંશ વધે નહિ અને વંશ વિના સ્વર્ગે જવાય નહિ માટે સલુણી સુંદરી એજ આ સંસારમાં સાર રૂપ છે.

જગ સંપતિમાં જુવતિને સુખ નહિ જરી,
મન ગાડાને ગાળે સંપતિ મળી મળી;
અથવા સંપતિ જગ ગાડામાં ધરી ધરી,
સુખ ભમરી સારૂ તુચ્છ એ ચંપા કળી કળી.

ઉદયભાણ.

ચંદ્રમાની પેઠે આનંદ કરનારી, રેવતિના જેવી પ્રીતિની રાખવાવાળી, મદીરાની પેઠે મદ કરનારી, મિત્રની પેઠે હમેશાં સાહ્ય કરનારી, મોહિનીની પેઠે મનને હરવાવાળી અને ચાકરની પેઠે નિત્ય મરજી મુજબ વરતનારી એવી સુખકર સુંદરી જો આ જગતમાં જગપિતાએ સરજી ન હોત તો આ સંસારમાં પુરૂષોનો કઠણ વખત કયમ કરીને જાત ! ?

* * * *

" જે પતિને પજવે વચન વજ્રે તે ભૈરૂં નવ કહેવું,
રહી રહીને રીબે ને કાન તોડે તે સોનું શાનું લેવું;
રંગ રૂપમાં હોય અનુપમ પણ પિતળ નહિ સોનું,
હોંશ કરી હૈયે ધરીએ તો વિશ્વે થાય વગોણું.
પુરણ કસોટી છેદન ભેદન તાવ્યાથી પણ તેવું,
કુંદન તે કુળવાન સમજવું ઘાટ ઘડાવી જોવું;
અણી વખતે જે જવાબ દેશે સો વરસે પણ તેવું,
સોના સમ શિયળવંતી તે ગૃહ ભૂષણ માની લેવું. "

ઝવેરી દાહ્યાભાઈ.

" ઓહો વિજયા બહેન ! આજ તો કાંક ખુબ આનંદમાં લાગો છો? મીઠું મીઠું ગાવામાંજ આજ તો ગુલતાન બની ગયાં જણાઓ છો ? "

"આવો કુસુમ બ્હેન આવો, આજ તો મારે સોનાનો સુરજ ઉગ્યો, મોતીના મેહુલા વરસ્યા, સાકરના કરા ખરીઆ, મારાં લાડકવાયાં બ્હેન કુસુમબા! આજ તો તમારાં કંકુનાં પગલાં થયાં, સો વાર ખોળા પાથર્યે એકવાર પણ ન આવે તે બ્હેન આજ અણચિંતવ્યાં ચાલી હાલી મારે આંગણીએ પધાર્યાં. ઓહો! આજ તો આનંદનો ઉદધી રેલ્યો, અમારૂં રંકનું આંગણું પાવન થયું."

"વિજયાબ્હેન! હવે બહુ થયું, બહુ બોલો માં! તમારા જેવાં સાધવી સન્નારીને ત્યાં આવવામાં ખોળા શા પથરાવવા? કુવાની છાંયડી કુવામાં સમાય, મનની વાત મનમાં કહેવાય, હૃદય હૃદયનેજ નિરખે અને ભાવ ભાવનેજ પરખે, નયન નયનથીજ હરખે અને વાત પણ થાય સરખા સરખે!"

"કુસુમબ્હેન! કહો ના કહો પણ કાંઇ તમારા હૃદયમાં ગુપ્ત ચિન્તા છે. વગર વૃષ્ટિએ વૃષા વરસે ત્યાં હૃદયોદ્યાન ક્યાંથી વિકસે?"

"બ્હેન! મારે કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા નથી. હું તો સર્વદા આનંદમાંજ છું. મારે ચિન્તા શી અને મારે દુઃખ શું? દુઃખ કોને? ચિન્તા કોને? અસંતોષીને! લોભને! ઇર્ષાળુને!"

"બ્હેન! એ બધુંએ વાણીમાં! પાણીના ચમત્કાર તો કાંક ઓરજ છે. સનાથે નથાએલાજ નથાય છે. સંતોષીજ સદા શેકાય છે."

"એ બધા દૃષ્ટિપાત કર્મ વ્યવહારમાં સ્વબુદ્ધિ અનુસાર નિરખી શકાય છે. સુખ અને દુઃખ અને ચિન્તા તથા આનંદ

એ માનવામાંજ માનવ બુદ્ધિની ખુબી તથા ખામી રહેલી છે."

"કુસુમબ્હેન ! હવે દીવસે દીવસે મધુકરભાઇનો સ્વભાવ કાંક બદલાતો જાય છે, ઘર વ્યવહારનો તમામ ભાર તમારા શીર પર લધાતો જાય છે; અને તેથી તમારૂં શરીર વખત જતાં ક્ષીણ થતું જાય છે !"

"શરીર ક્ષીણ થતાં એમને જો શાન્તી વળશે તો મારા શરીર ધર્યાનું સાર્થક થશે."

"બ્હેન આ જમાનામાં તમારા જેવાં સન્નારી મળવાં એ પણ પુરૂષોનું પરમ ભાગ્ય છે."

"હા આ જમાનામાં એમનાં જેવા સનાથ મળવા એ પણ સ્ત્રીઓનું પરમ ભાગ્ય છે."

"વાહ વાહ કુંદન તે કુંદન અને કથીર તે કથીર; જમાના ગમે તેટલા બદલાય પણ જાત ઉપર ભાત તો નજ પડે !"

"વિજયા બ્હેન આ સંસારમાં પુરૂષને સુખનું સબળ સાધન સ્ત્રી છે અને સ્ત્રીને શાંતીનું સબળ સાધન પુરૂષ છે. સ્ત્રીના સૌભાગ્યનો આધાર, શરીરનો શ્રૃંગાર અને જીવનનો હાર ફક્ત એક ભરથારજ છે. પતિના સુખે પત્ની સુખી છે અને પતિના દુઃખે પત્ની દુઃખી છે. જીવનની સાફલ્યતા, મનની પવિત્રતા અને તનની પતિપરાયણતા ફક્ત પતિના પત્ની પ્રત્યેના મંદહાસ્ય પરજ રહેલી છે પતિની પ્રસન્નતા એજ પત્નીનો ઉદયકાળ છે. પતિની કમાણી એ પત્નીનો આરામ છે, અને પતિનો પરદેશ એ પત્નીનું પિયેર છે. પતિની જીંદગી

એ પત્નીનું સૌભાગ્ય છે અને પતિનો રાગ એ પત્નીનો સાચો વિલાસ બાગ છે!"

"બ્હેન એ બધું સારાનરસા નાથની નાથેજ નથાયેલું છે! સાંપ્રત સમયમાં તો પતિ સારો તો પત્ની રૂડી અને પતિ નઠારો તો પત્ની ભુંડી એજ વ્યવહાર આજકાલ ઘેર ઘેર નિરખાય છે."

"એ વ્યવહારમાંથી જે શિક્ષણ મળે છે તે શિક્ષણ સારા સારા વાંચનમાંથી પણ મળવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે. સારામાં સર્વ કોઇ સારા થાય, સુખમાં સર્વ કોઇ ભાગીદાર થાય, અને સાહ્યબીમાં સર્વ કોઇ મળવા હળવા આવે એ સ્વભાવિક છે, પણ નરસામાં, દુઃખમાં અને ગરીબાઇમાં જે કોઇ સારૂ થાય તેજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. દુનિયામાં જે કાંઇ દૃષ્ટાંત દેખાય છે તે અવગુણ ઉપર ગુણ કરનારનાંજ દેખાય છે. આપે એને આપવું, ખત્રાવે તેને ખત્રાવવું, રક્ષે તેનું રક્ષણ કરવું અને મીઠું બોલે તેના ગુણ ગાવા એવું તો સર્વ કોઇ કરે છે પણ એથી ઉલટું નિષ્કામ કર્મ કરનારનીજ જગતમાં બોલ બાલા બોલાય છે."

"ખરી વાત છે કુસુમ બ્હેન તમારૂં કહેવું દરેક રીતે સત્ય છે. ગુણવાન અને ધનવાન ધણીની દરેક બાઇડી ચાકરી કરે એ સ્વભાવિક છે પણ અવગુણી અને નિર્ધન ધણીની જે બાઇડી ચાકરી કરે તેનીજ બલિહારી છે."

"બ્હેન પતિની પુંઠ જોવી એ પત્નીનો ધરમ નથી પણ પત્નીની પાની જોવી એ પતિનું પરમ કરમ છે. નાથમાં છીદ્રો શોધવાં એ કામ કુલટાઓનું છે અને કેવળ ગુણનેજ ગોતવા એ કામ સાધવીઓનું છે."

" ખરી વાત છે બ્હેન, આ સંસારમાં એક અજબ અને નિરાલુ ધોરણુ માલમ પડે છે અને તે એ છે કે સારા વરને વહુ ઘણું કરીને નરસીજ હોય છે અને નરસી વહુને ઘણે ભાગ્યે સારોજ વર મળે છે."

" એ ઉપરથીજ સમજવાનું છે કે સારા વરવાળી વહુ આર્ય ઘરસંસાર વ્યવહારમાં જેટલા જોઇએ તેટલા યોગ્ય પ્રમાણમાં ઘડાએલી હાબત નિપુણ અને દક્ષ હોતી નથી પણ કેટલીક રીતે ભોલી દોલી ભોળી, મુર્ખ અને વખતે નરસી પણ નીવડી આવે છે; અને નરસા વરવાળી વહુને શરૂઆતમાંજ માથા ઉપર જોડાં પડવા માંડે છે; વખતે શરૂઆતમાં ખરાબ નિવડી પાછળથી ઠોકર ખાઇને પણ ઘડાએલી નીવડે છે અને તે એટલી હદ સુધી સારી નીવડે છે કે તેને માંથે વિતેલાં વિતકણાં અન્ય સ્ત્રીઓને કીમતી ધડો લેવા લાયક શીખામણ રૂપ થઈ પડે છે; અને તેથી તે સ્ત્રી ઘણી કાબેલ અનુભવી ડાહી અને ઘર રખી નીવડે છે."

" હા બ્હેન ગરીબાઇમાં પડેલું શરૂઆતનું દુઃખ ભવિષ્યની જીંદગીમાં સુખનો સાગર રેલાવે છે; અને ગૃહસ્થાઇમાં સાંપડેલુ કુદરતી સુખ ભવિષ્યમાં અનેક ઠોકરો અને જોડા ખવરાવે છે."

" વિજયા આપણા આર્ય ઘરસંસાર વ્યવહારમાં ' વર ' અને 'વહુ' એ બે શબ્દ ઘણાજ કીમતી છે. સંસાર વ્યવહાર ધરાના એ બંને અચળ ધ્રુવ છે એ બે ધરી ઉપર આખો સંસાર વ્યવહાર ફરી શકે છે. માનવ જીંદગીની શરૂઆત અને અંત એ

ઉભય શબ્દમાં સમાએલા છે. જીવનમુક્તિ અને વિદેહમુકિત એ બંને શબ્દમાં રહેલી છે. સ્વર્ગીય સુખનું કોકડું એ બેમાં સંચાએલું છે. સંસાર બીજમાંથી ઉત્પન્ન થએલું વૃક્ષ લગ્ન છે; અને લગ્ન વૃક્ષનાં ઉમદાં ફળ વર અને વહુ છે. માનવ જીંદગીની શરૂઆત એ બે ફળમાંથીજ થાય છે; અને તે શરૂઆતમાંથી સ્વર્ગ અને નર્કની સાહ્યબી માણી શકાય છે."

"કુસુમ બ્હેન જો આપણા આર્ય ઘર સંસાર વ્યવહારમાં સાચુ સુખ દૃષ્ટીગોચર થતું હોય તો તે પતિ પત્નિના પરમ પ્રેમમાં છે. અંગયોગ, લક્ષ્મીયોગ, અને પદવીયોગ એ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ટ ગણાતો હૃદય યોગ છે. પતિ પત્નિના પરમશ્રેષ્ટ હૃદય યોગના વિસ્તારમાં અને તેની દાંપત્ય પ્રેમમય વૃત્તિમાં મૌંત્રી અને સાચી ભકિતનો ખરો ધર્મ સમાએલો છે."

"વિજયા એ પ્રેમ એ ધર્મ અને એ ભકિત સાંપ્રત સમયના ઢીંગલા ઢીંગલીની માફક થતા મન અને ભાવ વગરના લગ્નમાં નિરખાતી નથી. ગાડીના પૈડાની માફક ફરતા ઘડી ઘડીના પતિ પત્નિના હૃદય ભાવમાં એ હોતી નથી. એક ઉપર બબે અને ત્રણ ત્રણ ત્રિયા પરણનાર અને નાતરીઆ પંથના પથીકોમાં એ સ્વપ્ને પણ માલમ પડતી નથી, પણ દાંપત્ય પ્રેમની ખાતર દેહદાન સમર્પણ કરનાર ધીરલા અને વિરલા નરનારીઓના હૃદય પ્રદેશમાં છવાએલી માલમ પડે છે."

"કુસુમ બ્હેન સહજ સહજમાં ઉડી જતા અને વધતા કસુંબાના રંગ જેવા દાંપત્ય પ્રેમને તમારાં અલૌકીક દૃષ્ટાંત કદાપી કાળે પણ લાગુ પડશે નહીં; અને તમારૂં કહેવું અર્ધદગ્ધ

વિચારનાં દંપતીઓને સ્વપ્ને પણ ગળે ઉતરશે નહી; પણ જે દંપતિઓ દિવ્ય ઘનશામ રંગી પ્રેમનાં ઉપાસક હશે તેજ તમારા કથનમાં આનંદી અને મસ્ત થઇને ફરશે.”

“વિજયા આર્ય દંપતિઓના દીવ્ય પ્રેમને વાસ્તે પાશ્ચિમાત્ય પ્રદેશનો સમર્થ વિદ્વાન સ્કોટ સુંદર રીતે કવે છે કે:–

“True love's the gift which God has given,
To man alone beneath the heaven:
It is not fantasis hot fire,
Whose wishes, soon as granted fly:
It liveth not in fierce desire,
With dead desire it doth not die:
It is secret sympathy.
The silver link, the silken tie;
Which heart to heart and mind to mind,
In body and in soul can bind.”

“કુસુમબ્હેન! ત્યારે આપણાં આર્યશાસ્ત્રો ક્યાં ઉતરે એમ છે. મહાભારતના શાન્તિપર્વમાં કહ્યું છે કે:–

“ગૃહિણી સચિવ: સખી પ્રિય: ।
પ્રિય શિષ્યા લલિત કલાવિધૌ ॥”

આ સુત્રના સિદ્ધાંત સાથે પ્રસ્તુત સ્ટેન્ઝાનો ભાવાર્થ વાસ્તવિક લાગે એમાં નવાઇ નથી.

“વિજયા બ્હેન, સ્ત્રીઓનો શારીરિક બંધ અને માનસિક વ્યાપાર વિચારતાં તેને કોઈ કોમળ મૃદુ કાર્યોને વાસ્તેજ સરજા-

વેલી જણાય છે. પુરૂષોનો શારીરિક બંધ અને માનસિક વ્યાપાર સ્ત્રીઓથી તદ્દન ઉલટોજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આવીરીતે સ્ત્રી પુરૂષોના શારીરિક બંધ તથા માનસિક વ્યાપાર જુદી જુદી કક્ષામાં અટન કરનારા હોઇને તેઓના લક્ષ્યાર્થ સ્વાર્થ પણ એક એકથી જુદીજ પ્રકૃતિના હોય એતો વાસ્તવિકજ છે. કેટલાક દેશોમાં સ્ત્રીઓ જો કે પુરૂષ જેવા અને જેટલાજ હકકો વગેરે મેળવવા તૈયાર થઈ છે અને થાય છે, પણ તેથી તેઓના સ્વાર્થ એક એકથી જુદી પ્રકૃતિવાળા નથી, તેમ આપણે કદી કહી શકીએ નહી, કારણ કે કોઈ પણ વાતનો વિચાર કરતાં આપણે સ્થળ, કાળ અને પાત્રને સ્ત્રી પુરૂષે સરખા સ્વાર્થ રાખવા મેળવવા અનુસરતા હશે; પણ તે ઉપરથી તે એક વ્યક્તિના દાખલા ઉપરથી આપણે સામાન્ય ધોરણ દુર કરી શકીએ નહીં; દરેક વાતમાં અપવાદો હોય છે તેમ તેવા ભાગ્યેજ બનતા દાખલાને અપવાદ તરીકે ગણી લેવામાં પણ ખોટું નથી; અર્થાત્ ટુંકમાં બીજા દેશોમાં સ્ત્રી પુરૂષો ભલે સરખા સ્વાર્થો હકકો મેળવે પણ આર્ય ભૂમીમાં તો દેશકાળ અને પાત્રને સ્ત્રી પુરૂષોને સરખાજ હકકો સ્વાર્થો પ્રતિકુળજ છે; અને તે પ્રતિકુળતામાંજ આર્યોનું શ્રેય છે; માટે આર્ય સ્ત્રીઓએ તો પોતાના સ્વાર્થને અનુકુળતાની કેળવણી લઇ પુરૂષોની વચ્ચે માથુ નાંખ્યા સિવાય પંડીતા, રસજ્ઞ, કુટુંબ પોષક, સ્વસ્થ, શરીરે બલવતી, રોગહીન સુંદર, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબના બંધનમાંથી મુકત થવાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેશોમાંથી છુટી કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા શક્તિવાન ઉત્સાહી, બાળક વર્ગને પોષણ શક્તિ

આપે તેવી, વૃદ્ધ વર્ગની કલ્યાણુ વાસના તૃપ્ત કરે તેવી થાઓ! સર્વદા ગુણુવાન, નિતીવાન ધર્મીષ્ટ અને આજ્ઞાંકીત થાઓ!"

"કુસુમ બ્હેન આર્ય સ્ત્રીઓ જો તમારા કહેવા પ્રમાણે નીવડે તો આપણો આર્ય ઘરસંસાર એટલો દીવ્ય મજબૂત અને પ્રેમાળ થાય કે તેથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગોવિંદને પ્રેમી દંપતિનાં ઘર શોધતા આવવું પડે! પ્રભાત સ્મરણીય મહા સતી સીતાજી અનસૂયા અને સાવિત્રીએ પોતાના વિશુદ્ધ સ્નેહ ભાવથી જગતકર્તા અને જગત એ બંને આધીન કરી લીધાં હતાં; એ શાના વડે? ફક્ત એક પરમ પતિ પ્રેમથી, સતિત્વથી અને પતિવૃતથી! એવી પતિવૃતાઓના પતિ પ્રત્યેના પરમ અને દીવ્ય પ્રેમથીજ પ્રેમ ગાન ગવાય છે કે,

*　*　*　*

ગઝલ.

" તજાશે દેહના બંધો, તજાશે સ્નેહ સંબંધો;
હૃદયનાં મર્મ બંધનો કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
જશે આ વિશ્વ ને માયા કરમાશે કનક કાયા,
હરાશે હામ ને હૈયાં કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
કદી જો આગમાં બાળો બુઝાવી આગ એ દેશે,
ઉલેચી નીરને વ્હેશે કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
જશે ઈન્સાફ ને આલમ જશે સૌ ઈલ્મનાં પોથાં,
જશે સૌ બોલનારાઓ કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
જડાયો જીવ સાથે એ નસોના રક્તમાં વ્હે છે,
રમે છે રોમ રોમે એ કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.

સદા છે, છે અને રહેશે કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે,
જશે નહિ એક એનો એ કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે.
પ્રભુ એ પ્રેમને પુજે જગત સૌ પ્રેમથી ધ્રુજે,
ખરૂં એ શાસ્ત્રને સુજે કદી એ પ્રેમ નહિ છુટે. "

કટવા વિનય.

"વિજયા મનુષ્ય એક એકના સહવાસ વિના રહી શકતું નથી, તો પુરૂષે પુરૂષને કે સ્ત્રીએ સ્ત્રીને જેવો સંબંધ થઇ શકે તે કરતાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંબંધ અધિક રૂચીકર અને અધિક દૃઢતર થવાનો સંભવ છે; કારણ કે સ્ત્રીના અને પુરૂષના સ્વાર્થ એક એકથી જુદીજ પ્રકૃતિના હોવાથી તેમની વચ્ચે વાંધો ઉઠવાનો કે હરીફાઇથી ઈર્ષા થવાનો સંભવ ઓછો છે, બલ્કે નથીજ. પુરૂષ પુરૂષનું અને સ્ત્રી સ્ત્રીનું અખંડ જોડું સંભવતુંજ નથી અને તેથીજ સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંબંધ અધિક રૂચીકર અને દૃઢ થવાનો સંભવ છે તેમ કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરૂં છે."

"કુસુમ બ્હેન દીવ્ય પ્રેમની સંપ્રાપ્તીને માટેજ લગ્ન એકજ અને અખંડ થવું જોઇએ. સ્ત્રીને એકથી બીજો પુરૂષ કે પુરૂષને એકથી બીજી સ્ત્રી ઘટવી ન જોઇએ; આ નિયમ અખંડ જોઇએ, એટલે મરતાં સુધી કે તે પછીથી પણ પુનઃર્લગ્નનો અવકાશ આવતો નથી. જમાનાના પરિબળમાં પુરૂષો પરણવાની અંદર સ્વતંત્ર છે; સ્ત્રીઓ જો કે હલકી જ્ઞાતીમાં સ્વતંત્ર છે, પણ બારીકાઈથી તપાસતાં તેઓને વડીલોની મરજી પ્રમાણેજ ચાલવાનું હોઈ પરતંત્ર છે. આવી પરતંત્રતામાંજ આર્યોનું હિત છે; માટે સ્ત્રીઓએ કદી પણ સ્વતંત્ર આવી બાબતોમાં થવા ઈચ્છવું

નહીં એ શ્રેયઃકરજ છે, અને તેવીજ રીતિ આર્ય સ્ત્રીને છાજે છે, રાજે છે અને શોભે શોભાવ છે."

"વિજયા સ્ત્રી પુરૂષનો આ જગતમાં જીવવાનો હેતુ તો પરમાત્મા સ્વરૂપની પ્રતિતી થવી એ સિવાય અન્ય હોવાનો સંભવ નથી; એવી પ્રતિતી થવા માટે જે પ્રીતિભાવ જરૂરનો છે તે ઉત્પન્ન કરવો, તેનેજ ખીલવવો એ મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે. માબાપના હાથમાંથી છોકરૂં તાબેદારી, માન, નિયમ, વિનય વગેરે શીખીને છુટે છે, પછી સહજ મિત્રતા તથા ભાઈભાંડુની સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે શીખે છે, અને ત્યારથીજ પ્રેમની ઉત્પતિ શરૂ થવા માંડે છે. પોતાને યોગ્ય રૂપ, ગુણ, વિદ્યાસંપન્ન સજાતીય મિત્ર મેળવવો મળવો એ આ પ્રીતિના પ્રથમાંકુર ઉછેરવાનો ઉપાય છે. માણસનું મૂળથી સ્વાર્થ ઉપર લાગેલું ચિત્ત પારકાને પોતાનું કરી લેતી વખતે વિસ્તાર પામે છે; અને એમ આત્મવત્ સર્વ ભૂતની પોતાના સમાન સર્વને નિહાળવાની કેળવણી લેવા માંડે છે, આ સ્થિતી પરિણયની છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ આ પ્રકારના અન્યો અન્ય હૃદયના ખીલવવા માટે ખાસ રીતે લાયક અને જરૂરનાં છે. પુરૂષ વ્યવહાર બળમાં સબળ છે. સ્ત્રીનું બળ રસેન્દ્રીય લાગણીમાં રહેલું છે. આ પ્રેમ બળ જો એકજ વિષયને લાગ્યું રહે, અને એકજ સ્ત્રી કે પુરૂષ પરત્વે રહે તોજ તે વિષય અને સ્ત્રી પુરૂષ સબળ વિચારશીલ, ડાહ્યા, ગંભીર ઉંડા અને ઘટ થાય છે. પક્ષી પક્ષીમાં સારસ અથવા ચક્રવાક બીજી પ્રીતિ નથી બાંધતાં પણ એક પાછળ એક જીવ આપે છે; તેને વાસ્તે સર્વાનુભવ રસિક લેખક કલાપી કહે છે કે,

* * * *

" ન કિન્તુ સારસી આતો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે,
એકને દીલ અર્પ્યું તે બીજા કોનું નહીં બને;
પ્રેમ ને કારણો સાથે સંબંધ કાંઇ એ નથી,
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતી પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી;
ઝુરી ઝુરી મરવામાં સ્નેહ સંતોષ માને,
નહી કદી રસ શોધે સારસી અન્ય સ્થાને. "

" કુસુમ બ્હેન સત્ય છે જુઓ સાંભળો.

" પ્રેમીએ પ્રેમી જાતાં કો બીજાથી પ્રેમ જોડવા,
આવું કાં ન કરે સોએ પ્રેમી જો કે મળે ખરો;
જોડવી એક જોડીને બેકો ખંડીત થાય તો,
બંનેના એક બીજાથી ઓછાં જેથી બને દુઃખો. "

" આવો અખંડ અભેદ પ્રેમ આર્યોમાં પણ એક દીવસ હતો, અને હજી પણ કયાંક કયાંક ગુપ્ત પ્રત્યક્ષ માલમ પડે છે, અને ઇશ્વર ઇચ્છાએ સ્થળે સ્થળે તેવોજ અખંડ અભેદ્ય પ્રેમ જોવા ભાગ્યશાળી થઇશું. "

"વિજયા એક વૃતવાળા સત્ય પ્રેમની ઉપર આસ્થા જેઓને હોય છે તે તો એમજ કહે છે કે,

* * * *

" વ્હાલી બ્હેની સહન કરવું એય છે એક લ્હાણું,
માણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લ્હાણું;
મૃત્યુ થાતાં તર્પણ કરવું ઇષ્ટનું એય લ્હાણું,
આશા રાખી મરણ પછીને જીવવું એય લ્હાણું;
છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બ્હેન સૌભાગ્યથી કે ? "

પુરૂષોએ પણ સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી શાસ્ત્રોકત રીતે લગ્ન વિધી કરી પરણવું અગર સોહંના સુત્રને ભણી ભણી પોતાની જીંદગી ઇશ્વર ભજનમાં ગાળવી એજ શ્રેયઃકર છે. પુનઃલગ્ન જેવો કુધારો જ્ઞાતીમાં કે દેશમાં જ્યારે દાખલ થાય છે ત્યારે જ્ઞાતીની અને દેશની અધોગતિ ઘણી ત્વરાથી નજદીકમાં આવતી જાય છે. રોમ જેવું મોટું રાજ્ય જ્યારે તેની જાહોજલાલીની ટોચે હતું ત્યારે પુનઃર્વિવાહનો ચાલ બહુ વધવાથી તેને દૂર કરવા ચાંપતા ઉપાયો લેવામાં આવ્યા હતા, તો પછી આવા સુધરેલા જમાનામાં તેમ કરવામાં જેટલી ઢીલ કરવી તે કેટલું ભયંકર છે? જો સાંભળ,

"Other causes nearer home were of dangerous omen, such as the shock to family life caused by the growing facility of divorce He formed also great schemes for improving Rome, one of them is that he put check to the facility of divorce: and so the monogamy in its unfalsified form is the strongest support of pure morality and the greatest consolation in the sufferings of life and death: for love is heaven and heaven is love."

"સુલા અને સીઝર જેવા રોમના મહાન્ નેતાઓએ પુનર્લગ્નને તાકીદે દૂર કરવાના ચાંપતા ઉપાયો લીધા તે રોમન ઇતિહાસમાંથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને તેથીજ સિદ્ધ થાય છે કે એક પત્નીવ્રત તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નીતિનું પોષક અને જન્મ મરણના દુઃખોમાં દિલાસારૂપ છે, કારણ કે વિશુદ્ધ પ્રેમ સ્વર્ગ ઈશ્વર છે, અને ઈશ્વર પોતે વિશુદ્ધ પ્રેમજ છે."

" કુસુમબ્હેન તમે તો એક રત્નજ છો. ખરેખર તમારા કુળમાં કુંદનબ્હેન અને તમે તો એક દિવ્ય મણી છો, તમારા પ્રસંગમાં જે આવે તે કંચન સ્વરૂપે પ્રકાશી નીકળે એમાં સ્વલ્પ પણ અસત્ય નથી. તમારાં જેટલાં જેટલાં વખાણ મેં સાંભળ્યાં છે તેજ પ્રમાણે મન વચન અને કર્મથી તમે ઉત્તમજ છો. મને દીલગીરી માત્ર એટલીજ થાય છે કે તમારા લાયક વર તમને મળ્યો નહિ."

" વિજયા બોલતી બંધ થઈ જા. મને જે કાંઈ મળ્યો છે તે લાયકજ છે, સોનાનો છે, મારે એમના ગુણ દોષ જોવા નથી પણ મારે તો એમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન જોઇએ છીએ. હું એમના વૈભવની ભ્યાગી નથી પણ તેમના પાદપંકજની સેવાની ઉપાગી છું. મને સુખ નથી ગમતું પણ દુઃખમાંજ મઝા પડે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય મુઆ પહેલાં સુખી નથી અને મુઆ પહેલાં દુઃખી નથી. સુખ સ્ત્રીઓને વાસ્તે નથી પણ પુરૂષને વાસ્તે છે. બાઈડીના કર્મની બાજરી અને ભાયડાના કર્મનાં છોકરાં, અર્થાત વૈભવ પુરૂષનો અને રોટલા સ્ત્રીના. સ્ત્રીને વાસ્તે કુદરતીજ સુખ સરજાએલું નથી. ઇશ્વિરે સર્વદા તેને દુઃખમાંજ ડુબાવેલી છે. અતિશય પાપ કરે ત્યારે સ્ત્રીનો અવતાર આવે એવી આપણામાં લોક માન્યતા છે; અર્થાત્ કેટલીક સ્ત્રીઓ મશ્કરીમાં પણ કહે છે કેઃ–" ભગવાન પાસે કયી વાંઝણીએ સ્ત્રીનો અવતાર માગ્યો હશે." આ પ્રમાણે સ્ત્રીને વાસ્તે દુઃખ છે અને પુરૂષને વાસ્તે સુખ છે; પણ દયાળુ પ્રભુનો નિયમ એવો દયા ભરેલો છે કે સર્વના ઉપર દયા કરવીજ. તે અનુસાર સ્ત્રી સર્વદા દુઃખમાંજ

રહે તો રીબાઈ રીબાઈને મરી જાય. તેમ પુરૂષ સર્વદા સુખમાંજ રહે તો ગર્વથી છલકાઈ જઈ પ્રભુને વિસરી જાય; માટે પુરૂષને ગર્વ થાય નહિ અને સ્ત્રીને દુઃખમાં આંસુ ન આવે એટલા માટે બંને વ્યક્તિને લગ્નથી જોડ્યાં છે, અર્થાત્ સુખ દુઃખનું મિશ્રણ સરખે સરખા ભાગમાં કરેલું છે; એટલે એક નરમ તો બીજું ગરમ. સારાંશમાં નરમ ગરમ અને સુખ દુઃખ ભર્યો આર્ય ઘરસંસાર વ્યવહાર દરેક સ્ત્રીપુરૂષનો ચાલ્યો જાય છે. કુંવારા ત્યાં સુધી સુંવાળા અને પરણ્યા એટલે પસ્તાયા એ પ્રમાણે જીંદગીની શરૂઆત. લગ્ન સંધીમાં સંધાઇ માનવજીવન સંસાર વ્યવહારમાં આગળ વધે છે. કોઈ પણ ડાહી સ્ત્રીએ સ્વતંત્ર થવાની અને વરના કામમાં વાતે વાતે માથાં મારવાની ઇચ્છા કરવીજ નહીં. પરમાત્માએ સ્ત્રીને સરજાવતી વખતેજ તેને અનેક બંધને બાંધી છે અને અનેક છીદ્રે વીંધી છે, તેનું કારણ એટલુંજ છે કે તે સ્વતંત્રતાને લાયકજ નથી; તેના ઉપર કાયમ અંકુશજ જોઇએ છીએ. સ્ત્રીના સ્થુલ અને સુક્ષ્મ બંને બંધારણમાં દૃષ્ટીપાત કરતાં એજ વિલોકાય છે કે સ્ત્રી સર્વ રીતે સારાપણાનો અને નરસાપણાનો એક સાગર છે. એક સારો ડુબકી મારનાર તારો સ્વબુદ્ધિ અને સ્વકર્મ અનુસાર સાગરમાંથી યોગ્ય પુરૂષાર્થ વડે મોતી રત્ન અને કચરો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; માટે ડાહ્યા પુરૂષ વડે સ્ત્રી ડાહી થાય છે અને ઘેલા પુરૂષ વડે સ્ત્રી ઘેલી થાય છે; એમાં સ્ત્રીની જાત ભાત ઉપર કાંઇ પણ આધાર રહેતો નથી; સ્ત્રીનો તો ડહાપણ અને અંકુશ વડેજ સારી થઈ શકે છે. ”

" કુસુમ બ્હેન આપણા પવિત્ર અને પુરાણા ઘરસંસાર વ્યવહારના ધોરણ ઉપર નવિન સંસ્કાર પામતી કન્યા—વહુને વડીલોના, દાદા દાદીઓના હાથ તળે જો કેળવવામાં આવે તો અવશ્ય કરીને સ્ત્રી સારીજ નીવડે એમાં તલમાત્ર પણ શંસય નહીં. વડીલોના હાથથી તાલીમ લઇને તૈયાર થએલી સ્ત્રી ઘણીજ નિપુણ ડાહી ઘર રખી, ગંભીર પેટવાળી, સરલ સ્વભાવવાળી, અલ્પમાં વિશેષ છત દેખાડનારી અને કરકસરથી પુરૂષનો સંસાર એક સદગૃહસ્થ તરીકે ચલાવનારી સલુણી સુંદરી નીવડે! વડીલોના હાથ તળે કેળવાએલાં વર વહુનો ઘરસંસાર ગોલોક-રૂપે મનાતા ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપ થાય; અને તેમની સંતતિ અનસુયા સીતા સાવિત્રી અને રામ લક્ષ્મણ અને પરશુરામ જેવી પરાક્રમી અને દેવાંશી થાય. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરતાં નરનારી-ઓની પ્રજા કદાપી કાળે આજ્ઞાંકીત વિનયી અને ધર્મીષ્ટ નીવડતી નથી પણ કેવળ અર્ધદગ્ધ સ્વચ્છંદી અને અનાચારી નીવડે છે. જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું માનતી નથી તે સ્ત્રીના છોકરાની વહુ તેનું માનતી નથી. જે પુરૂષ પોતાના પિતાની આજ્ઞા માનતો નથી તેનો પુત્ર કદાપી કાળે પણ તેની આજ્ઞા માનતો નથી અર્થાત જે વર વહુ પોતાનાં સાસુ સસરા તથા વડીલોની આજ્ઞા માને છે અને તેમને ઠારે છે તથા ઠરે છે, તેમનાંજ સંતાન અને પુત્ર વધુઓ તેમની આજ્ઞા પાળે છે અને ઠારે છે તથા ઠરે છે. પુત્ર દુરાચારી થાય તેમાં પિતાનો વાંક છે, અને પુત્રી દુરાચારી થાય તેમાં માનો વાંક છે. બાપનાં છીદ્ર દીકરાથી જોવાય નહીં, અને માનાં છીદ્ર દીકરીથી જોવાય નહીં;

જો આથી ઉલટું વર્તન ઘરસંસાર વ્યવહારમાં ચાલે તો વર વહુનો સંસાર દુ:ખમય નીવડે એમાં કાંઈ નવાઈજ નથી. મોટા કરે તે ન કરવું પણ મોટા કહે તે કરવું; માબાપ અને પતિના અવગુણ શોધવા એ કુલીન વહુનું કામ નથી પણ તેમનામાંથી ગુણનેજ ગ્રહણ કરવા તે કામ તેનું છે. બોલકણી અને ચાવળી વહુ બનવું તેના કરતાં કહ્યાગરી અને મુંગી વહુ બનવું તે વધારે સારૂં છે. નાથના વૈભવમાં પ્રિયકર અને આજ્ઞાંકીત થવું એમાં કાંઇ નવાઈ નથી પણ નાથના સંકટ સમયે અને ગરીબાઇમાં ઘર રખાં અને કહ્યાગરાં થવું એમાં નવાઈ છે."

"વિજયાબ્હેન! હવે જમાનો બદલાયો, તેની સાથે માણસ પણ બદલાયાં, માણસની સાથે તેમનાં મન પણ બદલાયાં, અને મનની સાથે કર્મ પણ બદલાયાં અને કર્મની સાથે નસીબ પણ બદલાયાં અને નસીબ બદલાતાં આખો સંસાર દુ:ખમય અને કંગાલ બન્યો. સાંપ્રત સમયમાં જે જે કાંઈ અનાચાર દુ:ખ અને ક્લેશ પ્રત્યેક ઘરસંસાર વ્યવહારમાં અવલોકાય છે તેનું મુખ્ય કારણ ઉપર કહ્યું તેજ છે. વર વહુને ન ગણે અને વહુ વરને ન ગણે, દીકરો બાપને ન ગણે અને દીકરી માને ન ગણે. આ પ્રમાણે જ્યાં દરેક ઘરમાં દરેકની અવગણના થઇ ત્યાં દરેકની ગણના મહત્તા અને આમન્યા નાશ પામી; અને આમન્યા નાશ પામતાં બધું એકાકાર થઈ ગયું; નાના મોટાનો ભેદ ટળી ગયો અને સર્વે જણાં સરખા હકમાં હકસાઈ કરતાં થયાં. દરેક જણાં અન્યોઅન્યની પુંઠ પાછળ નિંદા કરતાં થયાં. આખો સંસાર મન અને ભાવ વગરનો લુખો

અને નિસ્તેજ થઇ ગયો. મન, ભાવ અને પ્રેમ સંસ્કારહીન થતાં આચાર વિચારહીન થયાં અને આચાર વિચારહીન થતાં ચોગરદમ ભટકવા લાગ્યાં, અને જ્યાં નજર ઠરે ત્યાં ઠરવા લાગ્યાં. આથી સ્નેહબંધન ઢીલું થઇ ગયું અને હૃદયગ્રન્થી છુટી જવાથી નરનારી અન્યોઅન્યથી વિખુટાં થઇ ગયાં, અને તેથી ઈર્ષા, કલેશ, કુસંપ અને કંગાલતા દરેકના ઘરમાં દાખલ થઈ અને આખો સંસાર વ્યવહાર દુ:ખના દરિયામય થઈ ગયો."

"ખરી વાત છે, કુસુમબ્હેન! તેજ પ્રમાણે આપણા ઘરબારની સ્થિતિ થઇ ગઈ છે. આગળ આર્યપ્રજા ઉન્નતીના ઉંચ શિખર ઉપર આનંદ, વૈભવ અને ધર્મની જે કાંઇ અલૌકિક દીવ્ય અને મીઠી મઝા માણતી હતી, તે અત્યારે અવનતિના ભયંકર ખાઈમાં કલેશ, ઈર્ષા, કુસંપ અને અધર્મના પુરમાં ડુબકાં મારે છે!"

"વિજયાબ્હેન! હવે આર્યપ્રજાને વાસ્તે ઉન્નતિનો એકજ આધાર છે. તે એજ છે કે પુત્રે પિતાની આજ્ઞા માનવી અને સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞા માનવી! પિતૃ સેવા અને પતિ સેવા એજ આર્યોને સાચા સુખના મેવા દેનારી સેવા છે. કાળ બળે કરીને સિદ્ધ થયું છે કે જે દેશમાં વડિલોનું માન, પિતૃપુજન અને પતિપુજન નષ્ટ થયું છે તે દેશ સંપૂર્ણ રીતે ખરાબખસ્ત થઇ ગયો છે. ગુરૂભક્તિ, પતિભક્તિ, પિતૃભક્તિ અને સ્વદેશ ભક્તિ જે વ્યક્તિમાંથી જે ઘરમાંથી અને જે દેશમાંથી નાશ પામી છે તે વ્યક્તિ, તે ઘર અને તે દેશ સર્વ રીતે નાશ થયેલો છે."

"કુસુમબ્હેન! આપણે સ્ત્રીઓને વાસ્તે તો એજ ઉત્તમ

છે કે આપણે મન કર્મ અને વચનથી પતિને પરમાત્મા માની તેની સર્વદા સેવા કરવી અને તેથીજ સ્ત્રીઓને સાચો મોક્ષ અને કલ્યાણ છે!"

"વિજયાબ્હેન! આપણે તો એકજ સુત્ર યાદ રાખવું કે, "પતિના વચનને વરતે એજ સતી અને સતીના વ્હાલને વાંચે એજ પતિ!!" આ પ્રમાણે વાણીવિનોદ કરી કુસુમ વિજયાની રજા લઇ ઘેર ગઇ, અને વિજયા કુસુમનાં વખાણ કરતી કરતી ગૃહકાર્યમાં ગુંથાવા લાગી!"

પ્રકરણ ૮ મું.

આશાની નિરાશા કે નિરાશાની આશા !?

દોહરો.

ભુલવણી ભાવી તણી સુખમાં દુઃખના પ્હાડ,
માલમ ન પડે મનુષ્યને આંખે અજ્ઞાની આડ.

વિદ્યા ફળતી નથી, તેમ પુરૂષાર્થ ફળતો નથી; પણ હમેશાં પ્રારબ્ધ ફળે છે. સરખો યત્ન છતાં સમુદ્ર મંથનથી હરીને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ અને શંકરને વિષ મળ્યું, એ પ્રારબ્ધની ખુબી છે. ઘણાઓ અથાગ યત્ન ને અપાર ખર્ચ કરીને પરિપૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં સુદામા જેવા રહે છે; ત્યારે કેટલાક કેવળ અક્કલશૂન્ય છતાં, વિદ્યાશૂન્ય છતાં મહાન્ પદવી ભોગવે છે અથવા અઢળક લક્ષ્મીનું આધીપત્ય ભોગવે છે, અર્થાત્ પુરૂષાર્થ બળ કે વિદ્યાબળ પ્રારબ્ધ આગળ પાણી ભરે છે, હદ ઉપરાંત પુરૂષાર્થ કરનાર ઉંદર કરંડીઓ કરડી નાગના મુખમાં જાય છે.

કર્મે કરે તે કોઈ ન કરશે મુરખ મથી મરશે,
ભલે બાંધીને નાંખો સાગરમાં કર્મે તાર્યા તરશે;
ઘંટીના ગાળેથી પણ જીવ કર્મે ઉગર્યા ઉગરશે,
સુખ દુઃખ શાળાના કર્મ મ્હેતાથી ઠોઠ નઠોર ન ડરશે.

ઝવેરી દાહ્યાભાઈ.

લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, પારીજાતક એવાં બધાં ભાંડુ, મહા સમુદ્ર પિતા અને અતિ કૃપાથી મસ્તકે ધારણ કરેલો એવો ચંદ્ર તેને પણ દૈવે નિર્મેલી ક્ષીણુતા મુકતી નથી, તો પછી દૈવની પ્રતિકુળતા સમયે સાનુકુળ કોણ થઈ શકે? અર્થાત્ કોઈ જ નહિ. ભાવિ યોગે આવી પડેલી વિપત્તિના સમયે ગમે તેવા સ્હાયકારીઓ હોય તોપણ તેમની સ્હાયતા ખપ આવતી નથી, માટે પ્રારબ્ધ આગળ સર્વ પાંગળા છે.

*   *   *   *

" ભુલ્યો મન મુસાફર ભમ્યો ભવ વગડે,
ભમ્યો ભવ વગડે ભુંડા જગતને ઝગડે:-૦
કંચન શી કાયા મિથ્યા મમત ને માયા,
જુઠી આ જંજાળ જાગી જોને જીવ રગડે:-૦
અવસર જાયે ભુંડા પછીથી પસ્તાયે,
કર તું કમાણી કાંઈ કરણી ન બગડે:-૦ "

નારાયણ પંડીત.

રજપુતાનાના રાજ્યોમાં અમરગઢ પણ એક નાનકડું રાજતેજથી રાજતું અમરાપુરીનું માન મુકાવતું રાજ્ય છે. રાજવળાના નેક ટેક અને રીત રીવાજમાં તે ઘણું અડગ ટેકી અને પુરાણી પરનાલિકાને અવલંબી રહેલું રાજ્ય છે. તેના મહારાણા ઉદયસિંહ પરમાર વંશથી ઉતરી આવેલ શુદ્ધ રાજબીજ છે. તેમને સંતાનમાં ફકત અમરસિંહ કરીને એકજ રાજકુમાર છે. ત્યારબાદ મહારાણાને એક બે સંતાન થએલાં પણ દૈવ ઇચ્છાથી બાલ્યાવસ્થામાંજ પરલોકવાસી થએલ હતાં. મહારાણાનું જીવન, રાજ્યનું તેજ અને મહારાણી કેસરબાનાં લોચન

આદિમાં જે કાંઇ કહીએ તેમાં ફક્ત અમરકુમારજ છે. અમરકુમારને મહારાણાએ પ્રાચીન પદ્ધતિ પર રાજકિય કેળવણી આપેલી છે. ભાયાતો સરદારો અને પટાવતોની સલાહથી અમરકુમારને મહારાણાને અંગ્રેજી કેળવણી પોતાની પસંદગી વિરૂદ્ધ આપવાની ફરજ પડી છે. પાશ્ચિમાત્ય કેળવણીના સુધારાના પાસ શુદ્ધ રાજપુત્રને ન બેસી જાય તેની ખાસ કાળજી રાખી કુમારને કૉલેજમાં નહિ મોકલતાં એક સારા સદ્‌ગુણી અનુભવી અને આર્યોના પુરાણા રીતરિવાજોમાં રાજતા શિક્ષકને ભારે પગાર બાંધી આપી ખાસ રાજ્યમાં રાખેલ છે અને તેના હાથથી રાજકુમારને કેળવવાનું ઉચીત ધારેલ છે. આ પ્રમાણે અમરગઢ પ્રાચીન પદ્ધતી પર રાજતેજમાં રાજતું એક નાનકડું સ્ટેટ છે. વિબુધ વાંચકવૃંદને વધુ નહિ તલસાવતાં ટુંકમાં વીદિત કરવામાં આવે છે કે શિક્ષક તરીકે પ્રસ્તુત નવલકથાના નાયક હીરાલાલનીજ નિમણુક અમરગઢમાં થએલી છે. હીરાલાલે અમરકુમારને ઇંગ્રેજી કેળવણી સારી રીતે આપવા માંડી છે, અને તેને સારી રીતે બોલતાં ચાલતાં–લખતાં વાંચતાં ઘણાજ ટુંક વખતમાં શીખવાડયું છે, હીરાલાલની રહેણી કરણીથી મહારાણા ઘણાજ પ્રસન્ન થયેલ છે. તેની ટુંક સમયમાં શીખવવાની સરલ પદ્ધતીથી તેને સારો પગાર બાંધી આપી રહેવાને વાસ્તે દરબારી મકાન પણ આપેલ છે. આખા રાજ દરબારમાં હીરાલાલ ઘણોજ માનીતો અને જાણીતો થઇ પડેલ છે. રાજવળાના કાર્યમાં તેની વાતે વાતે સલાહ લેવાય છે. પર રાજ્યોનો તમામ પત્રવ્યવહાર તેના હસ્તથીજ ચલાવવામાં આવે છે. રાજા

અને પ્રજાવર્ગ બંને તરફની પસંદગી હીરાલાલ ઉપર સારી રીતે ઉતરેલી છે. રાજ્યનું રમ્ય અને રસિક રમકડું હીરાલાલ થઇ પડયો છે. આખા રાજ્યમાં માસ્તર માસ્તર તરીકે ઉપનામ મેળવતો હીરાલાલ ઉદયસિંહનો એક વિદ્વાન સલાહકાર થઈ રહ્યો છે. આજકાલ આખો દરબાર હીરાલાલનો લગ્ન પ્રસંગ કેવી રીતે ઉજવવો તેની ધામધુમમાં ગુંથાયેલ છે. ભાવનગરથી હિરાલાલ ઉપર લગ્નના મહુરતનો તાર આવ્યાને આજ પાંચ દીવસ થયેલ છે. હીરાલાલનું લગ્ન વૈશાખ સુદ ત્રીજ ને સોમવારે નિરધારેલું છે. આજરોજ શનિવારનો દીવસ છે. જાન રવિવારના પ્રભાતના પ્હોરમાં અમરગઢથી દરિયા માર્ગે વિદાય થવાની છે, એટલે સારી રીતે જાનની ધામધુમમાં અને માસ્તર વરરાજાને સારી રીતે શ્રૃંગારવામાં મહારાજા ગુંથાયેલા છે. અમરકુમાર પણ માસ્તરને સારી રીતે પ્રસન્ન કરી રહ્યો છે. જાનની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા તથા માસ્તરની સરભરા કરવાનું માન અમરકુમારને મહારાણા તરફથી મળેલું છે. રાજમહેલમાં પણ સારી રીતે રોશની થઇ રહેલી છે. કેસરબાનો હરખ માતો નથી. માસ્તરને પીઠી ચોળવાનું કાર્ય પણ તેમણે ઉપાડી લીધું છે. હીરાલાલને વાસ્તે રાજવંશી પોશાક સારામાં સારો મહારાણાએ તૈયાર કરાવ્યો છે. કુંદનના મામા અને મહારાણાના કારભારી મેરૂભા વચ્ચે લગ્ન સંબંધી ખાનગી પત્રવ્યવહાર આજકાલ સારી રીતે ચાલી રહ્યો છે. બંને પક્ષ તરફથી વરઘોડીઆ ધામધુમ સારી રીતે થઇ રહી છે. રવિવારે પ્રભાતના માંગલિક પહોરમાં જાન લેઇ નીકળવાનું મુહુર્ત રાજ્ય જોશીએ આપેલ

છે; એટલે આજરોજ શનિવારના દીવસે સારી રીતે માંગલિક આનંદ વરતાઇ રહ્યો છે. હીરાલાલના મિત્રો પણ રાજનગરથી અમરગઢ આવેલ છે. તેઓ સર્વે હીરાલાલનું માંગલિક અંતરથી ઇચ્છી હીરાલાલને અભિનંદન આપી રહ્યા છે. રાજ્ય તરફથી હીરાલાલના મિત્રમંડળ તથા સગાંવ્હાલાંનો સત્કાર સારી રીતે થયેલ છે, અમરકુમાર તથા રાણી રાજબાએ હીરાલાલના વડિલનું પદ ગ્રહણ કરે છે. કુંદન તરફથી મામા અમીધરપ્રસાદ અને હીરાલાલ તરફથી પ્રિન્સ અમરકુમાર તથા પ્રિન્સેસ રાજબા હીરા કુંદનના લગ્નનાં નેત્તાઓ તરીકે નિર્માણ થયેલાં છે. આજરોજ રાતના અમરવિલાસ પેલેસમાં કંચનીઓનો નાચ મજરો ખાસ હીરાલાલના લગ્ન પ્રસંગ સારૂ ઠરાવેલો છે. હીરાલાલ તથા અમરકુમાર પ્રિન્સના મિત્રો તથા માયા મહોબતવાળા સ્નેહીમંડળને નાચમાં આવવાનાં ખાસ આમંત્રણપત્ર અપાએલ છે, આજરોજ અમરવિલાસ મહેલની બહાર પણ જુદીજ થઇ રહેલ છે. ટકોરખાનું નગારખાનું અને દીપમાળની રોશની સારી રીતે રાજમહેલના ખંડે ખંડે કરવામાં આવેલી છે. બેન્ડ અને ટકોરખાનાના મધુર સરોદ અમરવિલાસ મહેલની તથા હીરાલાલની બંદગી ઉચ્ચારી રહેલ છે. બરાબર નવનો અમલ થતાં અમરવિલાસ મહેલમાં રાજ પરોણાઓ તથા મિત્રમંડળની ગીરદી થવા માંડી અને જોતજોતામાં મ્હેમાનોથી આખો મહેલ ભરાઇ ગયો. છેવટે હીરાલાલ, અમરકુમાર અને મેરૂભા સાહેબ ચાર ઘોડાની ફાઇટનમાં બેસી મહેલમાં પધાર્યા. વારાંગનાઓ કંચનીઓ અને નાયકાઓ પણ રાજમહેલમાં ટાઇમ થતાની

સાથે દાખલ થઇ ગઇ અને નાચરંગના મજરા અમરકુમારની આજ્ઞા થતાંની સાથે થવા લાગ્યા. શરૂઆતમાં કાશ્મીરની નાયકાઓએ કૈરવ નૃત્યના તોડા કલાવિધાનની ઉચ્ચ ખુબી સાથે કરવા માંડ્યા અને આખા ડાયરામાં આનંદ અને શાન્તિની અપૂર્વ અસર પ્રસરાવી દીધી. મેરૂભાસાહેબે નાયકાના કલાવિધાનથી પ્રસન્ન થઇ પોતાની અંગ પર ઓઢેલ કસબી સાલ શરપાવમાં આપી. ફરી એકવાર વધારે કૈરવ નૃત્યનો મજરો નાયકાએ કરવા માંડયો અને ગાયન, નૃત્ય અને હાવભાવ સાથે જીભથી મોતીની સેર પરોવા લાગી:-

*　　*　　*　　*

" રંગે ગાઓજી ગાઓજી ગોપીના શામ (૩)
ગોપીના શામ નંદ નંદન અભિરામઃ-રંગે.
વૃજ જન તારણુ ગીરીવર ધારણુ,
જશોદાના લાલાજી કુબજાના કામઃ-રંગે.
વન્દ્રાવન રાસ છાઇ યમુના ત્રટ બંસી વાઇ;
મોર મુગટ ધારી મોરારી ધનશામઃ-રંગે.

સૂરશ્યામ.

ગાયન સાથે અહાભાવ કલાવિધાન અને મોતીની શેર પરોવાએલી જોઇને રજપુત વર્ગ નાયકા પર સારી રીતે ખુશી ખુશી થઈ ગયો; અને જોત જોતામાં કાશ્મીરવાળી નાયકાઓએ સારી રીતે ઈનામ સત્કારમાં સારો પૈસો હાથ કર્યો ! ત્યાર બાદ રાજ નાયકા કંચનીઓનો નાચ શરૂ થયો; તેમણે પણ રાજ મંડળને નૃત્ય ક્રિયાથી સારી રીતે પ્રસન્ન કરી દીધું; અને છેવટે ફકત અંગુઠા ઉપર તાંડવ નૃત્ય ક્રિયાના રસિક તોડા ગાવા માંડયા; અને તાન આલાપવા માંડયું.

*   *   *   *

" સાંવરીઆ સાંવરીઆ સાંવરીઆરે,
કાહે મારે નજરીઆં...........
મારે નજરીઆં કાહે મારે નજરીઆંરે—સાંવરીઆ૦
નીચે બહે ગંગા ઉપર બહે જમુનારે;
બીચમેં ઠાડો કનૈયારે—કાહે૦
ઇત ગોકુલીયું ઉત્ત મથુરા નગરી;
બીચમેં ઠાડી સુંદરીઆરે કાહે૦ "   ગોહરજાન.

પ્રિન્સ અમરસિંહે કંચનીઓને યોગ્ય સરપાવ આપી સારો સત્કાર કર્યો! છેવટે પર રાજ્યોમાંથી આવેલ વારાંગનાઓએ કુમારની પરવાનગી મેળવી નૃત્ય ક્રિયા શરૂ કરી; તેમણે પણ પોતાના અપૂર્વ નૃત્યથી એક એકથી ચઢીઆતું કામ બતાવી મહેમાનોને ખુશ કરી દીધાં; છેવટે એક હાથમાં દીપક અને બીજા હાથમાં નાનો અરીસો લઈ કૈરવના તોડા વગાડી કલાવિધાનનું અદભુત અને રસિક કામ કરી બતાવવા માંડયું:—

કવ્વાલી.

" અગર હમ બાગ બા હોતે તો ગુલસનકું લુંટા દેતે,
પકડ કર દસ્ત મેં બુલ બુલ ગુલોસે જા મીલા દેતે:—૦
જો હોતે બાગ કે માલી લુંટાતે ફુલકી ડાલી,
ગુંથા કર હાર ફુલોકા વો દીલભરકું પેના દેતે:—૦
જો હોતા બાગકા ભંવરા કલી કે બીચ છુપ રહેતે,
મઝા ઉલ્ફતકી લે લેકે સુબો હોતે નીકલ જાતે:—૦
હમારા દીલ પતંગ હોતા ઉડાતે ગમકે દોરેસે,
ચઢા કર ઇસ્કકા માંજા પતંગ ઉસ્કા કટા દેતે:—૦ "
બહારે પરસ્તાન.

આ પ્રમાણે ચડસા ચડસીમાં નૃત્ય ક્રીયાનું કામ મોડી રાત સુધી ચાલ્યું; છેવટે પાન ગુલાબ ચાહ પાણી દુધ કસુંબા વગેરે લઈ ડાયરો મોડી રાતે ખત્તમ થયો. હીરાલાલને દરેક જણે અંતઃકરણથી ઘણુંજ સારૂ માન આપ્યું; અને તેને ઇનામ સરપાવનો પણ પાર ન રહ્યો; છેવટે હીરાલાલ વિધીની અજબ લીલા ઉપર મનન કરતો કરતો પ્રિન્સ જોડે ફાઈટનમાં બેસી પોતાના રહેવાના દરબારી મકાન ભણી વળ્યો; મેરૂભા અને પ્રિન્સ હીરાલાલને ઘણાજ સ્નેહપૂર્વક નમન કરી છુટા પડયા; અને હીરાલાલ મકાનમાં જઈ કપડાં ઉતારી હીંચકા ઉપર બેસી હીંચવા લાગ્યો; તેણે સૂવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ નિદ્રા બિલકુલ આવી નહીં; અને કાંક હરખ ઘેલછામાં આવી હરીની અકળ ગતિ ઉપર મનમાં બોલવા લાગ્યો; ઘડીકમાં લગ્ન પ્રસંગ સંબંધી ઉદ્ગાર કાઢવા લાગ્યો અને ઘડીકમાં રાજદરબાર પ્રસંગ સંબંધી બોલવા લાગ્યો; આવો અચાનક કુદરતનો ફેરવાએલો મામલો જોઈને તે તો અચંબામાંજ પડી ગયો; વિસ્મયતાની સાથેજ તેના મુખમાંથી નીકળી પડયું કે,

શાર્દુલવિક્રિડીત છંદ.

“ સૌ આપે સન્માન દાનવળી જ્યાં મિષ્ટાન મેવા મળે,
સાસુ સ્નેહ સહિત શબ્દ ઉચરે ત્યાં તાપ ત્રણે ટળે;
સાળાની વહુ સાળીઓ હળી મળી હેતે કરે હાસ્યરે,
સ્વર્ગાવાસ સમાન સર્વ સુખ તે સંસારમાં સાસરે. ”

દલપતરામ કવિ.

આ પ્રમાણે ઉદ્ગાર કાઢી સારી રીતે ખડખડાટ હસી પડયો; છેવટે તેને તેના હવાઇ કીલ્લા બાંધતા મન ઉપર

તિરસ્કાર આવ્યો અને તિરસ્કારની સાથેજ મનને મજબૂત કરી થોડીકવાર સુધી મૂંગો મુંગો એમને એમ બેસી રહ્યો; છેવટે ન રહેવાયું ત્યારે પાછો બડબડવા લાગ્યો.

"વિશ્વાધાર વિભુ તારી અજબ લીલા છે. ક્યાં શ્રીરામને રાજ્યગાદી આપવાનો મહારાજા શ્રી દશરથનો રાતનો વિચાર અને ક્યાં શ્રી રામનો પ્રભાતમાં વનવાસ? ક્યાં બલિરાજાનું દાન અને ક્યાં શ્રી હરિના પાદ તળે ચંપાઈ પાતાળમાં વાસ? ક્યાં હરિશ્ચંદ્રનું વિશ્વામિત્રને રાજ્યદાન અને ક્યાં તેનો મસાણમાં વાસ? ક્યાં યુધિષ્ટિરની રાજ રમત જુગાર અને ક્યાં પાંચાળીનાં ભરી સભામાં વસ્ત્ર હરણ? ક્યાં મથુરામાં કૃષ્ણ બળદેવની મલકુસ્તીની રમત અને ક્યાં કંસનો શિરચ્છેદ? ક્યાં અમરગઢનું રઢીઆળું રાજય અને ક્યાં મારો આ લગ્ન પ્રસંગ? ક્યાં મારૂં માંડવીની પોળનું ગરીબડું ઘર અને ક્યાં મારો રાજમહેલમાં વાસ? ક્યાં કુંદનનો મોસાળમાં વાસ અને ક્યાં મારી રાજવળાની નોકરી? હરી હરી જ્યાંથી ઉદ્ધાર ત્યાંથી ધાડ અને જ્યાંથી ધાડ ત્યાંથી ઉદ્ધાર? જે રક્ષક તે ભક્ષક અને જે ભક્ષક તે રક્ષક! જ્યાં સંભવ ત્યાં વેરાન અને જ્યાં વેરાન ત્યાં સંભવ! વિભુ આ શો ચમત્કાર? આ લગ્ન પ્રસંગમાં તારો ગુપ્ત હેતુ શો હશે તે મારાથી કળી શકાતું નથી. મારા ભાગ્યનો રવિ આ રીતે ઉદય પામશે તેની તો મને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી! મારી મરજીની પૂરી દરકાર કર્યા વિના મામા અમીધરપ્રસાદે રાજ્ય અમાત્ય મેરૂભા સાથે ખાનગી મસલત ચલાવી માહારાણાને વચ્ચે પાડી આ લગ્ન પ્રસંગ રચાવ્યો તેમાં કુદરત-

નોજ કૃપાવંત કર હોવો જોઇએ! કુદરત વિના આ કામ પાર પડેજ નહીં. હું મામાના હાથમાંથી છટકયો ત્યારે મામાએ મને આખો ગળ્યો! રાયજીની હાજરી વગર જે લગ્ન પ્રસંગ યોજાય છે તેમાંજ અન્યાય થાય છે! મારૂ મન શંકાશિલ પ્રતિ પળે થયાં કરે છે તેનું સબળ કારણુ રાયજીની ગેરહાજરી છે. મામાને હાથ તાળી આપી મોંઘમ હા ભણી અમરગઢ આવ્યો તો સમુળગો સપડાઈ ગયો; ઓહો આ તો અજબ સંસ્કાર થયો; કેમકે,

" કિટના ભયથી ભાગ્યો સિંહના મુખમાં જઇ પડયો,
વાહ વિધાતા તુજ કૃતિનો અજબ દાખલો આવી ચડયો. "

રતિરંભા ત્રોટક.

હવે કરવું શું? વિધી જેમ નચાવે તેમ નાચવું અને ફસાવે તેમ ફસાવું, રમાડે તેમ રમવું અને રોવરાવે તેમ રોવું! વિધી વિધી તારી કળા અકળ છે! હરી હરી તારી માયા અજબ છે; ત્રિભુવન ત્રિભુવન તારી જાળ જબરી છે; તેમાં જે જકડાયા તેનો જીવ ગયેજ છુટકો! હસી હસીને મોંઘમ મારનાર એક તુંજ છે! મીઠો ફાંસીઓ તારા વિના બીજો કોઈ નથી. પ્યાલો પાસે ધરી અધવચ તલસાવનાર તારા જેવો તો કોઈ જોયોજ નથી. કુણીએ મધ ચોપડી કુણા હથોડે કુટનાર તારી તો બલિહારી છે! ઘડીમાં ગાદી અને ઘડીમાં હાથમાં દોરી લોટો એવો જગતમાં છે નહીં ત્રિભુવન તારો જોટો! ત્રિભુવન તારી ખુબીની બલિહારી તો ત્રણે ભુવનમાં ન્યારીજ છે! ઘડીમાં ઘાટે અને ઘડીમાં વાટે ઘડીમાં ઘરમાં તો ઘડીમાં બજારમાં પણ તારા ઉપાસકોને તું પકડી પળમાં પત્થર પર અફાળે કે હવામાં દડાની

માફક ગોળ મટોળ વાળી અદ્ધર ઉછાળે; તારી મરજી વિરૂદ્ધ વર્તનારને તો તું સપડાવે જાલીમ જાળે અને તારી સાથે ફંદ કરનારને તો તું કચરી નાંખે એક ફાળે! બલિહારી બલિહારી હરી તારી કળાની તો બલિહારી,

* * *

" અતિ અકળ કળા હરી તારી,
બળીઆ બહુ નામી બલિહારી:—૦

" શામ રંગ મૃગ મદનો કીધો તદપિ સુવાસ સબળ ગુણ દીધો;
રંગ રાગથી સારંગ વિંધ્યો કરી દીધું અકળ અવિકારી:—૦
ભમરી યોગે ઘેળ ભમે છે અમલ કમળ દળ માંહ રમે છે;
પ્રથક પ્રથક રસ સ્વાદ જમે છે માધવ મધુ દેનારી: ૦
કાળ ક્રમણ નવ જાય કળાયુ પ્રતિ પળ ભક્ષે સૌનું આયુ;
વહન કરે આશાનો વાયુ દે કર સૌ દે' ધારી:—૦
નગ ખગમાંથી નિકળે પાણી પાણીની રચના સૌ જાણી;
જડ ચૈતન્યના યોગે વાણી એ કૃતિ ચિત હરનારી:—૦
નિશ દીન વાયુ વહન કરે છે રવિ શશિ તારા ફેર ફરે છે;
સાગર સરિતા ગુણ ઉચરે છે અદભુત નગ કૃતિ ન્યારી:—૦
ધાતુ રત્ન ધરામાં દાટી કર્મ પ્રયત્નની મેલી આંટી;
કીમતીની કિંમત પણ માટી જન ભુલવણી ભારી:—૦
ત્રિગુણી માયા ત્રિગુણી કાયા ત્રિગુણી તત્વ મહત્વની છાંયા;
નિર્ગુણમાં ગુણ સર્વ સમાયા કો નર નપુંશક નારી:—૦
ઘાટ પ્રથક પ્રાણીના ઘડિયા કંઈ નાના મોટા નિવડીયા;
પેટ તણે આધિન સૌ પડિયા મન મોટપ અહંકારી:—૦
આવા ગમનનો એકજ રસ્તો કડણ કસોટી લઈને કસતો;
નિકટ નિરાળો રહે છે વસ્તો ખટપટ વિકટ વિચારી:—૦

યશ ઝળકે તુજ ઠામો ઠામે અવલોક્યા એ મહાસુખરામે;
નમન કરે નિશ દીન તુજ નામે ચરણુ કમળ ચિત ધારીઃ—૦ ”

મહાસુખરામ કવિ.

જગતનાથ આ અનાથને હવે તું કેવી રીતે નાથીશ ? હર હર હર, મધ્ય જામની તો વીતી ગઈ, નક્ષત્રરાજ ત્વરાથી કદમ ઉપાડતો જાય છે. તારાગણો ડોકીયાં કરી કુદરતની ઝાંખી કરે છે. ઘડીઆળમાં પણ અઢી વાગ્યા. નિંદ્રા તો મારી સાથે રૂશણું લઇ બેઠી છે. મગજમાં હવાઈ વિચારો ઠલવાય છે અને ભરાય છે. મહારાણાની કૃપા મારા ઉપર દૈવી અને અદ્‌ભુત છે. અમરકુમારની લાગણી કાંક અલૌકિક છે. કેસરમાનો પ્રેમ માતૃપ્રેમને એકવાર ભુલાવી દે તેવો છે. રાજબાળાનો ભાવ સગી બ્હેન કરતાં પણ ચઢીઆતો છે. આખુ અમરગઢ મારા તરફ માન અને સ્નેહની લાગણીએ મને નીરખે છે. આ શું ? આ કેવા પ્રકારનો અદ્‌ભુત ફેરફાર ? એકાએક અણુચિંતવ્યું આવતું સુખ ભવિષ્યના દુઃખની તો આગાહી નહિ કરતું હોય ? વિચિત્ર રીતે બદલાતું વાતાવરણનું વાદળ પાછળથી મારા ઉપર કાંક ધાડ નહિ લાવતું હોય ? પરમાત્માની આ શું કૃપા હશે ? વિધીની મારા ઉપર આવી દયા દૃષ્ટિ હશે ? ગમે તેમ હો પણ પ્રભુ હું તારો છું. તારા વિના મારૂં બીજું કોઈ નથી. હું સુખમાં છલકાતો નથી અને દુઃખમાં ગભરાતો નથી. આવા કારમા લગ્ન પ્રસંગનો મને કીંચીત પણ આનંદ નથી અને કીંચીત પણ શોક નથી. કુંદન અને મારા આ લગ્ન પ્રસંગમાં મામાએ શું રાયજીની સંમતી મેળવી હશે ? ગમે તેમ હો પણ મારે કુદરત જેમ દોરે તેમ દોરાવું એજ શ્રેયઃકર છે. પરમાત્માના પ્રયત્ન આગળ

મનુષ્ય યત્ન નકામો છે. જે કાંઈ થાય તે જોયાજ કરવું. લાવ હવે જરા નિદ્રા લઉં! બે ઘડી તો પથારીમાં આળોટું! વિચાર સાગરમાં તરંગે ચઢતા મગજને કાંક તો શાન્તિ આપું! મારા આ પ્રસંગથી કુંદન કેવા આનંદમાં ગરકાવ થઈ હશે? ના ના, કુંદન ઘણી વિચારશીલ ગંભીર અને ડાહી છે. આનંદના ઉછાળે કારમી ઉછળે એવી ઉદ્ધત નથી. મન, ઘેલા મન હવે આ વલોપાત મૂકી દે! પ્રસંગ હવે નિકટ છે, દૂર નથી; જે કાંઈ બને તે નિરાંતે નિહાળજે, નાહક અધીરૂં થઇશ નહિ. આ મધ્યરાત્રે તો જરા જંપ! આખુ વિશ્વ અત્યારે શાન્ત થયું છે તો તું શું કામ વૃથા વલખાં મારે છે. 'મામાનું ઘર કેટલે તો દીવો બળે એટલે' માટે જરા ધીરૂ પડ કેમકે,

" મન પોપટ માં ફુલ પઢીને પોથી પ્રેમની;
ડા'પણ કરીને ફુલ ડાહ્યા પિંજરમાં પડીશ. "

ચંદ્રલેખા નાટક.

હવે તો જરા વિશ્રાન્તી લે, તલમાત્ર તો નિવૃત્તિમાં નિવાસ કર, પછી પ્રવૃત્તિનો પાર નહિ રહે! દીનદયાળ વિભુ! હવે હું તારા ખોળેજ છું. મનુષ્ય માત્રને લગ્નના જેવો આનંદ નથી; છતાં હું આ કારમો પ્રસંગ જોઈ બહુ ગભરાઉં છું. પ્રભુ! હું તારો છું, તારા વિના મારૂં કોઈ નથી. હરિ, જો જો મને કારમી માયા બતાવી આશાના પર્વત ઉપર ચઢાવી નિરાશાના સાગરમાં ડુબાવતા? મને બહુજ ભય રહે છે. વિભું! તમારી આવી કારમી માયા જોઈ હું અતિશય વિસ્મય થાઉં છું. હે તાત! હે ત્રિકમ! હવે આ તનુજને તારો:-

*　　　*　　　*　　　*

" હરી હવે હું તારોરે તારો કે મને મારોરે;
દીન બંધુ દાતા નથી નાસવા કાંઈ આરો:—૦
જુઠી છે જગની માયા જુઠી છે કંચન કાયા;
જુઠી જંજાળે ઉગારોરે:—૦
વિનવું વિભુ હું કરજોડી મુજમાં મતિ છે અતિ થોડી;
અરજી આ અંતર ધારોરે:—૦ "

અરરર, મન મન તું શા સંકલ્પ વકલ્પ ચઢયું છે; આ પાણી પહેલાં મોજડાં શાં ઉતારવાં? આ નકામો લવારો શો? દુઃખ છે કયાં? સુખ છે ક્યાં છે? આતો વ્યવહારનાં વૃથા ભામાં છે. એમાં વિસામા શા? જન્મવું જોડાવું અને જવું એમાં વલોપાત શો? વચ્ચે વિભુ ક્યાં આડે આવે છે, કે બધો બળાપાનો પોટલો એને માથે મૂકવો? ખરેખર મનડુંજ મસ્તીખોર છે; એજ માર ખત્તરાવે છે, એજ ઉધમાતીયું સુખ દુઃખના હિંડોળે હડી કાઢીને દોડે છે ચડે છે અને પડે છે, એમાં નાહક ઉપાલમ્ભ વિધીને અપાય છે. વિધી તો ન્યારોજ છે. "જય જય નિરાધારના આધાર કિરતાર આ રાંક ઉપર કરૂણા કરજે." આ પ્રમાણે ગાંડા ઘેલા ઘટતા અઘટતા વિચાર તરંગને ઉછાળે ચઢી હીરાલાલ છેવટે થાકીપાકી બિછાનામાં પડયો. જેવો પડયો એવો તરતજ જંપી ગયો. આ બાજુ હીરાલાલ જંપ્યો ત્યારે બીજી બાજુ પ્રિન્સ અમરકુમાર કારમો બિછાનામાંથી જાગ્યો અને રાણી રાજબાળાને પણ જાગૃત કરી બિછાનામાંથી ઉઠાડી ઘડીઆળ ભણી દૃષ્ટિ કરી તો સાડાત્રણ વાગેલા જણાયા. કુમાર અને રાણી પ્રભાત ક્રિયામાંથી જેમ બને તેમ જલ્દીથી પરવારવા

લાગ્યાં. કુમારનો આનંદ હૃદયમાં સમાતો નથી. રાજબાળા પણ પોતાના પ્રિયતમના–શિક્ષકના લગ્ન પ્રસંગે અપાર ઉમંગ લાવી પતિ પ્રિય કામ સેવા ઉઠાવી રહી છે, જોતજોતામાં રાજવંશી જોડું કલાક દોઢ કલાકના વખતની અંદર ન્હાઇ ધોઇને તમામ માંગલિક ક્રિયાથી પરવાર્યું. ત્યાં ઘડીઆળમાં પાંચનો ટકોરો થયો કે તરતજ અમરકુમાર રાજમહેલમાંથી એકદમ નીચે ઉતરી અશ્વશાળામાં જઈ અશ્વ ઉપર આરૂઢ થઈ મારતે ઘોડે હીરાલાલ માસ્તરના દરબારી મકાનમાં ગયો અને એક હાક મારી દરવાનને જાગ્રત કરી મકાન ખોલાવરાવી ઝડપબંધ માસ્તરના શયનભુવનમાં દાખલ થઈ ગયો. માસ્તર આ વખતે ભરનિંદ્રામાં પોઢતા હતા; એટલે રાજકુમાર આવ્યા તેની ખબર કાંઈ પડી નહિ. અમરકુમાર પણ માસ્તરના બિછાના આગળ પળવાર ઉભો રહ્યો, અને ધીમે ધીમે માસ્તરને સપ્રેમ હાક મારી જાગ્રત કરવા લાગ્યો.

"માસ્તર સાહેબ, માસ્તર સાહેબ! જરા જાગૃત તો થાઓ, પ્રભાત થવા આવ્યું!"

"ઓહો કોણ પ્રિન્સ અમરસિંહજી?"

"જી હા, ક્ષમા કરજો આપને નિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યા."

"કુમાર, કુમાર! તમારા દીવ્ય અલૌકિક અને અતુલિત પ્રેમનો બદલો મારાથી કદાપી કાળે વળશે નહિ. જો કે મારો તમારો સંબંધ વ્યવહારમાં ગુરૂ શિષ્યનો છે; છતાં પણ હું તમને તો મારા એક વડિલબંધુ તરીકે જીવન વિભાગી શિરછત્ર તરીકે માનું છું. ક્ષમા તમારે હોય કે મારે હોય? હું આપની ક્ષમા

માગું છું." કહી હીરાલાલ એકદમ કુમારના ચરણુમાં પડયો.

"અરે હાં હાં, આતો અવિનય થાય છે, અવળી ગંગા વહે છે." કહીને કુમાર હીરાલાલના ચરણુમાં પડયો. બંને જણુના પ્રણામનો ભેટો થયો અને ભેટામાંથી સખાભાવ ઉત્પન્ન થયો અને અન્યોઅન્યની આંખમાંથી આનંદનાં આંસુ આવી ગયાં, અને સારી રીતે એક બીજાને ભાવે ભેટી હળીમળી વાતચીત કરવા લાગ્યા.

"કહો સાહેબ હવે આપ જલ્દીથી પરવારી જાઓ, અને મારી સાથે બા મા સાહેબના મહેલમાં ચાલો."

"હા ચાલો હું જલ્દીથી પરવારી જાઉં છું." કહી હીરાલાલ પ્રભાત ક્રિયાથી પરવારવા લાગ્યો, અને કુમાર હિંચકા ઉપર બેસી હિંચકા ખાવા લાગ્યો. અલ્પ સમયમાં હીરાલાલ ન્હાઈ ધોઇને પરવારી ગયો, અને કપડાં પહેરી કુમાર સાથે મહારાણી કેસરબાના મહેલમાં ગયો. રાજમાતા અને મહારાણીને બંને જણાએ સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. રાજમાતાએ બંનેનાં ઓવારણાં લીધાં અને આશિર્વાદ આપ્યો. છનો અમલ થતાં નોબત વાગવા લાગી અને જાનની સારી રીતે તૈયારી થવા લાગી. મહારાણી સાહેબે હીરાલાલ માસ્તરનાં તમામ કપડાં કઢાવરાવ્યાં અને પોતે જાતે પીઠી ચોળી વડારણો પાસે માંગલિક ક્રિયા કરાવા માંડી. મહારાણી સાહેબે ઘણોજ ઉત્તમ અને સુંદર રાજપોશાક માસ્તર સારૂ મંગાવરાવ્યો, અને તાકીદથી જાનની તૈયારી કરવા માંડી અને રાજદરબારી વરઘોડો ચઢાવવાનો તાકીદથી હુકમ આપ્યો. આખા રાજમહેલના રાજપ્રદેશમાં

માંગલિક ગાનના માંગલિક ધ્વની ઉચરાઈ રહ્યા. વડારણો મધુર અને પંચમ સ્વરથી લલકારવા લાગી:-

*　　*　　*　　*

" મેંતો થાળ ભર્યો રે સગ મોતીએ;
હુંતો વર વહુ વધાવાને જાશ.
મારે સોના સમોરે સુરજ ઉગીઓરે;
મારા ભાઇરે હીરાલાલ કેરે કારણેરે.
હુંતો લાવું લાખેણી લાડી આજ:—મારે.
મારે ઓરડે આજ અજવાળાંરે;
મારે આંગણીએ ઝાક ઝમાળ:—મારે. "

લગ્ન ગીત.

" જ્યાં ઘડીઆળમાં સાતનો ડંકો થયો કે તરતજ હીરાલાલને માંગલિક લગ્નના પોશાકથી શ્રૃંગારી રાજમહેલમાંથી નીચે ઉતાર્યો. ચોગાનમાં આવતાં વાજીંત્રો વાગવા લાગ્યાં અને જોતજોતામાં તમામ સાજનમંડળ તૈયાર થઈ વરઘોડો નિશાન ડંકા સહિત ચાલવા લાગ્યો. હીરાલાલને જોશીએ મુહુર્ત જોઇ શુકન જોઇ ઘોડા ઉપર બેસાર્યો અને તમામ કામદાર વર્ગ નમન કરી સાજનમાં સામેલ થઇ ચાલવા લાગ્યો. બે કલાકના અરસામાં વરઘોડો બંદર પર આવ્યો અને ઉતર્યો. મહારાણા સાહેબ, કુમાર સાહેબ, વરરાજા અને અન્ય રાજકીય પુરૂષો શામીઆનામાં આવી બીરાજ્યા અને અન્ય સંભાવિત ગૃહસ્થોનો કારભારી સાહેબે સત્કાર કરી પાન ગુલાબ આપ્યાં. બરાબર દશનો અમલ થતાં નવીનગઢ તરફનું મોટું જબરૂં વહાણ આવ્યું, ત્યાંના ઉતારૂઓ બંદર પર આવી ઉતર્યાં અને રાજ તરફથી તૈયાર

કરેલું વ્હાણુ રાજકિય ઠાઠમાઠ અને સાજ સહિત તૈયાર કરી ગોદીમાંથી કિનારા પર લાવી લાંગર્યું! શામીઆનામાંથી જાનમાં જનારા ગૃહસ્થો કીનારા પર ગયા અને જોડે વરરાજા તથા અન્ય રાજમંડળ ગયું. હીરાલાલ સહિત તમામ જાન વ્હાણુ પર ચઢી અને યોગ્ય નિર્માણુ કરેલા સ્થાને ગોઠવાઇ ગઈ. બંદર પર મહારાજા સાહેબ, મહારાણી સાહેબ અને પાછળના તમામ સાજન ગૃહસ્થોએ વરરાજાને દીલોજાની ભર્યો આવકાર આપી સફરની ફતેહ ઇચ્છી આનંદઘોષ કર્યો. તમામ જાને રાજા રાણીને હેતભર્યા નમસ્કાર કર્યા. રાજા રાણીએ વંદન સ્વીકારી મલકાતે મુખડે વહાણુ ચલાવવાની રજા આપી. નવીનગઢનું વહાણુ પહેલાં ઉપડયું અને ત્યાર બાદ તેની પાછળ અમરગઢનું વહાણુ ઉપડવાની તૈયારી થઇ, વડારણોએ માંગલિક લગ્નગીત લલકારવા માંડ્યાં:–

*　　*　　*　　*

" સજની કન્યાને કાજે ચોળી ચુંદડી,
સજની વર વહુને કાજે ઝીણાં ચીરરે;
રંગીલી સજની રંગે ભર્યાં લાડીજી લાવીએ:–૦
સજની કન્યાને કાજે અમૂલખ ચુડલો:
સજની વર વહુને ઝાંઝરીઆંની જોડરે:–૦ "

લગ્નગીત સાંભળી અમરકુમારને હસવું આવ્યું. સાથે વહાણુ પણુ ચાલવા માંડયું અને તેની સાથે હીરાલાલનું મોં પણુ મલકાઇ ગયું અને મલકાટ સાથે બોલાઇ જવાયું કે:– " આતે આશાની નિરાશા કે નિરાશાની આશા !? "

પ્રકરણ ૯ મું.

લગ્નનો રંગ કે રંગમાં ભંગ?

દોહરો.

પ્રેમે પોષ્યાં પંડ તે ચુસે પ્રેમ રૂધિર,
પ્રેમ તણો પાવક કદી ન શકે ઓલવી નીર.

થાપણ વ્યાજે મૂકનારને વારંવાર ઘડીએ ઘડીએ નાણાંની સલામતીનો જંપો અને અજંપો થયા કરે છે, રણસંગ્રામમાં સૈન્યને મોકલનાર નૃપતિને હરઘડીએ પરાજય અને વિજયના ભણકારા વાગ્યા કરે છે, સટ્ટાના વ્યાપાર કરનારને પળે પળે અધીરા બની તેજી અને મંદીના વિચાર આવ્યા કરે છે, તેમ પ્રેમીને ક્ષણે ક્ષણે પ્રેમીના હૃદય અને ભાવના વિચારો અંતરમાં ઉપજ્યા કરે છે.

" પ્રીતિ રસાયણ વિશ્વમાં કોઇ વિરલા ખાઈ જાણશે,
કાયા બનાવી કનકની મીઠી મઝા નિત્ય માણશે;
સ્થાવર અને માયા તણા ઝગડા ઉરે નવ આણશે,
બની મસ્ત બંદા પ્રેમના તે પ્રેમ તત્વને તાણશે. "

વીંછીની વેદના વીંછી જેને કરડે તેજ જાણી શકે છે, પતંગ દીવામાં કેમ બળી મરે છે તેનો ભેદ પતંગજ જાણી શકે છે, અહાર ભાર અને મારનો સુમાર ખમનારજ જાણી શકે છે, અંગારાની મીઠી લ્હેજત ચાતકજ પારખી શકે છે, તેમ પ્રેમની ખરી ખુબી અને પીડા પ્રેમજ જાણી શકે છે.

* * * *

" સખીરી લગનની અજબ બ્હારઃ—સખીરી.
જીવન આખું પલટી જાયે પરણુતાં પલક મોઝારઃ—સખી૦
કન્યા સૌભાગ્યવતી બની જાયે લગનની અજબ બ્હારઃ—સખી૦
નાની મટી મોટી નારી ગણાએ પરણુતાં પલક મોઝારઃ—સખી૦
એકલી બદલે જોડી કહેવાએ લગનની અજબ બ્હારઃ—સખી૦
દુનિયાની નજરે બદલાયે પરણુતાં પલક મોઝારઃ—સખી૦ "

કવિ મુળશંકર.

" બહુ સારૂ ડાહ્યાં બા, તમે તો સદાએ મને પજવતાં ને પજવતાં ? કોઈ દીવસ તમારા તરફની મારે નિરાંત નહીં ! "

" કુંદન બ્હેન હવે તો 'છેલ્લી તાપણી ને છેલ્લો તાપ જે ના તાપે તેનો હાડીઓ બાપ' માટે તમને તો અમે હવે છેલ્લી-વારનાં જેટલાં પજવાય તેટલાં પજવી લઇએ; કેમકે ફરી ફરી પજવવાનું પર્વ નહીં મળે સમજ્યાં મારાં લાડકવાયાં બ્હેન ! "

" હા, સમજી ! ભાભલી તું તો સદાયે આડીને આડી રહી ! તારા અવળચંડાવેડા કોઈ દીવસે પણ ગયા નહીં ! "

" બ્હેન હવેજ તમે સારી રીતે સીધાં થશો ! અવનિમાં એકલડાં વાઘ થઇ આથડતાં હતાં, તે હવે બેકલડાં થશો એટલે

સારી રીતે ખબર પડશે ! વીંછીનો આંકડો અદ્ધર ને અદ્ધર રહે છે તે જ્યારે ચીપીઆમાં પકડાશે ત્યારેજ વાંકો વળશે; સમજ્યાં મારાં બચુકડાં બ્હેન !"

"ટળો ને અહીંથી આવા ટચાકડા વેડા કરતાં આઘાં ! મને તો અકળાવી મારી બાપ ! હું તો તમારાથી ત્રાસી !"

"બ્હેન અમારા સામી શું કામ ત્રાંસી આંખ કરો છો ? સાસરે જાઓ ત્યારે કરજો ! આતો મહીઅર કહેવાય ! સહીઅરોમાં રહેવાનું એટલે સદાએ હાજી હાજી અને રાજી રાજી ! પીયરમાં હાજી અને સાસરે નાજી કહીએ તો પોસાવાય સમજ્યાં મારાં ડાહ્યાં ડમરાં બ્હેન !"

"હાય હાય બાપ તમે તો મારો જીવ ખાધો ! મારોજ કેડો લીધો ! હું તમને ખોળા પાથરીને વિનવું છું કે ભાભી તમે મારી પત્તર ફાડવી મુકી દ્યો !"

"હું પણ તમને બે હાથ જોડી વિનંતી કરૂં છું કે તમે આવાં દાંતીઆં કરવાં મુકી દ્યો !"

"બહુ સારૂ દોઢ ડાહ્યલાં મુકી દઇશું !"

"બ્હેન આતો લગન એની ગમ્મત તો જુદીજ થાય"

"થાય તમારૂં કપાળ !"

"કપાળેજ કંકુ લગાવાશે અને કપાળેજ ચાંલ્લા થઈ વરમાળા પહેરાવાશે !"

"તમે તમારે જેમ આવે તેમ બોલો હું તો મારે આ ચાલી !"

"અરે જાય કયાં ? એમ એકલાં એકલાં નાસી જવાતું

હશે ! વરરાજા આવે એટલે એમની જોડે વ્હેલમાં બેસી જજો !"

"ઓ બાપરે, મને તો થકવી નાંખી તમે ! મારો છાલ છોડો !"

"અમે શું થકવીશું ! થકવશે માહ્યરામાં ફેરા ફરતાં વરરાજા તમને !"

"બળ્યું આવા તે ચબાવલાવેડા શું કરતાં હશો ? ઘડી તો મને જંપવા ઘો !"

"કુંદન બ્હેન તમે બધાંની મશ્કરીઓ કરતાં હતાં; હવે તમારો વારો આવ્યો છે; આમ છુટી પડે છુટકો નહીં થાય !"

"સારૂં ડાહ્યાં બા !"

"જુઓ સાંભળો,

* * * *

"પેલા ભવ્ય ગીરિવર ચરણે સુતી મનહર ખ્હીણુરે,
તેના ઉદરથી નીપજ્યું નાનકડુ શું વેણુરે.
અજબ તમાસો આ !!
રમતી અવનિપર આળોટતી ચાલી સરિતા બાળારે;
જોતામાં થઈ આવડી મોટી જોબનવંતી રસમાળારે.
અજબ તમાસો આ !!
રમ્ય નગર ઉન્નત ગીરિવરને વૃક્ષ ઘટા ઝુકી ઝાંખેરે;
ગગન જુવે ને તારા ધ્રુવે મુખ નદી પણ નજર ન નાંખેરે.
અજબ તમાસો આ !!
જોબન મદમાતી અલબેલી કયાં આ ચાલી જાયરે,
અંતર શી આશા ભરી એને મુજ મન વિસ્મય થાયરે.
અજબ તમાસો આ !!

દેવકન્યા.

"હું એક ને તમે ઘણાં, તમે જીત્યાં અને હું હારી! હવે મારૂં નામ મુકો!"

"એમ તે કયાંઈ મુકાય? સાકર વ્હેંચો, ગોળ ધાણા વ્હેંચો, ખારેક ટોપરાં અને પતાસાં વ્હેંચો ત્યારે મુકાય?"

"તમારે જે લેવું હોય તે લ્યો પણ મને ન પજવો! હું બે હાથ જોડીને પગે લાગું છું!"

"અમને પગે લાગે શું વળશે! પાલવ ઝાલ્લે એને પગે લાગજો એટલે તમારા ઉપર મહેરબાની થશે!"

"અરે તને બોલતાં ન આવડયું ઉંઘી; એમ કહે કે પાલવ ઝાલનારને પગે લગડાવજો એટલે ઝટ તમારે વશ થશે!"

"અરે બોલતાં તો જરા લાજો! શરમ રાખો! આવડે એટલું શું બોલો છો?!"

"બ્હેન શરમ રાખીએ પીયરમાં કે જે કાંઇ આપે તેમાં સંતોષ રાખી ચું કે ચાં ના કરીએ; અને સાસરામાં જો શરમ રાખીએ તો ડોબામાં ખપીએ અને ઘણા ગોદા ખાઇએ; તેમાંએ પરણ્યા સાથે શરમ રાખીએ તો શરપાવમાં જોડા રળીએ, સમજ્યાં મારાં સલક્ષણાં બ્હેન?"

"મારે તમારી શીખામણ જોઇતી નથી! ભેંશ ભાગોળે છાશ છાગોળે અને ઘેર ધમાધમ શી? આ ધાંધલ શી?"

"ખોટું, ખોટું કુંદન બ્હેન તમને બોલતાં ના આવડયું, એમ કહો કે મૂળમાં માંટી નહીં અને સાસરે સંદેશા શા?"

"ભાભલી તારી જીભડી જો બે આંગળ ભરીને કાપી નાંખી હોય તો પાપ ન લાગે!"

"ઓહો હો હો! લ્યો કાપી નાંખો."

"સખી કુંદન! બ્હેનપણીઓ જે કાંઇ કહે તે ઠાવકા મોંઢે મુંગાં રહીને સાંભળીએ, આમ ચપ ચપ ઉત્તર ન આપીએ. સખીઓનાં કહેણુ એ તો ડહાપણના ટુચકા! અને ભાભીના બોલ એ તો પ્રેમનાં પડીકાં! વ્હાલાને વશ કરવાના મંતર! સાસરામાં સમાવાની બાજી એ તો રાજી રાજી થઈ હાજી હા ભણી સાંભળીએ, શીખીએ અને શીખવાડીએ; જો સાંભળઃ–

* * * *

" સાહેલી નવ શરમાઇએ (૨)
રસ પાઇએ વળી પીએ
પીને પ્રીતમ ગુણ ગાઇએઃ–૦
ઝાઝું કરીએ નવ સખી વાતે વાતે જોર;
વાત વચકતી જાણતાં ખેંચી લઇએ દોર.
ઉંહું કહીએ આઘાં જઇએ;
હસી હસીને તાળી દઇએઃ–૦ "

ઝવેરી ડાહ્યાભાઈ.

"તમે તો બધાં ભેગાં થઇને મને હવામાં અદ્ધર ઉડાડવા માંડી. મારા ભોગ મળ્યા કે હું તમારી સાથે વાતમાં રોકાણી! જાઓ બાપા જાઓ! તમે ઘરમાં જઇને ગાવા માંડો એટલે હું છુટી થાઉં!"

"હં....જુઓ બ્હેનો કેટલો હૈયામાં પરણવાનો હરખ છે. આ તો મોંની ના ના અને હૈયાની હા હા! આમના ભેદ તે શી

રીતે કળી શકાય? આવાં ભણેલાં ગણેલાં અને પોકેલાંનો પાર તે શી રીતે પમાય?"

"ખરી વાત છે ગોદાવરી ખરી વાત છે, આ તો આવો ઘાટ થયો; જુઓ:-

"વર વરવો સૌને ગમે ઉગે નવિનાંકુર,
ઉરમાં તો આતુર પણ વરવો ચહે ન ઉર."

"સારૂ તમે જેમ કહો તેમ પછી કાંઇ?"

"આ પછીમાં તમે પરણશો અને બે પગવાળાં મટી ચાર પગાં થશો!"

"ઠીક આ તો મને જનાવર ઠરાવી!"

"ના બ્હેન! હજુ વાર છે, જ્યારે જાન આવશે ત્યારે જાનવરમાં ભળશો! માહ્યરામાં બેસસો અને ચૉરીમાં ફરશો એટલે જાનવરમાં મળશો."

"બળ્યું ભાભી આમ શું કરતાં હશો, હાડીઆને મન હસવું અને દેડકાનો પ્રાણ જાય એવી વાત તમે કરો છો!"

"બ્હેન હજુ હાડીઆ અને દેડકા થવાને ઘણી વાર છે. જ્યારે પિયરમાં હડીઓ કાઢી કાઢી સાસરે નાશસો એટલે હાડીઆ થશો અને જ્યારે નણંદ સાસુ પાસે કુદકા મારી વરની મેડીમાં જશો એટલે દેડકાં બનશો. સમજ્યાં મારાં લટકાળાં બ્હેન!"

"બ્હેન! ત્યારેજ કુંદનબાનો બ્હાર આવશે અને ત્યારેજ સાસરાનો તાપ જણાશે. પેલી કહેવત તું ભુલી ગઇ; સાંભળ:-

*   *   *   *

" દેડકીજીરે દેડકીજી હાંજી (૨)
દેડકી તારી મા બોલાવે નાજી
દેડકી તારો બાપ બોલાવે નાજી
દેડકી તારી બ્હેન બોલાવે નાજી
દેડકી તારી સહી બોલાવે નાજી
દેડકી તારો વર બોલાવે હાંજી (૨) "

" સખીઓ ! તમારી તો ખુબીજ ઓર છે, તમારા જેવી ચકોર તો કોકજ હશે ! "

" બ્હેન! ખુબી અને ચકોરતા જોઈતી હોય તો ઝટ પરણો એટલે તરત આવશે. જગતમાં પરણ્યાની બલિહારી ! "

" હશે, કુવામાં હશે તો કોક દીવસે હવાડામાં આવશે. "

" બ્હેન ! સાસરામાં જતી વખતે કન્યાને ચતુરાઇનો પાઠ કન્યાની મા નથી ભણાવતી પણ કન્યાની બ્હેનપણીઓ ભણાવેછે."

" એ ચતુરાઇના પાઠમાં જ્યારે કન્યા પાસ થાય છે ત્યારે જ વરરાજા તેના પર પ્રસન્ન થાય છે અને વરના હૃદયમંદિરની કન્યા અધીકારીણી થાય છે ! "

" ઓહો બ્હેનો ! હું તો બધું અત્યાર સુધી એમજ સમજતી હતી કે બધી ચતુરાઇ, ચકોરતા, ચાલાકી અને ચંચળાઇ કન્યાશાળાની ગેલેરીઓમાં ભરી હશે; પણ જ્યારે તમારા સહવાસમાં આવી ત્યારે એમ માલમ પડયું કે વડિલોના હાથ તળે સારી રીતે તાલીમ લઈ વિવાહિત થયેલી બાળાઓમાં જે દક્ષતા સ્નેહ અને ચકોરતા માલમ પડે છે, તે વાંચન અને ભણતરથી ઘણીજ અધીક સારી અને સંસ્કારી હોય છે ! "

" બ્હેન ! હવે આગળ વધતા જમાનામાં જુનું એટલું ઢેમ ફુલ અને નવું એટલું વેરી ગુડ માનવાનું અજબ ધોરણ થયું છે. તમારા જેવાં ભણેલાં ગણેલાં બ્હેન આગળ તો અમે વગર ભણેલાં ડોબાં હો ! "

" એ ડોબાંએજ મને તોબા તોબા પોકરાવી ! બ્હેનો મને કાંઈ તમારા જેવું ભણાવો ! "

" ત્યારે લ્યો હવે ભણવા માંડો, જુઓ સાંભળો;

* * * *

" મહીઅરીએથી મલકતાં જવું સાસરે બ્હેન,
ઘુંઘટ તાણી પટ તણો જોવાં સત્રળાં ચેન. "

" જાઓ જાઓ ઘેલીઓ આવી તે હાંસી હોય ! "

" બની ઠણીને ચાલવું ભરી ભરી પગલાં ધીર,
મોં મલકાવી વંદવું જોવું સઘળું નીર. "

" ઓહોહો મારૂં રડયું કન્યાથી તે શી રીતે બધાનું નિર જોવાતું હશે ? "

" એ બ્હેન પુત્ર પરખાય પારણામાંથી અને વહુ પરખાય બારણામાંથી ! "

" વારૂ પછી ? "

" જુઓ ત્યારે સાંભળો,

" નીચા જોયાં નવ થવું વદવું ન વધુ લગાર,
પૂછે તેનો પ્રેમથી ભણુવો ધીમે હકાર. "

" હવે કાંઈ! "

" ધરો ત્યારે કાન ? '

" સાસુ નણુદી સાથમાં કરવો ન વાદ વિવાદ,
જે સોંપે તે સ્નેહથી કરવું આણી યાદ. "

" વાહરે તમારાં ડહાપણ, વારી જાઉં તમારા બોલ ઉપર!"

" જુઓ સાંભળો, "

" જવું મેડીમાં માનથી સાધી સમય એકાંત,
વર સંગાથે વ્હાલથી કરવી મીઠી વાત ! "

" બળ્યા તમારા ઢંગ લાજો જરા લાજો ! "

" અરે હજુ સાંભળો તો ખરાં, ખરો રંગ તો હવેજ આવશે,

" હસવું ઝીણું હોઠમાં કરવી નયનથી વાત,
અદા ભાવથી આંજવો થનક થનક નિજ નાથ. "

" મુઆં રોયાં તમે તો ગજબ કરવા માંડયો ! "

" એ ગજબમાંજ અજબ ક્રિયા શીખવાની છે; સાંભળો,

" મુંગે મોંઢે મારવો હસી હસી મોંઘમ માર,
ચટકે ચિત્તડું ચોરીને વશ કરવો ભરથાર ! "

" સખીઓ તમને તો કોઈ ન પહોંચે હોં ! "

" બ્હેન હજુ ઘણું શીખવાનું છે, આતો માત્ર શરૂઆત છે, જુઓ,

" લટકેથી લોભાવવો, મટકે લેવો પાસ;
ઠમકેથી ખુબ ઠોકવો પામે પળમાં ત્રાસ. "

" નવ ગજના નમસ્કાર સખીઓ તમને નવ ગજના નમસ્કાર ! "

" એમ નમસ્કાર કર્યે હુંશિયારી ન આવે સાંભળો,

" નમને આંખ લડાવવી સાધવો સેનથી પ્યાર,
વચનેથી રસ રેડવો ચિત્તમાં કરી ચમકાર. "

" આ તો ચતુરાઇના સ્તોત્રની ગંગા ચાલી ! "

" હા ઝટ લઇને ન્હાઈ લ્યો પુન્ય થશે, જુઓ. "

" મંત્ર ભણીને પ્રેમનો નાંખવો ભુરકી ભાવ,
મોહનને કરી મોહની જીતવો પ્રીતિ દાવ. "

" સખીઓ હું તો હવે કંટાળી ! "

" ત્યારે આ છેલ્લું સાંભળી લ્યો, જુઓ.

" ઝાઝી રીસ ન રાખવી ઝાઝું ન ખાવું માન,
ધરા અંગુઠે ખોદીને દેવું દીલનું દાન. "

" અરે કુંદન બા, એ ગોદાવરી, તમે બધાં ત્યાં રહીને કરો છો શું ? આવો અહીંઆં ! "

" મામી હું ખોળા પાથરી પાથરીને મારી ભાભીને તો વિનવું છું પણ મને બધાં બનાવે છે અને ખોટી કરે છે ! "

" જાઓ જાઓ વેવલીઓ આમ ઘેલાં શું કાઢો છો ? જાઓ બધીઓ પણે જઇને ગાવા માંડો ! આવો કુંદન બ્હેન હું તમને શણગાર સજાવું ! "

આ પ્રમાણે કુંદનની સખીઓને મામીએ ધમકાવી ગાણાં ગાવામાં ગુંથાવી અને પોતે કુંદનને પીઠી બીઠી ચોળી નવરાવી શણગાર સજાવાની તાલમેલમાં પડી ! આ બાજુ મામા અમીધર લગ્નમંડપ અને જાનીવાસાની ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થા બારીકાઇથી નિહાળવામાં રોકાયા; અને મામાનું મિત્રમંડળ

જાનના સત્કાર સારૂ સામૈયું તૈયાર કરવામાં શું થાયું! અમરગઢથી ભાવનગર આવવાનો દરિયાઇ માર્ગ ત્રણ ચાર કલાકનો ગણાય છે; તેમાં જો પવન પ્રતિકુળ હોય છે અને વખતે દરિઓ તોફાની હોય છે તો છ સાત કલાકનો ખાંચો થાય છે; અને વખતે એકાદ દીવસ નીકળી પણ જાય છે; અર્થાત્ તમામ આધાર પવનની અનુકુળતા ઉપરજ રહેલો ગણાય છે. વર અને કન્યા ઉભય પક્ષનાં માણસોથી આજ સવારથી દરિયાના પવનની સારી રીતે ઘડીએ ઘડીએ તપાસ થાય છે. અમરગઢ તરફથી દરિયાઇ પવનની સારી અનુકુળતા વિચારી જાનને વિદાય કરવામાં આવી છે; આ બાજુ ભાવનગર તરફથી દરિયાઇ પવનને શાંત જોઈ અતિ આતુરતાથી જાનની રાહ જોવાય છે. મામાની હવેલીમાં આનંદ મંગળનાં ધોળ ગવાઇ રહ્યાં છે, ડેલીમાં દરબારી ચોઘડીઆં વાગી રહ્યાં છે અને સામૈયાના સાજનની તૈયારીઓ થઈ રહી છે; માનુનિઓ સોળે શણગાર સજી બણી ઠણી વાંકી વળી વળી લગ્ન ગીત ગાઈ આનંદ છલકાવી રહી છે.

*　　*　　*　　*

" છેક ઉંચો તે વર નવ જોશો દાદા ઉંચો તો તોરણ આંબશે,
છેક ઠીંગણો વર નવ જોશો દાદા ઠીંગણો તે ઠેસે આવશે.
છેક કાળો વર નવ જોશો દાદા કાળો તે કુટુંબ લજાવશે,
છેક ધોળો તે વર નવ જોશો દાદા ધોળો તે આપ વખાણશે.
કોઈ મૂરખ વર નવ જોશો દાદા મૂરખ વર દુઃખ આપશે,
એક કેડે પાતળીયો ને મુખડે શામળિયો, તે મારી સૈયરે
વખાણીઓ; (૨) એક પાણી ભરતાં પાણીઆરીએ વખાણીઓ,
ઘણેરો વખાણ્યો મારી ભાભીએ! "

આખું કુટુંબ વરઘોડીઆ આનંદમાં મસ્ત થઇ હરખને હીંચોળે હીંચી રહ્યું છે, મામા અમીધર તમામ પ્રકારની લગ્ન વ્યવસ્થા સારી રીતે યોજાએલી જોઇ કાર્ય વાહકોને ધન્યવાદ આંપતા અને હરખાતા મલકાતા હવેલીમાં આવ્યા. આ બાજુ મણીધરપ્રસાદ પોતાના મિત્રો સહિત પિતાની રજા લઈ જાનની સામા હોડીમાં બેસી દરિયાઈ સ્હેલગાએ નીકળવા લાગ્યો. અમિધરે આનંદથી જાનની સામા દરિયાઈ માર્ગે જવાની મણીધરને રજા આપી અને તેની જોડે સમજાવટ પણ એવી કરી કે ઘણે ભાગે ખાડીમાં સ્હેલગા કરી જાનની રાહ જોવી. બનતાં સુધી મધ્ય દરિયે હોડીમાં જોખમ ખેડી જવું નહિ. પિતાની આજ્ઞા શિર પર સ્વિકારી મણીધર મિત્રો સહીત બંદર પર આવ્યો અને દરબારી હોડીમાં બેસી હોડી હંકારાવી !

આમ બ્હેનપણીઓ સહીત કુંદન જાનને નિહાળવા સારૂ આતુરતાથી હવેલીના ચોથે માળે ઝરૂખા પર ચઢી, લગ્ન મંડપના ચોગાનમાં મામા અમીધર ખુરશી નંખાવી પોતાના મિત્ર સહિત પ્રાસંગિક વિનોદ વાર્તામાં ગુંથાયા. ઝરૂખામાં કુંદન અને તેની સખીઓ હાસ્યવિનોદમાં મગ્ન થઇ, અને દરિયાઈ ખાડીમાં મણીધર હોડીની સ્હેલગામાં ગુંથાઇ જાનની વાટ જોવા લાગ્યો ! વરકન્યાનું ભાવિ લગ્ન પ્રસંગમાં વિધી બળે સારી રીતે રમવા લાગ્યું ! કહ્યું છે કે, * * *

" ઘડીમાં હસાવે ઘડીમાં ફસાવે,
ઘડીમાં ઘડીને નવા રંગ લાવે;
ભુલે માનવી ના શકે કોઈ ફાવી,
ભજાવે ભલા વેશ તું નિત્ય ભાવી. " કમળાલક્ષ્મી.

" કુંદન બ્હેન અહીં બેઠાં બેઠાં જાન આપણાથી સારી રીતે જોવાશે હોં!"

"સખી માલતી, આજ તો કુંદનની શોભા કાંક ઓરજ બની છે!"

"હા બ્હેન. કુંદન બા આજ તો બહુજ રૂપાળાં અને સુંદર દેખાય છે!"

"જોજો સખીઓ બ્હેનને કોઇની નજર ન લાગે!"

"નજર તો એક જણની લાગી છે પણ બીજાની નજર તો ગાલે કાજળની શામ બિન્દી કરીને બાંધી છે!"

"પાછી સાણસામાં મને પકડી કે! તમે મારી વાત મુકી ફાવે તે વાત કરો!"

"બ્હેન લગ્નનાં ગીત લગ્નમાં ગવાય, પ્રસંગની વાત પ્રસંગમાંજ થાય!"

"સખી આજ તો કુંદનને જોઇને સર્વ કોઇ મોહ પામે એવાં બ્હેન બન્યાં છે!"

"હા બા આજ તો કુંદન બા જોબનઘેલાં બન્યાં, પછી લગ્ન ઘેલાં બન્યાં અને હવે વરઘેલાં બન્યાં એટલે શી બાકી રહી!'

"સખીઓ આજ તો આનંદમાં તમે અવધી કરી? જાણે સર્વ પ્રકારના આનંદની અવધ અત્યારે અને આ સ્થળે પૂરી ન થતી હોય?"

"બ્હેન એ બધુંએ ખરૂં પણ આજે તો તમે ખુબ બન્યાં છો હોં જુઓ સાંભળો,

*　　*　　*　　*

" ખીલી જુવાની સખી દીવાની હવે થવાની વર વરવા,
મદઝર માતી રસ ભર રાતી, વર વર ગાતી રતિ તરવા;
અણુવટ ઠમકે જોબન ઝમકે ચપળા ચમકે બિન પરવા,
અનંગ રંગે ઉગતા અંગે, ચઢી ઉમંગે મન હરવા. "

કવિ મહાસુખરામ.

" જાઓ જાઓ આમ છેક શું મને બનાવો છો ? "

" અલી અલબેલી તું એકલી કુંવારી નથી, આમ વરઘેલી શું થાય છે. હજી તારા હૈયાનો હીરો તો દુર છે, વાહરે તારી લટક ! આ તે ગાલ કે ગુલાબનું ફુલ ? "

આ પ્રમાણે હાસ્ય કરતી માલતી કુંદનને બાઝવા ગઇ, કુંદન મંદહાસ્યથી તેની ઝડપ ચુકાવવા ગઇ, અને ઝડપ ચુકાવતાં વિધીની ગતિ કારમી થઇ; અને કારમી ગતી થતાં સુકુમાર-બાળા કુંદન ઝરૂખામાંથી ઉથલી ચોગાનમાં મામાની ખુરશી આગળ પડી ! સખીઓએ કુંદન પડતાંની સાથેજ જબરો કોલાહલ મચાવી દીધો બુમરાણ કરી દીધું. આમ મામા અમીધર કુંદનને પડી જોઇ હાય મારી બેશુદ્ધ બની ગયા; અને તમામ સ્ત્રી પુરૂષ રડાપીટ કરતાં આસપાસ વીંટાઈ વળ્યાં, અને કેટલાક વૈદ દાકતરને બોલાવવા મુઠીઓ વાળી નાઠા ! બીજી બાજુ ખાડીમાં મણીધરપ્રસાદ હોડીમાં બેસી જાનની વાટ જોવા લાગ્યો. રાબેતા કરતાં વધુ વખત વિતવાથી તેણે છોકરમત ચલાવી પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી ભર દરિયામાં જાન સામે હોડી હંકારાવી. " પલકમાં પરમાત્મા જળને ઠેકાણે સ્થળ કરે અને સ્થળને ઠેકાણે જળ કરે; એ અનુસાર દરિયાઈ પવન એકદમ

કારમો બદલાઇ ગયો અને અવળી ગતિ ધારણ કરી પોતાની પ્રચંડ ગતિથી વાવા લાગ્યો. હોડી મધ્ય દરીયે ડામાડોળ થવા લાગી; એટલામાં નવિનગઢનું આગળ નીકળેલું વ્હાણ આવ્યું અને હોડીને માંડમાંડ સતત પ્રયત્નથી વ્હાણ સાથે બાંધી બંદર પર લીધી, અને બંદરના ખલાસીઓને ખબર આપી કે અમરગઢનું વ્હાણ જેમાં દરબારી જાન ભાવનગર આવે છે તે અધવચ પવનના સપાટામાં સપડાયું છે. આથી બંદર પરના મામાના માણસો ગભરાઇ ગયા. આ ગભરાટની સાથે ઘેરથી ખબર મળી કે કુંદન ત્રીજા માળના ઝરૂખેથી પડી ગઈ છે. આથી બમણા ગભરાટમાં પડી જીવ લઇને ઘર ભણી વળ્યા. ખાડીના બંદરમાંથી દરબારી વ્હાણો ઝડપબંધ સારી સંખ્યામાં દરબારી જાનને બચાવવા જોશભેર હંકાવા લાગ્યાં. આમ મધ્ય દરીયે હીરાલાલની જાનનું વ્હાણ દરીયાના તોફાનમાં સારી રીતે સપડાયું. જાનનાં માણસો ગભરાઈ ગયાં, અતિશય છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગ્યાં, અને પ્રીન્સ અમરકુમાર, પ્રીન્સેસ રાજબાળા અને હીરાલાલ માસ્તરની જીંદગીના બચાવ સારૂ ઈશ્વરોપાસના કરવા લાગ્યા; હીરાલાલની આંખમાંથી ચોધાર નિર વહેવા લાગ્યાં !

" હે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા આ રાંક ઉપર દયા નજર કર ! હે હરિ અનાથના નાથ આ અનાથની વ્હાર કર ! હે કરૂણાળુ કેશવ ! આ રાજવંશી જોડાને મારી જીંદગીનો ભોગ લઈ બચાવી લે. હે વરૂણ દેવતા આ પાપીનો ભોગ લઇ મારા બાળારાજા તથા બ્હેન રાજબાળાનું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. હે દિનદયાળ દામોદર આ દીનને તારા કદમમાં લઇ રાજવંશી

જોડાને તથા આખી જાનને ઉગારી લે! જય જય પ્રભુ છેવટે મારા જેવા પામરને મધ્ય દરિયે ફસાવ્યો. હે માયાપતિ માધવ! મને આમ અધવચ મુંઝાવ્યો." આ પ્રમાણે હીરાલાલ પણ કરૂણાજનક રૂદન કરવા લાગ્યો અને પરમાત્માને વિનવવા મંડયો. "દૈવને દયા હોય નહિ, જે કાળે જે થવાનું હોય તેજ થાય અને જે પળે જે જવાનું હોય તેજ જાય એ સૂત્ર અનુસાર આખું વહાણ તોફાનમાં ઘેરાયું અને જોતજોતામાં એક ખડક સાથે અથડાઇ ઉંધુ પડયું. વહાણમાં બેઠેલાઓ દરિયામાં પડતાં છાતી ચીરી નાંખે અને કાન ફાડી નાંખે તેવા દયાજનક શબ્દોમાં પોકાર કરી કરી પાણીમાં પડવા લાગ્યા, તરફડવા લાગ્યા અને કેટલાક બુડવા લાગ્યા. સો મરજો પણ સોનો પાળનાર મરશો નહિ એ પ્રમાણે ભાવનગરના દરબારી વહાણોના નાવિકોએ પોતાના જાનના જોખમે ભર દરિયામાં ઝુકાવી પ્રિન્સ અમરકુમાર તથા રાજબાળાને બચાવી લીધાં. કેટલાક નાવિકો તોફાનમાં સપડાઈ ડુબી મરણ પામ્યા. કેટલાંક દરબારી વહાણો ખડક સાથે અફળાઇ ભાગી તુટી પડ્યાં અને કેટલાંક ડોલંડોલા થવા લાગ્યાં. પરમાત્માની પરમ કૃપાથી એક વહાણ ભરદરિયાના દારૂણ તોફાનમાંથી માંડમાંડ અમરકુમાર પ્રિન્સ તથા રાણી રાજબાળાને લઇ પસાર થઇ ગયું. હીરાલાલ જાનનું વહાણ ભાગતાંની સાથે ખડકની એક નાની સરખી ટેકરી ઉપર જઇ પડયો. પવન પોતાની પ્રચંડ ગતિથી વાવા લાગ્યો. દરિયાઇ મોજાં રાક્ષસી કદ ધારી ધારી ધસી ધસી હીરાલાલ ઉપર આવવા લાગ્યાં. હીરાલાલ ફાટી આંખે, દયામણે ચ્હેરે, બે હાથ જોડી આકાશ ભણી જોઇ રૂદન કરતો વિભુને વિનવવા લાગ્યો:-

* * * *

ગઝલ.

" વીધિ શા વાંકને માટે દાવાનળ દુઃખમાં દાટે,
ચડાવી ચાકની લાટે મરેલાને શું મારે છે !
અજબ રંગે રમાડીને ગજબ ગોથે ચડાવે છે,
અચાનક તું છડાવે છે મરેલાને શું મારે છે !
લખેલા છે જે તારા લેખ નહિ મારી શકે કો મેખ,
ન થાયે રજ કે કાંઈ રેખ મરેલાને શું મારે છે !
અમલ તારો અજબ દેખું લખ્યું તેને ખરૂં લેખું,
સજડ મારી અરે મેખું મરેલાને શું મારે છે !
ઘણા ગ્રન્થો વિલોકીને ખરે થાકયો હવે હું તો,
મળે પત્તો નહિ તું તો મરેલાને શું મારે છે !
કીયાં શાસ્ત્રો વિષે તારી ગતિ વિચારી રહી ભારી,
સૂઝે કરતાં કંઈ બારી મરેલાને શું મારે છે !
નથી પડતી મને કંઈ ગમ ડરૂં દેખી હું તારો દમ,
ભર્યા ભેદો થકી તુજ ભ્રમ મરેલાને શું મારે છે !
પલકમાં પાદશાહને તું બુરી હાલત બનાવે છે,
ભિખારી ભોગ ઉડાવે છે મરેલાને શું મારે છે !
લતા લીલી જહાં દેખું ઘડીમાં ના કંઈ પેખું,
હતું તેનું નહિ લેખું મરેલાને શું મારે છે !
પડે પાસા બધા પોબાર ન હારે તું તો એકે વાર,
કરે ધાર્યું ખરે નિરધાર મરેલાને શું મારે છે !
ભલે ત્રિષધર અધર લટકે સુતો નીચે નહિ છટકે,
ન ધાર્યું તે તો ત્યાં ન ટકે મરેલાને શું મારે છે !
ફરે ચોપાસ મારામાં દયા દીસે જો ત્હારામાં,
ધુજારો છુટે ધારામાં મરેલાને શું મારે છે !

ભલે પુરી મૂકે પાતાળ અનુકુળ હોય તો તું હાલ,
બંધનનો ત્યાં ખરે શું ખ્યાલ મરેલાને શું મારે છે !
પ્રતિકુળ તું પડયો જેના શરણુ તેને જવું કો'ના,
થયાં પાપો પ્રગટ તેનાં મરેલાને શું મારે છે !
જાદુઈ જાળ તારીમાં બધી દુનિયા ફસી આવી,
પાકો તું પારધી ભાવી મરેલાને શું મારે છે !
ખરો ખૂની ગણું તો તું વળી ગુણી ગણું તો તું,
મહા મુનિ ગણું તો તું મરેલાને શું મારે છે !
ખરો ન્યાયી ગણું તો તું ભણું અન્યાયી તો પણ તું,
ગુણો ગાઈ ફરૂં તો તું મરેલાને શું મારે છે !
વિધી મળવા વીધિ શી તે બતાવે કોણુ કે દેખું,
ઉભો નજરે હું તો પેખું મરેલાને શું મારે છે !
બધો ઉભરો આ અંતરનો તને મરતાં કરૂં ખાલી,
અરે આવું હું કયાં ચાલી મરેલાને શું મારે છે !
રહે છે પાસમાં તું રોજ વગર બોલે કરે તું મૉજ,
અજબ આનંદ આપીને મરેલાને શું મારે છે !
નહિ આકાર તારો કાંઈ કરૂં ભ્રમણા ભિતરની માંહી,
ચલાવે રાજ તું બેસી કયાંઈ મરેલાને શું મારે છે !
વીધિ તું તો વીંધે પળમાં ખુબી તારી કઇ કળમાં,
ભુંડા હદ થઈ હવે છળમાં મરેલાને શું મારે છે !
જવા ધાર્યું ત્યાં આગળ તું છુપી રીતે મળે ચાલી,
છટકવા ધુન્ય છે ઠાલી મરેલાને શું મારે છે !
વળાવાની નથી મારે જરૂર જોઇતી કાંઇ અત્યારે,
કહું મોટા હું પોકારે મરેલાને શું મારે છે !
જઉં જ્યાં તું જવા દે તો અતિ ઉપકાર છે તારો,
હવે થા મુજથી ન્યારો મરેલાને શું મારે છે !

અકળાયો અમુઝાયો સુખો દુઃખો શીરે હું સહીશ,
બધા દોષો એ તુજને દઇશ મરેલાને શું મારે છે !
મળે તું તો હું મુકું નહીં ચલાવી જો હું ચુકું નહીં,
મને મેળો કરી જો કાંઈ મરેલાને શું મારે છે !
ભુલ્યો આ શું અરે બોલ્યો અચાનક કાળમાં ડોલ્યો,
મને લાગ્યો અજબ ઝોળો મરેલાને શું મારે છે ! "

શંકરલાલ–ચંદ્રભાણ.

જય જય વિશ્વાધાર હવે આ રંકને તારા કદમમાં લે ! ઓહો હરી, "આતે લગ્નનો રંગ કે રંગમાં ભંગ ?" કહેતાની સાથે એક જબરૂં દરિયાનું મોજું આવ્યું, અને હીરાલાલને દરિયામાં ઝપટ મારી ઘસડી ગયું; દરબારી વહાણો હાયની કારમી ચીસ પાડી ગભરાતાં ધ્રુજતાં તોફાનમાંથી માંડમાંડ પાછાં વળ્યાં અને ઘણાજ શ્રમે બંદરને કીનારે પહોંચ્યાં અને રડતા હૃદયે વરરાજાના ડુબવાના માઠા સમાચાર બંદરનાં માણસોને કહ્યા; વીજળીના વેગે આ સમાચાર મામાને ઘેર ગયા; અને ત્યાંથી આખા ભાવનગરમાં ફરી વળ્યા, સર્વત્ર હાહાકાર થઈ રહ્યો અને મામાને ત્યાં જબરૂં છાતીફાટ કુટણું થઈ રહ્યું ! હરીની ગતિ અકળ છે ! રંગનો ભંગ થાય અને ભંગનો રંગ થાય !

ચોથો ભાગ સમાપ્ત.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી અને ટુંક સમયમાં બહોળો ફેલાવો પામેલી રસિક

નવલકથાઓ.

કુંદન અને કુસુમ—(સચિત્ર) ભાગ ૧—થી—૪. દરેકની...	૧—૦—૦
કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૫ મો.	૦-૧૨-૦
કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૬ ઠ્ઠો.	૦-૧૨-૦
ગુર્જરી-મુંબાઈની શેઠાણી-સચિત્ર	૧—૮—૦
રતિસુંદરી—(સચિત્ર.)	૧—૮—૦
કુમુદકુમારી—(સચિત્ર.)	૧—૮—૦
પદ્મલતા યાને કંટકમાં ગુલાબ.	૧—૪—૦
તરૂણતપસ્વિની ભાગ ૧-૨ દરેકની	૧—૮—૦
રત્નગઢની રંભા—રાણુઘેલા રજપૂત.	૧—૮—૦
મિલન—મંદિર.	૧—૪—૦
વનવાસિની.	૧—૪—૦
સરોજસુંદરી-સુધરેલો જમાનો.	૧—૮—૦
કુસુમલતા.	૧—૦—૦
પ્રેમપિંજર કે ખૂની ખંજર.	૧—૦—૦
કુલિન કાન્તા.	૧—૦—૦
સન્મિત્ર કે શયતાન ?	૧—૦—૦
ભેદક ખૂન.	૧—૦—૦
કુસુમકુમારી.	૧—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું:—

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.